

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ПОЛІЩУК Юрій Адамович

УДК 929:930:[930.2:091](477)-052(043)

**МИРОН КОРДУБА – ІСТОРІОГРАФ, ДЖЕРЕЛОЗНАВЕЦЬ,
АРХЕОГРАФ**

Спеціальність 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні
історичні дисципліни

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів, текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____Поліщук Ю. А.

Науковий керівник:

Корновенко Сергій Валерійович

доктор історичних наук, професор

Черкаси – 2018

АНОТАЦІЯ

Поліщук Ю. А. Мирон Кордуба – історіограф, джерелознавець, археограф. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 07.00.06 “Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни”. Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, Черкаси, 2018.

У дисертації здійснено всебічне комплексне вивчення історіографічної та джерелознавчо-археографічної діяльності Мирона Кордуби у контексті розвитку історичної науки в Україні наприкінці XIX – в першій половині XX ст.; визначено місце вченого в українській історіографії XX ст.

Аналіз наукової діяльності М. Кордуби засвідчив, що значну частину його творчого доробку становили історіографічні студії. З’ясовано, що в дослідницькій лабораторії галицького історика як дослідника науки, діалектично поєдналися концептуальний, персоналізований та інституційний підходи. Доведено, що український історіографічний процес у М. Кордуби помітно персоніфікований. На його переконання, саме лідери українознавства по обидва боки Збруча своїми ініціативами модернізували українознавство, тим самим поглиблюючи його академічний зміст. З-посеред десятків яскравих представників вітчизняного інтелектуального руху XIX – початку XX ст., історіограф особливо докладно зупинився на постатях М. Максимовича, П. Куліша, Т. Шевченка, В. Антоновича та свого вчителя М. Грушевського.

З’ясовано, що біоісторіографістиці М. Кордуби притаманні намагання реконструювати щоденність героїв його студій, реконструювати їхні інтелектуальні контакти та приватне життя, відстежувати творчі суперечки та конфлікти. Вказано, що вчений свідомо намагається втриматися від модернізації світоглядів досліджуваним ним інтелектуалів, показуючи їх у

контексті того часу. Зроблено висновок, що біографістика М. Кордуби створена в жанрі інтелектуальної біографії.

Досліджено, що значною оригінальністю позначені й студії М. Кордуби над інституційними аспектами українського історіографічного процесу, створені у міжвоєнний час. Показано, що він докладно зупиняється на характеристиці діяльності чоловічих та провінційних товариств і установ гуманітарного профілю, аналізує специфіку появи й еволюції наукової періодики, зрештою, узагальнює здобутки масового в той час конференційного руху. Звернуто увагу, що згадані проблеми М. Кордуба вивчає на всіх українських землях по обидві сторони збручанського кордону, а також звертає увагу на феномен української наукової еміграції, показуючи її неабиякий внесок до академічного українознавства. Наголошено, що така акцентована соборність у розумінні єдності українського наукового руху – є важливою інтенцією Кордуби-історіографа, котра демонструє його розуміння громадської ваги вітчизняної гуманітаристики.

Виявлено, що з історіографічною творчістю М. Кордуби безпосередньо пов'язана його археографічна діяльність. Виявлено її особливості: своїм археографічним вишколом учений рівною мірою зобов'язаний львівському українознавчому (І. Шараневич, М. Грушевський) та віденському джерелознавчому (Г. Цайсберг, М. Бідінгер, В. Ягич, Л. Нідерле, О. Редліх) осередкам. З'ясовано, що це спонукало вченого до певної модернізації прийнятих українськими археографами методик видання документів (насамперед, відмова від буквалістичної передачі тексту джерел), що нерідко критикувалося, хоча й не публічно, його сучасниками.

Досліджено, що в центрі археографічних інтересів М. Кордуби перебувала найбільш популярна у його час доба української козаччини. З'ясовано, що спочатку самотужки у Відні, а згодом за фінансової та організаційної підтримки з боку керованої М. Грушевським Археографічної комісії НТШ, галицький учений на зламі XIX-XX ст. ретельно опрацював російські, австрійські та українські колекції, зібравши найбільш

представницьку, як на той час, колекцію писемних пам'яток, що уможливили синтетичний погляд на зовнішню політику Богдана Хмельницького. Підготовлений ним том «Жерел до історії України-Руси» містив найбільшу на той час кількість різнопланового документального матеріалу багатьма мовами, адже низку менш інформативно цінних джерел він передав у анотованому вигляді. Наголошено, що сучасники вченого одностайно вказували на фундаментальність внеску М. Кордуби в археографію козацької доби; при цьому польські колеги наголошували на національній заангажованості його публікаторської праці.

Доведено, що традиції козацької археографії М. Кордуба продовжував і в міжвоєнний час, ставши співробітником очоленої його вчителем Археографічної комісії ВУАН. Досліджено, що саме львівський історик модерував процес пошуку та копіювання замовлених М. Грушевським джерельних матеріалів з архівосховищ Другої Речі Посполитої, що значною мірою уможливило появу дев'ятого та десятого томів «Історії України-Руси». Виявлено, що деякі дрібніші джерельні знахідки доби козацької революції вчений публікував на шпальтах українських часописів по обидва боки Збруча («Записки НТШ», «Україна», «Нова зоря» та ін.). З'ясовано, що поряд із козацькою тематикою, М. Кордуба також був визнаним публікатором різнопланових пам'яток (офіційні документи, приватне і службове листування) XVIII-XIX ст. Реконструйовано діяльність М. Кордуби як організатора археографічної праці: він керував процесом пошуку та копіювання документів для Археографічної комісії ВУАН, а також очолював Археографічну комісію НТШ у міжвоєнний час.

Доведено, що логічним продовженням археографічної праці М. Кордуби було джерелознавче опрацювання віднайдених пам'яток. З'ясовано, що теоретико-джерелознавчі студії М. Кордуби були викликані потребами заповнення лакуни у фаховій підготовці українських студентів УТУ. Виявлено, що методологічні проблеми джерелознавства знайшли комплексне осмислення в праці «Методологія історії» та університетських

лекціях історика. Вказано, що ґрунтовне, особливо як на той час, тлумачення М. Кордубою ключових проблем джерелознавства (окреслення поняття історичного джерела, класифікація та систематизація джерел, наукова критика та методика опрацювання джерел), на тривалий час стало загальноприйнятим.

Досліджено, що найбільшою новаційністю позначена праця М. Кордуби як дослідника топонімічних джерел. Наголошено, що він першим серед колег вказав на високу евристичну цінність топоніміки – її здатність давати історикам якісно нове знання. Виявлено, що історик окреслив і значною мірою розв’язав важливі теоретичні і практичні проблеми з фіксації, класифікації й інтерпретації цього виду джерел.

Ключові слова: М. Кордуба, історіографія, археографія, джерелознавство, біоісторіографістика, Археографічна комісія НТШ, «Жерела до історії України-Руси», топономастика, Галичина.

SUMMARY

Polishchuk Yu.A. Myron Korduba as a Historiographer, Archeologist and Source Scholar. – The manuscript.

Dissertation for the degree of Candidate of Historical Sciences in the specialty 07.00.06 – “Historiography, Source study and Special Historical Disciplines”. – Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy. – Cherkasy, 2018.

The dissertation comprehends the historiographical, source criticism and early texts study activity of Myron Korduba in the context of historical science development in Ukraine in the late 19th - the first half of the 20th century, as well as the place of the scholar in the Ukrainian historiography of the 20th century is determined.

M. Korduba's scientific activity analysis showed that a significant part of his creative work was represented by historiographical research. It was discovered that in the research of this Galician historian, conceptual, personalized and institutional approaches were dialectically combined. It was proved that Ukrainian historiographical process in works by M. Korduba was rather personified. According to M. Korduba, it is the leaders of Ukrainian studies on both sides of Zbruch River who initiated its modernization, thereby extending its academic content. Among the dozens of bright national intellectual movement representatives of the 19th and early 20th centuries, M. Korduba has focused his research on such particular figures as M. Maksymovych, P. Kulish, T. Shevchenko, V. Antonovych and his teacher M. Hrushevsky.

It was discovered that M. Korduba's biohistorical studies were characterized by attempts to reconstruct heroes' daily lives, their intellectual contacts and private life, and track the artistic controversies and disputes. Scientist deliberately withholds from modernizing the investigating intellectuals' views, by demonstrating it in the context of that time. It was concluded that M. Korduba's biography belongs to the genre of intellectual biography.

M. Korduba's studies on the institutional aspects of the Ukrainian historiographical process, performed during the interwar period, were considered significantly original. It is shown that he thoroughly investigates the characteristics of activity of both leading and provincial societies and establishments in the humanitarian field, analyzing emergence and evolution peculiarities of the scientific periodicals, and eventually summarizing the mass and conferential movement's achievements at the same time. The attention was drawn to the fact that the mentioned problems were studied by M. Korduba throughout Ukrainian lands on both sides of the Zbruch border; he also paid attention to the phenomenon of Ukrainian scientific emigration, showing its significant contribution to the academic Ukrainian studies. M. Korduba's accentuated conciliarism as a means of understanding the Ukrainian scientific

movement is highlighted as an important intention of the historiographer, which demonstrates the way he understands social importance of native humanities.

M. Korduba's historiographical work is directly connected with his activity in early texts study. Some features were discovered during the dissertation research as well as the fact that the profound consistency of scientist's early texts study owes much to such Ukrainian study scientists from Lviv as (I. Sharanevych, M. Hrushevsky) and some Vienna source criticism scientists (G. Zeisberg, M. Bidener, V. Jagić, L. Niederle, O. Redlich). It led to a certain modernization in publishing document methods, that were adopted by Ukrainian early texts study scientists (first of all, refusing to provide literal text reference of the sources), which was often criticized by his contemporaries, even though not openly.

The investigation shows that the central interest of M. Korduba's early text study was Ukrainian Cossacks, one of the most popular topics in his time. At the turn of the 19th and 20th centuries, Galician scientist, has started to work on his own and later with the financial and organizational support from the part of ShSS (Shevchenko Scientific Society) early texts study commission, directed by M. Hrushevsky in Vienna, carefully worked out Russian, Austrian and Ukrainian collections, gathering the most representative collection of written monuments of that time, which enabled a synthetic view on Bohdan Khmelnytsky's foreign policy. His volume of "Sources to Ukraine-Rus history" contained the largest amount of diverse documentary material in many languages, since he annotated a number of less valuable informative sources. His contemporaries unanimously pointed out M. Korduba's fundamental contribution to the early texts study of the Cossack era; at the same time, Polish colleagues emphasized the national engagement of his publications.

It was proved that M. Korduba continued the tradition of Cossack early texts study during the interwar period, co-working at the early texts study commission AUAS (All-Ukrainian Academy of Sciences) led by his teacher. It was investigated that it was Lviv historian who was moderating the process of searching and copying the source materials commissioned by M. Hrushevsky from

The Second Polish Republic archives, which enabled the ninth and tenth volumes of “History of Ukraine-Rus” emergence. Some of the less detailed Cossack revolution sources, were published by the scientist, on the pages of Ukrainian magazines on both sides of Zbruch (“Notes of the ShSS”, “Ukraine”, “New Dawn” (“Nova Zoria”), etc.). It was argued that equally with the Cossack matters, M. Korduba was also recognized as a publisher of diverse monuments (official documents, private and official correspondence) of the 18th-19th centuries. M. Korduba’s activity as an organizer of early texts study work was reconstructed: he directed the process of searching and copying documents for the early texts study commission of AUAS, and was the head of the early texts study commission of the ShSS during the interwar period.

It was proved that the logical continuation of M. Korduba’s early texts study work was his source criticism of discovered monuments. It was discovered that M. Korduba’s theoretic source criticism was caused by the need to fill the gap in professional training of Ukrainian students at UTU. It was revealed that methodological issues of source criticism were discussed in the work of “Methodology of history” and historian’s university lectures. Recent research indicated that M. Korduba’s fundamental interpretation of source criticism key issues (definition of the historical source notion, classification and systematization of sources, scientific criticism and sources study methodology) have been universally accepted for a long period of time.

It was investigated that M. Korduba’s work as the researcher of toponymic sources was indicated as the most innovative. He was the first among his colleagues to point out its highly heuristic toponymic value and its ability to provide the historian with qualitatively new knowledge. This scientific work discovered that historian has outlined and solved important theoretical and practical issues with fixing, classifying and interpreting sources of this kind.

Key words: M. Korduba, historiography, archeography, source study, biography and historiography, Archeographical Commission of ShSS, “Sources to the History of Ukraine-Rus”, toponomastics, Galicia.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Поліщук Ю.А. Творча спадщина Мирона Кордуби в дзеркалі історіографічної традиції. Вісник Черкаського університету. Серія «Історичні науки». Черкаси, 2016. №1. С. 105–117.
2. Поліщук Ю.А. Постать Володимира Антоновича в історіографічній рефлексії Мирона Кордуби. Електронний історичний журнал «Scriptorium nostrum». 2017. № 2 (8). С. 91–105.
3. Поліщук Ю.А. Українська романтична історіографія в дослідженнях Мирона Кордуби. Емінак. 2017. № 2 (18) (квітень-червень). Т. 3. С. 84–91.
4. Поліщук Ю.А. Джерелознавча спадщина Мирона Кордуби. Переяславський літопис. – Переяслав-Хмельницький, 2017. Вип. 12. С. 95–102.
5. Поліщук Ю.А. Історик та революція: Мирон Кордуба в добу визвольних змагань : зб. наук. статей за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції «Трансформації українського суспільства: до 100-річчя Української національної революції». Умань, 2017. С. 85–90.
6. Поліщук Ю.А. Тарас Шевченко в історіографічній спадщині Мирона Кордуби. Двадцять восьма наукова сесія Осередку Наукового товариства ім. Шевченка у Черкасах: Матеріали доповідей на засіданнях секцій і комісій 10 – 27 березня 2017 р. / ред. В.В. Масненка. Черкаси : Осередок НТШ у Черкасах, 2017. С. 88–91.
7. Поліщук Ю.А. Мирон Кордуба та Археологічна комісія НТШ: співпраця на початку ХХ ст. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2018. Вип. 26. С. 27–34.
8. Поліщук Ю.А. Творча спадщина Мирона Кордуби в дзеркалі історіографічної традиції. Вісник Черкаського університету. Серія «Історичні науки». Черкаси, 2018. №2. С. 70–76.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	11
РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	16
1.1 Стан дослідження теми.....	16
1.2 Джерельна база дослідження.....	30
1.3 Методологія наукового пошуку.....	45
РОЗДІЛ 2. УКРАЇНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ ХІХ – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТТЯ В ІНТЕРПРЕТАЦІЯХ МИРОНА КОРДУБИ.....	52
2.1 М. Кордуба про українську романтичну історіографію.....	52
2.2 Історики-позитивісти в історіографічній рефлексії М. Кордуби.....	67
2.3 М. Кордуба про українську історичну науку міжвоєнного часу.....	93
РОЗДІЛ 3. АРХЕОГРАФІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ МИРОНА КОРДУБИ...109	109
3.1 Археографічні пошуки наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.	109
3.2 Кордуба-археограф у міжвоєнний час.....	129
РОЗДІЛ 4. ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ СТУДІЇ МИРОНА КОРДУБИ.....	143
4.1 Теоретичні, методичні та дидактичні проблеми.....	143
4.2 Дослідження топонімічних джерел.....	162
ВИСНОВКИ.....	182
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	190
ДОДАТКИ.....	224

ВСТУП

Актуальність теми. На сучасному етапі розвитку української історіографії особливою важливістю позначені дослідження історіографічного, археографічного та джерелознавчого плану. Це пов'язано з потребою як переосмислення творчого доробку попередніх поколінь українознавців, так і розбудови джерельної бази для виходу історичної науки на нові проблемно-тематичні обрії. При цьому особливу увагу привертає період кінця XIX – першої третини XX ст., коли перед істориками стояли подібні до сьогоднішніх завдання та виклики. Тогочасні цінні здобутки концептуально-методологічного та конкретно-історіографічного плану слушно вважаються скарбницею нашої гуманітаристики.

Серед творців доби новітнього українського відродження увагу привертає постать Мирона Михайловича Кордуби (1876-1947) – видатного галицького інтелектуала, вченого-новатора, педагога та громадсько-політичного діяча. Саме його творчі ідеї багато в чому визначали напрямки та динаміку розвитку гуманітаристики на західноукраїнських землях, часом впливаючи і на загальноукраїнський історіографічний процес. Свідченням вагомості для національної науки спадщини вченого є прискіплива увага до його постаті в наш час. Разом із тим, низка важливих складових творчого доробку історика надалі недооцінена. На наше переконання, всебічного дослідження вимагає різнопланова історіографічна, джерелознавча й археографічна діяльність ученого, котра визнається за найбільш актуальну складову його інтелектуальної спадщини. Адже саме в історіографічних і джерелознавчо-археографічних студіях М. Кордуби знайшли віддзеркалення важливі проблеми інституційного та концептуального становлення західноукраїнської гуманітаристики, формування її предметно-тематичного поля та вироблення теоретико-методологічного інструментарію.

Зрештою, дослідження історіографічної та джерелознавчо-археографічної спадщини М. Кордуби дозволить аргументовано окреслити місце вченого в історіографічному процесі його доби та уможливить створення академічної біографії цієї знакової постаті української інтелектуальної історії ХХ ст.

Отже, в комплексі, вказані чинники надають актуальності, наукової новизни та суспільної значимості темі дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до наукової тематики кафедри архівознавства, новітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Черкаського національного університету ім. Богдана Хмельницького. Робота органічно пов'язана з темою наукового пошуку Науково-дослідного інституту селянства Черкаського національного університету ім. Богдана Хмельницького «Історичні форми ментальності, соціально-економічної та громадсько-політичної організації українського селянства» (державний реєстраційний номер № 0102U006796), а також кафедри історії України Черкаського національного університету ім. Богдана Хмельницького «Український історичний процес у теоретико-методологічних студіях, джерелах та історіографії країн Центрально-Східної Європи» (номер державної реєстрації 0109U006148).

Об'єктом дослідження є творча спадщина М. Кордуби в контексті розвитку української історіографії кінця ХІХ – першої половини ХХ ст.

Предмет дослідження – історіографічний, археографічний і джерелознавчий доробок М. Кордуби.

Хронологічні межі дослідження мають дворівневий характер і визначені, з одного боку, роками життя та діяльності М. Кордуби (1876–1947), з іншого – часом формування джерельної та історіографічної бази дослідження (остання третина ХІХ – початок ХХІ ст.).

Територіальні межі дослідження. Опрацьовані автором матеріали стосуються тих держав (Австро-Угорської та Російської імперій, Другої Речі

Посполитої, СРСР тощо), на території яких жив і працював М. Кордуба.

Мета роботи полягає у тому, щоб на підставі залучених до дисертації джерел, здобутків попередників, враховуючи сучасні методологічні підходи, дослідити історіографічну та джерелознавчо-археографічну діяльність Мирона Кордуби у контексті розвитку історичної науки в Україні наприкінці XIX – в першій половині XX ст.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі наукові **завдання**:

- проаналізувати ступінь опрацювання теми в історіографії та виявити перспективи подальшого дослідження; охарактеризувати інформативні можливості основних видів джерел; випрацювати найбільш придатну методологічну модель для реконструкції творчої спадщини історика;
- дослідити особливості біоісторіографічних студій М. Кордуби;
- проаналізувати погляди історика на українську науку міжвоєнного часу;
- реконструювати співпрацю вченого з Археографічною комісією НТШ;
- охарактеризувати едиційну роботу М. Кордуби в 1920 – 1930-ті роки;
- з'ясувати особливості поглядів історика на теоретичні, методичні та дидактичні проблеми джерелознавства;
- відтворити працю М. Кордуби як дослідника топонімічних джерел;
- окреслити місце вченого в українській історіографії XX ст.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в праці: **вперше**:

- виявлено і введено до наукового обігу низку неопублікованих джерел до реконструкції історіографічної й археографічно-джерелознавчої спадщини М. Кордуби;
- комплексно досліджено наукову творчість М. Кордуби-історіографа, з'ясовано особливості його біоісторіографічного методу;

- доведено, що археографічна праця вченого була зосереджена на реалізації наукових програм археографічних комісій НТШ та ВУАН;

- розкрито внесок історика в археографію козацької доби та періоду національного відродження XIX ст.;

- з'ясовано особливості теоретико-джерелознавчого дискурсу дослідника;

- обгрунтовано, що М. Кордуба першим серед сучасників звернувся до комплексного вивчення топонімічних джерел;

поглиблено:

- знання про стан та провідні тенденції розвитку українських історіографічних, археографічних та джерелознавчих студій наприкінці XIX – в першій половині XX ст.;

- відомості про співпрацю М. Кордуби з науковими установами і колегами;

уточнено:

- факти та події з інтелектуальної біографії М. Кордуби;
- уявлення про інтенсивність та напрями обговорення ідей ученого в гуманітаристиці XX ст.

Практичне значення отриманих результатів дисертації полягає в тому, що її фактичний матеріал, результати, узагальнення і висновки можуть стати у нагоді для подальшої наукової розробки теми. В навчально-педагогічній практиці результати дослідження можна застосувати для написання підручників, довідників, а також у викладанні курсу історії України, підготовці спеціальних навчальних курсів з історіографії, археографії, джерелознавства та методики історичних досліджень.

Апробація результатів дослідження. Основні положення, зміст дисертації обговорено на засіданнях кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки Черкаського національного університету ім. Богдана Хмельницького. Загальну концепцію дослідження відображено у

доповідях і повідомленнях автора на Міжнародній науково-практичній конференції «Трансформації українського суспільства: до 100-річчя Української національної революції» (м. Умань, 2017), Двадцять восьмій науковій сесії Осередку Наукового товариства ім. Шевченка у Черкасах (м. Черкаси, 2017), Міжнародній науково-практичній конференції «Революційні потрясіння початку XX ст. в Європі: геополітичний, соціокультурний і антропологічний виміри» (з нагоди 100-ї річниці Української революції 1917 – 1921 рр.) (м. Черкаси, 2017), Міжнародній науковій конференції «Спільна спадщина. Річ Посполита в історичній думці народів Центрально-Східної Європи XIX і XX ст.» (м. Дрогобич, 2018).

Публікації. Основні положення дисертації викладено у 8 статтях автора, 4 з яких – в українських фахових виданнях, 2 в українських фахових виданнях, індексованих у наукометричних базах.

Обсяг і структура дисертації відповідають поставленій меті та вирішенню основних завдань дослідження. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, 10 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і літератури (369 позицій), додатків (9). Загальний обсяг дисертації становить 233 сторінки, основного тексту – 179 сторінок.

РОЗДІЛ 1 ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Стан дослідження теми

Перші спроби характеристики наукової діяльності М. Кордуби були зроблені активними учасниками українського інтелектуального життя кінця XIX – першої половини XX ст. Так, уже в рецензіях на історіографічні, археографічні та джерелознавчі праці вченого містяться деякі важливі спостереження стосовно особливостей його дослідницької лабораторії. Наприклад, в огляді І. Крип'якевича стосовно виданих М. Кордубою у п'ятому томі «Жерел до історії України-Руси» «Актів до Хмельниччини (1648-1657)» вперше було звернуто увагу на вагомість археографічного доробку вихованця львівської історичної школи М. Грушевського. Оглядач, котрий і сам був авторитетним публікатором документів козацької доби, вказав на цінність зібраних колегою матеріалів «з офіційних архивів, дворів віденського, венецького а почасти й московського» [206, 583]. Окремо рецензент зупинився на специфіці археографічної методики М. Кордуби, що полягала у передачі менш важливих документальних текстів у вигляді анотацій.

Значно критичніше до археографічної праці М. Кордуби поставилися польські козакознавці. Найбільш емоційний з них – Францішек Равіта-Гавронський – віднотував тенденційність в археографічній роботі вихованців М. Грушевського, що нібито добирають і публікують лише той джерельний матеріал, котрий виставляє Богдана Хмельницького та його оточення у винятково привабливому для дослідників світлі [343; 344; 368]. Також він безапеляційно заперечив розставлені публікатором аксіологічні

акценти стосовно фактів і подій козацького минулого у його розлогіх передмові до зібраних текстів [365, 366].

Дещо пізнішого – міжвоєнного часу сягають критичні відгуки на топономастичні студії М. Кордуби. Оглядачі джерелознавчих студій історика були одностайними у визнанні прогресивності його методу збирання й інтерпретації української топономастики. Також відзначався піонерський характер зацікавлень вченого рідним ономастиком, що, на переконання критиків, повинно ліквідувати відставання української гуманітаристики від західноєвропейської науки [276, 6].

На прихильну критику у міжвоєнний час здобулися також історіографічні студії М. Кордуби, присвячені М. Максимовичу та П. Кулішу. Оглядачі цих праць підносили ретельність ученого у збиранні джерельних матеріалів для своїх біоісторіографічних студій, вказували на його сумлінність у реконструкції малознаних сторінок життєписів своїх героїв, відзначали важливу критичність в оцінках їхніх вчинків [219; 284].

Ще більшого визнання здобули узагальнюючі франкомовні праці М. Кордуби про розвиток українських історичних студій у міжвоєнний час по обидва боки збручанського кордону. Оглядачі цих синтетичних нарисів М. Андрусак [2], І. Витанович [16] та О. Шульгин [138] були одностайними у визнанні вагомості створення колегою настільки детального «портрету» сучасної їм української Кліо під більшовицьким і польським пануванням, а також на еміграції. Вказувалося на популяризаційній цінності рецензованих книг, адже видані французькою, вони вперше відкрили для західноєвропейських інтелектуалів різноплановість і багатство української гуманітаристики. У випадку ж нарису наддніпрянської історіографії, вказувалося на потужний мобілізаційний ефект книги М. Кордуби, що показувала українцям у вільному світі силу духу їхніх поневолених братів. На цьому у своєму огляді звернув увагу І. Витанович: «Тому й переглядаючи висліди тієї жертвенної праці, не може український дослідник не відчути й

національної гордості й віри у непереборність українського творчого духа» [16, 128].

Цікаві спостереження стосовно різноманітних аспектів наукової та організаційної праці М. Кордуби знаходимо в перших узагальнюючих працях, присвячених розвитку української історичної науки. Їх авторами були переважно учасники тих подій, нерідко близькі знайомі вченого, тож ці праці подекуди мають мемуарний характер. Для прикладу згадаємо нарис Д. Дорошенка «Огляд української історіографії», де стисло згадано археографічні студії М. Кордуби, зокрема, піднесено його внесок у серійне видання «Жерела до історії України-Руси» [94, 172, 197, 199]. Про М. Кордубу як козакознавця й археографа козацької доби схвально також писав у своїх історіографічних нарисах Дмитро Багалій [5, 246, 551].

Втім, починаючи з 1930-х рр. наукове осмислення творчої праці М. Кордуби стало можливим лише по західну сторону Збруча. Адже радянське суспільствознавство, остаточно підпавши під партійний диктат, втратило залишки наукової об'єктивності. Як відомо, в першій половині 1930-х рр. розгорілася небачена за бруталністю боротьба з М. Грушевським. Вповні очікувано, що у тогочасних статтях таврувального характеру чимало безпідставних звинувачень було висунуто і на адресу його найближчих учнів, серед них і М. Кордуби. Для прикладу, згадаємо характерні для радянської історіографії тих років бруталні характеристики галицького історика як «пропагандиста фашистської ідеології» [203].

Ще більш безапеляційно на адресу М. Кордуби радянська партійна критика зазвучала у перші повоєнні роки, коли з'ясувалося, що вчений не збирається відмовлятися від своїх колишніх поглядів. Актом громадської мужності з його боку стала відмова паплюжити на партійне замовлення ім'я свого вчителя. Попри очікування присутніх на академічних зборах у Львівському університеті партійних функціонерів, М. Кордуба дав вповні академічну оцінку вчителю у доповіді «Михайло Грушевський як дослідник княжого періоду в історії України». Ця мужність дорого коштувала вченому,

адже одразу розпочалися на нього масовані нагінки у партійній пресі [17]. А на засіданнях кафедр історичного факультету в січні-лютому 1946 р., присвячених критиці «буржуазно-націоналістичної» концепції М. Грушевського, М. Кордуба й І. Крип'якевич підпали під огульну критику за «відверте вихваляння» вчителя як вченого, «замовчування» його «націоналістичної концепції і антинародної діяльності» [32].

Такі нагінки помітно підірвали здоров'я М. Кордуби. Після смерті вченого в травні 1947 р. розпочався новий етап в осмисленні його наукової спадщини як завершеного багатопланового історіографічного феномену. В радянській Україні ім'я дослідника в короткому часі було затавроване як «ворога народу» та «історика-націоналіста», послідовника «реакційно-буржуазної школи Грушевського». З огляду на це, спадщину видатного діяча на тривалий час було проскрибовано та вилучено з наукового вжитку.

Поряд із такими домінуючими тенденціями радянської кордубіани, відзначимо появу поодиноких глибоких аналітичних студій, котрі ставали можливими в періоди коротких «відлиг» у національній політиці партійного керівництва радянської держави. Так, під псевдонімом «Пісковий» Ярослав Дашкевич ознайомив наукову громадськість країни із зібраною М. Кордубою картотекою «Бібліографія історії України», значна частина якої була представлена топонімічними джерелами [265].

Найбільшим же здобутком радянської кордубіани слід вважати здійснений Дмитром Бучком перший глибокий аналіз внеску видатного вченого у дослідження топонімічних джерел [11]. Про мужність дослідника говорить наведено на початку статті характеристика М. Кордуби, що цілком поривала з таврувальними традиціями радянського суспільствознавства: «Мирон Михайлович Кордуба – багатогранна постать – дослідник всесвітньої та української історії, української дипломатії, географії. Він вніс величезний вклад у створення української бібліографії і був одним із основоположників української топономастики» [11].

Далі Д. Бучко перейшов до стислої характеристики головних етапів діяльності М. Кордуби як збирача й дослідника галицько-буковинської топонімії, вперше торуючи шлях у дослідженні цієї вагомій сторінки творчого життєпису вченого. Він слушно звернув увагу, що зацікавлення М. Кордуби українським ономастиком сягають ще часів його педагогічної праці на Буковині й від того часу ця молода дисципліна завжди, хоча й з різною інтенсивністю, перебувала в полі його дослідницьких зацікавлень.

Зі знанням деталей біографії М. Кордуби, дослідник його творчості слушно вказав, що системними студії вченого над українським ономастиком стали вже в міжвоєнний час, коли він оселився у Львові. Саме там, за підтримки колег по НТШ, він ініціює небачену в українській гуманітаристиці масштабну акцію колективного збирання та опрацювання галицької топоніміки, що дала певні результати. Д. Бучко вперше вказує місце знаходження зібраних М. Кордубою топонімічних матеріалів, закликаючи колег до їхнього опрацювання.

Поряд із цим, звертає увагу автор статті, галицький дослідник уперше серед українських колег зосереджується на теоретичних питаннях інтерпретації топонімічних джерел, друкуючи на ці теми розвідки на шпальтах західноукраїнської та європейської періодики, а також виголошуючи доповіді на представницьких наукових форумах. Вперше Д. Бучко наводить доволі представницький перелік таких праць М. Кордуби, слушно називаючи навіть ті, що були підписані криптонімами. Дослідник звертає увагу читача на запропоновані львівським професором численні новації, що збагатили українську гуманітаристику.

Докладніше Д. Бучко зупиняється на спробах М. Кордуби здійснити структурно-семантичну класифікацію географічних назв, подати стратиграфію окремих типів місцевих назв, розкрити семантику багатьох назв населених пунктів. Разом із тим, з деякими висновками старшого колеги він полемізує, спираючись на здобутки топономастики другої половини ХХ ст. Підсумовуючи топономастичний доробок М. Кордуби,

дослідник його творчості зазначає: «[...] Класифікація топонімічних назв М. М. Кордуби, хоч на сьогодні дещо й застаріла, однак й дотепер не втратила певної вартості, а крім того, вона має історико-наукову цінність як одна з перших в українському та вітчизняному мовознавстві класифікацій. М. М. Кордуба вперше зробив спробу показати топонімічну стратиграфію типів топонімічних назв і визначив ареали поширення окремих з них» [11].

На завершення своєї змістовної розвідки, Д. Бучко звертається до характеристики внеску М. Кордуби у розвиток української історичної географії, слушно вказуючи на пов'язаність її завдань із топономастикою. Героя своєї студії автор слушно атестує «одним із піонерів української історичної географії» [11]. І в цій ділянці, твердить дослідник, вихованець львівської історичної школи виступив до певної міри новатором, разом із тим, не уникнувши властивих його епосі хибних уявлень. Та, незважаючи на це, підсумовує Д. Бучко, «М. М. Кордуба провів величезну роботу в галузі української топономастики» [11].

Попри зрозумілу обмеженість джерельної бази статті Д. Бучка (приміром, неможливість використати різнопланові его-документи), його праця на довгі роки стала програмовою при зверненні до джерелознавчої спадщини М. Кордуби. Свідченням цього є і неабиякий сучасний інтерес до спостережень дослідника.

Наукове осмислення історіографічного доробку М. Кордуби, як і інших представників національної історіографії кінця XIX – першої половини XX ст. у повоєнний час зосередилося в діаспорних наукових центрах. Втім, об'єктивною проблемою для діаспорних дослідників стала практична відсутність необхідних джерел і матеріалів для скільки-небудь системного осягнення феномену М. Кордуби як історіографа, археографа та джерелознавця. Та, незважаючи на такі неприхильні обставини, діаспорні кордубознавці все ж спромоглися на декілька цікавих, здебільшого джерельних публікацій. Так, згадаємо видання листів М. Кордуби до знаного західноукраїнського вченого Івана Раковського, що висвітлюють малознані

факти життя історика в роки Другої світової війни [96]. Також слід назвати декілька мемуарних збірників випускників галицьких навчальних закладів, в котрих викладав М. Кордуба, де наводиться важлива для його біографів інформація.

Поряд із публікацією епістолярних джерел, діаспорна кордубіана збагатила колекцію пам'яток української історіографії передруком історіографічних творів видатного вченого. Так, правдивим подарунком дослідникам української історіографії стало перевидання згадуваної вище франкомовної книги М. Кордуби про наддніпрянську гуманітаристику міжвоєнного часу, супроводжену розлогою передмовою О. Пріцака, в якій було стисло окреслено внесок видатного історика до різних галузей україністики, втім, і до історії історіографії [364]. Також згадаємо, що з нагоди широкого відзначення діаспорними україністами півстоліття з дня смерті М. Грушевського, в журналі «Український історик» було опубліковано коментований переклад з польської знаної праці вченого «Михайло Грушевський як учений» [175].

Поряд зі згаданими публікаціями, дослідження наукової спадщини М. Кордуби в діаспорній науці другої половини ХХ ст. відбувалося в загальному річищі звернення до проблем розвитку української історіографії модерної доби. Практично в усіх тогочасних нарисах минулого вітчизняної Клію неодмінно згадувалося прізвище талановитого представника львівської історичної школи. Для прикладу, згадаємо англomовний нарис української історіографії Олександра Оглоблина, де поряд із характеристикою окремих праць М. Кордуби бачимо також його стислу наукову біограму [361]. Розширений варіант цієї біограми О. Оглоблин кілька років пізніше опублікував в «Енциклопедії українознавства» [258, 1131–1132].

На зламі 1980-х – 1990-х років ХХ ст. українська гуманітаристика вступила в нову стадію свого розвитку. На шпальтах українських радянських видань розпочалася активна боротьба з партійними істориками за реабілітацію імен діячів українського модерного відродження, а серед них і

М. Кордуби. Ця полеміка своєю емоційністю привернула увагу до постаті видатного вихованця львівської історичної школи представників широких громадських кіл. Тож очікуваною реакцією на таке зацікавлення спадщиною М. Кордуби стала поява різнопланових науково-популярних публікацій. Їхніми авторами були історики, педагоги, соціологи та літературознавці. Завдяки цим матеріалам, що мали популяризаторський, просвітницький, а подекуди й компілятивний характер, відбулося ознайомлення широкого кола читачів з життям та діяльністю М. Кордуби.

Перевидання найбільш актуальних творів ученого [186], втім і його рецензій [139] та біоісторіографістики [149; 162; 172; 188; 140; 173; 174; 177], пошуки та публікація архівної кордубіани, у першу чергу його епістолярію [217; 272; 21], значно поглибили розуміння інтелектуальної атмосфери кінця ХІХ – першої половини ХХ ст., уможливили появу нових, опертих значною мірою на незнаному перед тим джерельному матеріалі, студій над численними аспектами інтелектуальної спадщини М. Кордуби, втім, й історіографічним, археографічним та джерелознавчим. І хоча питання про Кордубу-археографа, джерелознавця й історіографа, як спеціальне дослідницьке завдання, ставилося нечасто, мало яке ґрунтовне дослідження, присвячене спадщині видатного учня М. Грушевського, не торкалося його окремих аспектів. При цьому своєрідні «сплески» зацікавлення творчою спадщиною М. Кордуби припадали на ювілейні роки (особливо слід згадати 1996 р. та 2001 р.), коли проводилися наукові конференції, що помітно інтенсифікували кордубознавчий пошук. Під час одного з відзначень ініціативна група науковців, очолювана Я. Ісаєвичем, Я. Дашкевичем та О. Романівим висунула важливу ініціативу видання праць М. Кордуби в п'яти томах, розробивши відповідний видавничий проект [6, 198]. На жаль, досі ці важливі плани не реалізовані.

За останні два десятиліття найбільше уваги кордубознавці приділили історіографічній спадщині видатного вченого. Вповні виправдано, акцент при цьому був зроблений на його біоісторіографістиці. Так, Ганна Пасеченко, розглядаючи інтерпретації істориками ХХ ст. історичних

поглядів В. Антоновича, згадала і про історіографічні спостереження М. Кордуби. На її думку, галицький учений в цілому коректно проінтерпретував громадську ідеологію київського професора [262].

Узагальнила внесок М. Кордуби до антоновичезнавства в окремій статті тернопільська дослідниця Ірина Федорів [312]. Вона ретельно зреферувала зміст найбільш знаних праць М. Кордуби, що були опубліковані в журналах «Україна» та «Літературно-науковий вістник», загалом слушно розставивши антоновичезнавчі акценти. Цілком слід погодитися з висновком І. Федорів: «Праці вченого з історичної біографістики, зокрема про В. Антоновича, складають вагомую частку його наукового доробку і є позитивним явищем у розвитку національної історіографії першої половини ХХ ст. Вивчаючи життя і діяльність найбільш показових постатей, зрештою, визначаючи такі особи, він хотів довести, що саме вони уособлювали українство на основних етапах його розвитку» [312, 247–252]. Разом із тим, поза увагою дослідниці опинився історіографічний нарис М. Кордуби про В. Антоновича часів Другої світової війни, як і численні згадки про засновника київської школи документалістів в епістолярії вченого, що актуалізує подальше вивчення проблеми.

Найбільше на сьогодні написано з приводу грушевськознавчих праць М. Кордуби, хоча на самостійну розвідку ця проблема наразі так і не здобулася. Найбільш проникливі дослідники грушевськіани галицького вченого Віталій Тельвак [297; 295] та Василь Педич [300] одностайні в переконанні, що саме його увага до вчителя виявилася найбільш масштабною з-посеред інших представників львівської школи, а висловлені ним спостереження фактично стали підсумковими для першого етапу грушевськознавчих студій кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. Цілком погоджуємося з такими оцінками, адже й по сьогодні висновки М. Кордуби вважаються авторитетними у середовищі дослідників творчості М. Грушевського.

Спробу підсумування біоісторіографістики М. Кордуби здійснив

дрогобицький дослідник Тарас Батюк [6]. Він слушно вказав, що найбільш системно галицький історіограф опрацював життєписи М. Грушевського, В. Антоновича, Ф. Лебединцева та В. Сімовича. Узагальнюючи розлогу біоісторіографістику М. Кордуби, Т. Батюк вказав на її різноплановість та підпорядкованість провідній меті – змалювати біографії визнаних діячів української науки на тлі національного відродження, що робило більш зрозумілими їхні здобутки. Плідним для подальших досліджень слід визнати спостереження дрогобицького автора, що методологічний підхід М. Кордуби наближався до тогочасних взірців біографічного жанру, створених у традиціях інтелектуальної історії. Це, твердить Т. Батюк, «не лише принесло славу Кордубі-історіографу за його життя, але й зробило створені ним біографічні портрети класикою вітчизняної науки».

Важливою особливістю сучасної кордубіани є спеціальний аналіз узагальнюючих студій ученого з української історіографії міжвоєнного часу. На важливість цієї роботи уперше звернув увагу авторитетний львівський кордубознавець Олег Піх, котрий у двох статтях проаналізував, в контексті тогочасної історіографічної ситуації, книги видатного вченого «*La littérature historique soviétique-ukrainienne. Compte-rendu 1917-1931*» [272] та «*La littérature historique ukrainienne en Pologne et dans l'émigration ukrainienne*» [267]. Докладно охарактеризувавши змістове багатство синтетичних нарисів героя своєї студії, сучасний дослідник цілком слушно звернув увагу на їхній новаторський характер, що на довгі роки зробило ці праці своєрідним дороговказом для дослідників української Кліо міжвоєнного періоду. О. Піх пише: «Перегляд ученим наукового руху на Наддніпрянській Україні можна сміливо віднести до значних здобутків української бібліографії, бо мало кому з дослідників було до снаги (тим більше з-поза радянського кордону) докладно слідкувати і орієнтуватися в діяльності численних наукових установ і видань, що часто, впродовж цього часу, змінювали періодичність випусків, формат і назви публікацій. Та й власне кількість наукових праць, які вийшли в ці роки, не легко піддається опрацюванню поодиноким

спеціалістам. Ще більшого значення роботі М. Кордуби надають змістовні анотації, подані до більшості згаданих в огляді видань і статей» [272, 113–118]. Як свідчить наведена цитата, зосередившись винятково на бібліографічній стороні синтетичних студій М. Кордуби, О. Піх фактично залишив поза увагою їхній неабиякий історіографічний потенціал. Тож надалі актуальним є переосмислення названих праць крізь призму саме історіографічного інтересу.

Цілковито новим словом у сучасному кордубознавстві слід вважати присвячення дослідниками спеціальної уваги до рецензійної складової історіографічної спадщини видатного вченого. Вперше до цього важливого сюжету звернулися львівські вчені О. Руда та О. Піх, проаналізувавши співпрацю М. Кордуби з найбільш знаним польським історичним часописом «Kwartalnik Historyczny». Виявивши 26 рецензій галицького вченого, опублікованих протягом першої третини ХХ ст., дослідники з'ясували головні риси Кордуби-рецензента. У підсумку свого цікавого аналізу О. Руда та О. Піх відзначили: «[...] Рецензійна та критико-бібліографічна діяльність була важливою складовою наукової творчості М. Кордуби. [...] Огляди та рецензії вченого засвідчили його широку ерудицію, глибокі наукові знання, критичний підхід до аналізу обраної проблеми, а також усвідомлення ним важливості інтеграції української історіографії у світовий контекст» [285, 152]. Подібні оцінки поділяє також інша дослідниця рецензійної спадщини М. Кордуби Т. Кульчицька [210].

Доволі багато уваги в середовищі сучасних історіографів привертає джерелознавча спадщина М. Кордуби. Теоретичним аспектам його джерелознавчої концепції присвятила увагу львівська дослідниця Уляна Великопольська. Вона сумлінно опрацювала як видані, так і не опубліковані праці галицького дослідника, присвячені різноманітним проблемам теорії та практики роботи з писемними пам'ятками. Що важливо, кордубознавець використала також щоденник та епістолярій видатного історика, чим зазвичай нехтують дослідники його спадщини. Тож вповні аргументованими

є зроблені У. Великопольською висновки: «[...] Мирон Кордуба один з перших в українській історіографії початку ХХ ст. зацікавився теоретичним джерелознавством і зробив вагомий внесок у розробку його теоретичних засад. В основі методологічної системи, прихильником якої був М. Кордуба, лежав принцип критично-аналітичного документалізму. Особливу увагу історик звертав на аналіз та критику джерел. Враховуючи потреби і вимоги тодішньої історичної науки, М. Кордуба наголошував на опануванні архівної евристики, оволодінні основами критичного аналізу. Його праці з даної проблематики більшою мірою мали інформативний характер. Їх значення полягало у тому, щоб пробуджувати зацікавлення до теоретичного джерелознавства у науковому середовищі. Сьогодні є всі підстави стверджувати, що маловідомі праці М. Кордуби є важливим складовим елементом для створення узагальнюючого дослідження із теоретичного джерелознавства» [13]. В цілому погоджуючись з наведеними спостереженнями, разом із тим відзначимо, що в аналізованій праці цілковито поза увагою залишено рецензійну спадщину М. Кордуби, використання якої уможливило б значно нюансувати висновки про специфіку його теоретико-джерелознавчого дискурсу.

Цікаву проблему порівняння теоретичних аспектів джерелознавчого пошуку в працях М. Кордуби та І. Крип'якевича дослідила Інна Заболотна. Залучаючи різноплановий джерельний матеріал, вона реконструювала специфіку інтерпретації найбільш авторитетними представниками львівської історичної школи писемних залишків минулого. Дослідниця влучно показала органічне поєднання у творчій лабораторії М. Кордуби та І. Крип'якевича як західноєвропейського, так і вітчизняного досвіду джерелознавчого аналізу. У висліді своєї цікавої розвідки автор відзначила: «Відомі українські вчені М. Кордуба та І. Крип'якевич [...] зробили помітний внесок у розвиток методики історичного дослідження, зокрема таких її проблем, як вибір теми, прочитання тексту і його інтерпретація, встановлення автентичності та оригінальності джерела, його походження тощо. [...] Слід відзначити, що

теоретичні висновки обох науковців були зроблені на основі практичного джерелознавства. Незважаючи на сучасні технологічні можливості та вдосконалення методів історичного дослідження, основні їхні наукові висновки і положення не втрачають своєї актуальності і сьогодні сприятимуть подальшому розвитку вітчизняної історико-теоретичної думки» [47].

Сучасні дослідження практичних аспектів джерелознавчої лабораторії М. Кордуби цілком зосереджені на його топономастиці. Вчений одностайно атестується одним із засновників як української топономастики загалом, так і чернівецької топономасичної школи, зокрема [332]. Так, укладачі бібліографічного покажчика «Українська ономастика» твердять: «[...] Протягом другої половини XIX – першої половини XX ст. онімний матеріал вивчали або використовували у зв'язку з дослідженням історії українського народу та його мови М. О. Максимович, М. Ф. Сумцов, І. Я. Франко, М. М. Кордуба, Ю. Й. Сіцінський та ін. Праці цих учених заклали підґрунтя для подальшого розвитку української ономастики, завдяки якому вона утвердилася згодом як окрема галузь мовознавства» [307, 3].

Спеціальне дослідження важливої проблеми розуміння М. Кордубою топоніміки як історичного джерела здійснила Тетяна Кульчицька. Дослідниця слушно зауважила, що як видатний історик, М. Кордуба «розумів значення для історичних досліджень вивчення географічних назв, чому присвятив низку цінних праць, а також зібрав великий словниковий матеріал» [212]. Ретельно узагальнивши джерелознавчий доробок галицького вченого, дослідниця аргументовано вказала на піонерський характер студій героя свого дослідження, що вперше серед українських колег переконливо довів унікальність ономастичних джерел для історичної науки.

Важливий зв'язок між дослідженням української ономастики та історичної географії у творчій лабораторії М. Кордуби простежили І. Федорів [315] та С. Трубчанінов. Вони слушно вказали на той факт, що

саме даними топонімічних джерел вчений аргументував свої історико-географічні гіпотези. С. Трубчанінов відзначив: «Таким чином, тематичний аналіз наукових праць М. Кордуби свідчить про суттєве місце в його історичній спадщині робіт з історично-географічної проблематики. Історично-географічні праці ученого стали помітним явищем у розвитку новітньої української історіографії. [...] Велике значення М. Кордуба надавав вивченню топонімів, вважаючи їх важливими свідками минулого» [305, 98].

Найменше на сьогодні висвітлена археографічна спадщина М. Кордуби, хоча про його внесок у розбудову джерельного підмурівку української історіографії згадується доволі часто. Вчені слушно вказують на той факт, що як археограф, М. Кордуба сформувався під безпосереднім впливом свого вчителя М. Грушевського. Саме з реалізацією започаткованої останнім джерельної серії «Жерела до історії України-Руси» пов'язана багаторічна систематична археографічна праця галицького вченого з пошуку, опрацювання та видання джерел до історії дипломатичних відносин доби Хмельниччини [298]. Разом із тим, сучасні кордубознавці випускають з уваги публікації галицьким ученим численних джерел як додатків до своїх історіографічних та історичних студій. Все це актуалізує комплексний аналіз спадщини Кордуби-археографа.

Врешті, важливими на сьогодні є здійснені спроби реконструювати рецепцію творчої спадщини М. Кордуби в гуманітаристиці його доби. Вже перші спроби такого аналізу, здійснені Ярославом Серкізом [289] та Борисом Білинським [8], показали зацікавлене ставлення до історіографічної праці галицького вченого з боку українських, російських та польських інтелектуалів. На наше переконання, рецептивна кордубіана, завдяки своїй насиченості та різноплановості, цілком може стати предметом самостійного монографічного опрацювання.

Насамкінець слід згадати, що про працю М. Кордуби як історіографа, джерелознавця й археографа тією чи іншою мірою йдеться також в багатьох

узагальнюючих студіях. Насамперед, згадаємо присвячені вченому біографічні нариси пера Омеляна Пріцака [278], Ірини Федорів [316], Олега Купчинського [214], Олега Піха [269], Василя Педича [362–363] та інших дослідників. Згадані кордубознавці одностайні у переконанні, що визначний історик зробив вагомий внесок у вітчизняне джерелознавство, археографію та історію науки. Відзначимо, що подібні оцінки звучать і в узагальнюючих нарисах історії української історіографії та джерелознавства, на сторінках яких М. Кордуба неодмінно згадується серед видатних діячів українського наукового руху першої половини ХХ ст. [117].

Підсумовуючи, зазначимо, що в кордубіані за роки української незалежності дослідження нашої проблеми досягло свого апогею. На сьогодні маємо ґрунтовні аналітичні праці, присвячені аналізу найбільш вузлових моментів історіографічної, джерелознавчої й археографічної спадщини М. Кордуби. Разом із тим, широке коло питань (приміром, історіографічне осмислення спадщини М. Максимовича та П. Куліша, методологія та методика джерелознавчої праці, теорія та практика археографічного пошуку й ін.) ще чекають на своє докладне опрацювання.

Отже, як свідчить проаналізована вище різнопланова література, виокремленню самостійної проблеми досягнення феномену М. Кордуби як історіографа, археографа та джерелознавця передував період понад столітнього накопичення відповідної інформації та розробки окремих її аспектів у літературі. Проте на сьогодні немає жодної узагальнювальної праці щодо цілого спектру проблем історіографічної, археографічної та джерелознавчої діяльності вченого. Це й визначило актуальність теми нашого дослідження.

1.2 Джерельна база дослідження

У сучасних дослідженнях, сфокусованих на аналізі інтелектуальної спадщини українських істориків, значного поширення набула схема поділу

різнопланових джерел, заснована на герменевтичних підходах і методиці системно-структурного аналізу. Згадана схема передбачає виокремлення трьох основних джерельних комплексів: 1) «конкретного» тексту історика, який включає авторські твори, що характеризують М. Кордубу як історіографа, джерелознавця й археографа; 2) «великого тексту» – це вся сукупність пам'яток, що вийшли з-під пера історика; 3) «історико-культурного контексту» – комплексу різнопланових матеріалів, що характеризують епоху та умови наукової діяльності вченого [127, 37–38]. Такий поділ видається слушним, оскільки уможливорює охопити цілість необхідних для реконструкції нашої теми джерел.

Перший з названих комплексів джерел – найважливіший, адже він безпосередньо характеризує М. Кордубу як історіографа, археографа та джерелознавця. В свою чергу, він розпадається на кілька видів: тексти концептуального й узагальнюючого характеру; різнопланові аналітичні студії, сфокусовані на вирішенні окремих наукових проблем; опублікований емпіричний матеріал (тексти джерел та матеріали топономастичних експедицій); інформаційні повідомлення про діяльність наукових установ; рецензії та критичні матеріали й ін.

З огляду на поступ україністики протягом ХХ ст., особливе значення мають концептуальні публікації, в яких М. Кордуба діагностував актуальний стан і визначав першочергові аспекти, важливі для поступу окремих галузей нашої гуманітаристики. При цьому особливою вагомістю позначені теоретичні рефлексії вченого джерелознавчого плану. Тут у першу чергу слід згадати його піонерські студії, присвячені всебічному обґрунтуванню потреби збирання, класифікації та узагальнення такого важливого, але не зауваженого колегами вченого, виду пам'яток як топономастичні. Назвемо для прикладу такі його піонерські студії як «Земля свідком минулого. Географічні назви як історичне жерело» [160] та «Потреба організації збирання географічних назв» [185]. Про актуальність концептуальних праць М. Кордуби говорить те, що деякі з них («Що кажуть нам назви осель?»,

«Потреба організації збирання географічних назв» та «Земля свідком минулого») були перевидані у наш час [199; 162; 186].

Поряд із джерелознавчими, в доробку М. Кордуби містяться концептуальні студії й історіографічного плану. Тут слід згадати його програмний виступ на зборах «Історичного Товариства» в Чернівцях «Наші дезідерати на поли буковинської історіографії» [181, 1]. Теоретичними рефлексіями стосовно археографії козацької доби наповнене «Переднє слово» вченого до упорядкованого та виданого ним тому «Жерел до історії України-Руси» [184].

Не меншу цінність мають і узагальнюючі студії пера М. Кордуби, особливо важливі з огляду на те, що в українській інтелектуальній культурі досліджуваний період кінця XIX – першої половини XX ст. загалом не був багатим на праці синтетичного характеру. Тут, звісно, вирізняються фундаментальні нариси вченого, присвячені міжвоєнному періоду розвитку української історичної науки на підрадянських землях [353], а також у Західній Україні та на еміграції [355]. Ці праці були написані та видані французькою мовою. Одна з цих праць – про радянську україністику – була перевидана зусиллями діаспорних учених після Другої світової війни, але знову ж таки французькою мовою [354]. З огляду на це, згадані нариси й досі не ввійшли до кола активної лектури дослідників української історіографії одного з найбільш цікавих, але надалі малознаних періодів нашої Клію. На наше переконання, переклад та перевидання цих праць – це не лише важливе завдання сучасної кордубіани, а й потреба нашої гуманітаристики загалом.

Важливим різновидом узагальнюючих студій М. Кордуби є створені ним різнопланові дидактичні праці. Тут можемо говорити про існування в спадщині вченого як численних дидактичних розробок, так і новаторських підручників. Щодо перших, згадаємо про численні інструктивні матеріали, спрямовані на те, щоб навчити зацікавлених рідним минулим представників сільської інтелігенції збирати та фіксувати топономастичні дані. Такі методичні порадики М. Кордуба неодноразово вдосконалював і друкував як

у вигляді друкарських відбиток, так і на шпальтах найбільш популярних галицьких і буковинських видань [137, 4; 136, 4; 135, 10; 196, 22; 201; 161].

Цілком новаторськими були створені М. Кордубою підручники з джерелознавства для вищої школи. Назвемо тут, насамперед, його цикл лекцій «Методологія історії», здебільшого присвячений теорії та практиці джерелознавчої праці [171]. Ця видана циклостилем книга була першою і тривалий час єдиною навчальною книгою, написаною українською мовою та адресованою українській молоді, де комплексно висвітлювалися важливі з дидактичного та наукового погляду джерелознавчі питання. На сьогодні ця книга відома в єдиному примірнику, що відклався у фондах Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника. Її перевидання також помітно збагатило би репертуар дослідника української науки міжвоєнного часу.

Малознаним є той факт, що згаданим підручником «Методологія історія» спроби М. Кордуби створити узагальнюючий наратив з теорії та практики українського джерелознавства не обмежилися. В архіві вченого відклався значний за обсягом (134 аркуша) рукопис його лекцій для студентів Варшавського університету, зміст якого значною мірою нав'язує до джерелознавчої проблематики, порушеної в «Методології історії» [73]. Видання цієї праці з необхідним коментарем і критичним апаратом також помітно збагатило би наші уявлення про розвиток українських гуманітарних студій у міжвоєнний час.

Крім спеціальних навчальних книг з теорії та практики джерелознавства, згадаємо об'ємні конспекти університетських лекцій М. Кордуби для Українського таємного університету, Варшавського університету та Львівського державного університету. Перші частини цих рукописних книг зазвичай були присвячені огляду історіографії та джерел курсу, котрий учений викладав. Згадаємо, для прикладу, рукописи лекційних курсів «Доба Людовіка XIV. Виклади на українському університеті у Львові» [221; 222], «Конспект лекцій з історії України» [56–58], «Конспект лекцій з

історії України, прочитаних у Варшавському університеті» [59–70], «Конспект лекцій з історії західних слов'ян доби Перемислидів і П'ястів» [71], «Конспект лекцій з історії Західної Європи від Кромвеля до Великої французької революції» [72]. Всі вони до сьогодні залишаються невиданими, що ускладнює їх опрацювання як історіографами, так і істориками педагогічної думки.

Поряд зі згаданими працями книжкового формату, важливими узагальненнями сповнені й джерелознавчі тексти М. Кордуби статейного плану. Згадаємо, насамперед, його неопублікований теоретичний нарис «Розмежування і поділ історичного предмету», що знаходиться в архіві вченого в ДАЛО [53]. Звісно, що лише публікація цієї статті уможливить ознайомлення широкої наукової громадськості з її цікавим змістом.

Практичні аспекти творчої лабораторії М. Кордуби як археографа, історіографа та джерелознавця допомагають розкрити різнопланові тексти вченого аналітичного характеру, в яких вирішується окремо взята наукова проблема. Ця підгрупа джерел є кількісно найбільшою. Статті вченого зі згаданих проблем розпорошені сторінками численних українських («Записки НТШ», «Україна», «Літературно-науковий вістник», «Діло», «Громадська думка», «Вісник СВУ» та ін.), польських («Kwartalnik Historyczny», «Biuletyn Polsko-Ukraiński», «Przegląd Historyczny»), чеських («Věstník Slovanských Starožytosti»), німецьких («Zeitschrift für osteuropäische Geschichte») та французьких («Le Monde Slave») періодичних видань. При цьому звернемо увагу на цікаву особливість творчості дослідника – він однаково інтенсивно співпрацював як із академічними [242–243], так і з публіцистичними виданнями, вважаючи справу популяризації історичних знань надзвичайно важливою.

У цій підгрупі кількісно домінують тексти історіографічного характеру, що переважно сфокусовані на постатях видатних українців XIX – початку XX ст. Найбільше М. Кордуба писав про свого вчителя М. Грушевського, а також про М. Максимовича, В. Антоновича та П. Куліша. Далі за кількістю

йдуть статті джерелознавчого плану, більшість з яких зосереджена на різноманітних проблемах дослідження топоніміки. Зрештою, в підгрупі є і порівняно незначна кількість текстів археографічного змісту, що здебільшого є коментованими публікаціями джерел.

Про актуальність деяких зі згаданих текстів М. Кордуби свідчить їх публікація в наш час. Так, на сьогодні у різних збірках перевидані праці галицького вченого, присвячені М. Грушевському [173; 189; 140–141; 176; 174], В. Антоновичу [149; 159], Т. Шевченку [153] та Ф. Лебединцеву [190]. Також були перевидані деякі джерелознавчі тексти М. Кордуби [199].

В архіві М. Кордуби, що відклався в ДАЛО, містяться деякі невидані статті історика, що є важливими для реалізації завдань нашого дослідження. Так, назовемо його останню біоісторіографічну студію, присвячену М. Грушевському [52]. Також згадаємо об'ємну теку зібраних ученим підготовчих матеріалів і зроблених виписок для написання синтетичної праці про М. Драгоманова [78]. Цікавим для історика науки є й зроблений рукою М. Кордуби об'ємний (54 арк.) конспект добре знаної фахівцям праці В. Иконникова «Опыт русской историографии» [74].

Помітною евристичною цінністю позначений і опублікований М. Кордубою джерельний матеріал. Здебільшого, це віднайдені ним писемні пам'ятки минулого та матеріали топономастичних експедицій. Як відомо, найбільшою археографічною працею вихованця львівської історичної школи є упорядкований ним том «Жерел до історії України-Руси», де було зібрано неznані перед тим тексти з багатьох західноєвропейських, українських і російських архівосховищ, що вперше проливали світло на зовнішньополітичні контакти держави Хмельницького. Аналіз цієї документальної збірки уможливорює сучасному досліднику відтворити методику археографічної праці М. Кордуби, простежити вплив на його дослідницьку лабораторію як суто українських, так і західноєвропейських джерелознавчих практик. Поряд зі згаданим томом «Жерел до історії України-Руси», історик протягом тривалого творчого життя опублікував

сотні документів у вигляді джерельних додатків до численних статей. Їхній аналіз уможлиблює вирішення важливої проблеми еволюції археографічного стилю та публікаторської практики М. Кордуби. Разом із тим, в архіві вченого в ДАЛО відклалися рукописні збірки невиданого вченим джерельного матеріалу [75–77; 89].

Складнішою є справа з опрацюванням сучасними дослідниками зібраних істориком і багатьма його помічниками топономастичних матеріалів. Адже вони практично неопубліковані і зберігаються у вигляді картотеки в архіві вченого в ДАЛО [85] та, особливо, в Інституті українознавства АН України ім. І. Крип'якевича [47]. Щоб уявити обсяги зібраного матеріалу, наведемо свідчення самого М. Кордуби, котрий твердив, що станом на 1928 р. зібрана ним топоніміка охоплювала вже більш ніж 400 населених пунктів української частини Галичини [185]. Сучасний дослідник картотеки вченого Олег Піх твердить, що загалом в архіві М. Кордуби відклалося понад три тисячі рукописних аркушів із матеріалами про села і міста Галичини та Буковини [270, 17]. Частину цих матеріалів О. Піх та О. Руда видали в збірці «Історичне краєзнавство (за матеріалами картотеки Мирона Кордуби). Ч. 1: Історичне краєзнавство, історична географія та картографія українських земель». Звісно, що опрацювання та публікація всієї зібраної М. Кордубою цінної топонімічної бази є актуальним завданням української топономастики.

Згадані нами інформаційні матеріали про діяльність наукових установ дозволяють реконструювати роль М. Кордуби як учасника й організатора наукового життя. Відзначимо, що завдяки різноплановості своїх творчих пошуків, учений мав надзвичайний авторитет в українських інтелектуальних колах, тож саме він нерідко представляв вітчизняну науку на багатьох представницьких наукових форумах. Його інформаційні звіти про ці заходи є цінним джерелом для розуміння як поступу української гуманітаристики, так і науково-організаційного доробку видатного учня М. Грушевського. Для прикладу, згадаємо його інформативні звіти з відбух авторитетних

міжнародних форумів у міжвоєнний час [169, 2]. Інформативними для нас є і звіти М. Кордуби як очільника Археографічної комісії НТШ, що друкувалися на сторінках «Хроніки НТШ».

Врешті, серед матеріалів першої групи звернемо увагу на евристичну цінність такого наразі недостатньо оціненого джерела як рецензії та критичні матеріали. Як представник школи М. Грушевського, М. Кордуба власне й починав свою наукову кар'єру зі співпраці з рецензійним відділом «Записок НТШ», а надалі чимало часу віддавав для ознайомлення широкої аудиторії з творчими здобутками колег. В його рецензіях, надрукованих в українських, польських та німецьких періодичних виданнях, здебільшого резолютивно та в полемічному стилі осмислюються численні теоретичні та практичні проблеми історіографічних, джерелознавчих і археографічних пошуків.

Приміром, саме з рецензій історика ми дізнаємося про його археографічні та джерелознавчі пріоритети, про вимоги вченого до дослідницької культури дослідника інтелектуальної історії та збирача топономастичного матеріалу, котрі відсутні в інших текстах. Рецензійна спадщина М. Кордуби є надзвичайно розпорошеною шпальтами важкодоступних широкому читачеві видань, тож історіографічний інтерес викликає її перевидання. Відзначимо, що на сьогодні перевидані лише поодинокі рецензії вченого на «Історію України-Руси» [175, 66–70] М. Грушевського. Також слід згадати, що деякі невидані рецензії вченого відклалися в його архіві в ДАЛО [54].

Джерела другого комплексу, умовно названого «великим текстом», класифікуються за критерієм характеру інформації (творчі, нормативно-законодавчі та науково-організаційні), змісту (документальні й наративні), походження (офіційні й особисті) та форми існування (опубліковані й архівні). Серед них особливо важливе місце посідають документальні матеріали.

Насамперед згадаємо численні автобіографії вченого, що відклалися в архівах начальних закладів, в яких йому довелося працювати. При цьому до

найбільш інформативних віднесемо записи, зроблені для Віденського, Варшавського та Львівського [223; 224; 226] університетів. Джерельна вагомість автобіографій полягає в тому, що вони містять цінну саморефлексію вченого – бачення ключових подій свого професійного шляху. Приміром, тільки в біографічних текстах ученого відбито його власне розуміння еволюції творчих зацікавлень, домінування на тому чи іншому етапах наукової кар'єри археографічних чи джерелознавчих інтересів. Так, у його самохарактеристиці для Львівського університету, складній в 1946 р., названо такі три головні напрямки наукової діяльності: історія козаччини, історична географія та топографічна топономастика, критично-бібліографічні огляди і рецензії [49]. Відзначимо, що всі відомі на сьогодні змістовні автобіографії М. Кордуби залишаються не опублікованими. Натомість, їхній неабиякий інформаційний потенціал актуалізує питання публікації цього виду джерел.

Ще більшою інформативністю позначене таке его-джерело як щоденники та спогади. Завдяки цьому виду джерел дослідникам відкривається унікальна можливість простежити розлогі контакти вченого в середовищі колег, реконструювати його лектуру, зрозуміти вагомість численних зовнішніх чинників (приміром, оточення чи суспільно-політичних подій) на еволюцію наукової лабораторії тощо. Наприклад, лише зі сторінок щоденника ми дізнаємося про лектуру М. Кордуби та мотиви підготовки ним підручників з джерелознавства для студентів Українського таємного університету. Частина щоденника М. Кордуби за роки Визвольних змагань і перші часи його проживання у Львові зберігається в особовому фонді вченого в ДАЛО [50]. Інформативна насиченість і унікальність цього документу обґрунтовують потребу його якнайшвидшої публікації з метою введення до активного дослідницького обігу. Натомість, частина щоденника М. Кордуби за довоєнні роки на сьогодні вважається, на жаль, втраченою. Віднайдення цієї частини – ще одне важливе завдання едіційної кордубіани.

Значну інформативну цінність мають спогади М. Кордуби, друковані

ним самим на сторінках галицької, віденської та варшавської періодики. Так, про часи студентського життя у Відні юнак з притаманним йому художнім хистом оповів у ювілейному збірнику українського академічного товариства «Січ» [193]. А в 1916 р., у присвяченому п'ятдесятилітньому ювілею М. Грушевського числі «Вісника СВУ», історик змальовує свої львівські студентські роки [188]. З цього допису ми дізнаємося, що саме М. Грушевський вирішальним чином вплинув на формування полемічної культури свого вихованця, адже замовляв йому добре оплачувані огляди української та західноєвропейської літератури. Про особливості життя та діяльності М. Кордуби в роки Визвольних змагань нас інформують його спогади, опубліковані на сторінках «Літопису Червоної Калини» [144] та «Літературно-наукового вісника» [183]. Помітного мемуарного забарвлення мають і польсько- та німецькомовні меморіальні тексти М. Кордуби, присвячені пам'яті його вчителя М. Грушевського [356–358]. Відзначимо, що деякі грушевськознавчі нариси М. Кордуби на сьогодні перевидані у п'ятдесятитомному зібранні творів Великого Українця [140; 176–177; 189]. Але, загалом, перевидання мемуарів ученого в одній збірці стало би справжньою окрасою вітчизняної мемуаристики.

Найчисленнішим видом другого комплексу джерел є епістолярна спадщина М. Кордуби, котра в своїй значній частині компактно відкладалася в особових фондах кореспондентів ученого в ЦДІАУЛ [324–329; 331] та Відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника [224]. Крім того, листи М. Кордуби розсіяні особовими фондами його численних українських, польських, російських, німецьких та австрійських кореспондентів. Можемо без перебільшення ствердити, що епістолярій українського діяча такого «калібру» як М. Кордуба – це унікальне за змістовою цінністю історичне першоджерело для реконструкції і дослідження його доби. У той же час, листи вченого є інтегральною частиною його творчості, що органічно доповнює автобіографічні матеріали та інші вищезгадані першоджерела. Епістолярій ученого є неоціненним

джерелом при спробах комплексної реконструкції щоденності наукової творчості М. Кордуби, у з'ясуванні його викладацької, наукової, суспільно-політичної та культурно-освітньої праці, і, зрештою, в осягненні багатовимірності історичного процесу найновішої доби історії України.

Незамінним є листування М. Кордуби і при вивченні його археографічних, історіографічних та джерелознавчих зацікавлень. Так, унікальне за змістовою наповненістю його листування з М. Грушевським дозволяє нам з'ясувати особливості фахового становлення молодого вченого; визрівання та реалізацію численних наукових, особливо, археографічних проєктів; містить надзвичайно цікаві характеристики українських істориків, котрі в жодних інших джерелах не зустрічаються. Не менш цікавим є також листування М. Кордуби зі своїми колегами по львівській історичній школі: молоді дослідники вповні відверто обговорюють археографічні проєкти, допомагають один одному з логістикою, діляться враженнями про новинки наукової літератури. Також винятково з епістолярію вченого ми дізнаємося про його масштабні заходи по збиранню українського ономастикону, бачимо визрівання структури та змісту питальників. Врешті, тільки листи дають нам можливість з'ясувати глибоко особистісне, а тому непублічне ставлення М. Кордуби до свого оточення та довколишньої дійсності.

На жаль, до нашого часу видано фактично мізерну частину епістолярію М. Кордуби. Так, маємо єдину археографічну публікацію корпусного характеру – взаємне листування вченого з М. Грушевським, нещодавно здійснене знаним львівським дослідником Олегом Купчинським [15]. Львівські дослідники Олег Піх і Марина Чебан опублікували частину взаємного листування М. Кордуби з М. Андрусяком [273]. Крім цього, на сьогодні видані листи вченого до Федора Вовка [218], Івана Франка [22] та Івана Раковського [96]. Загалом же, подальші пошуки та публікація епістолярію вченого, за загальним визнанням дослідників, є важливим завданням сучасної історіографії.

Третій джерельний комплекс має широкий контекстуальний характер, чим і зумовлена його важливість. Залучення матеріалів цього джерельного комплексу уможлиблює максимально стереоскопічно відтворити інтелектуальну атмосферу доби національного відродження, більш повно зрозуміти обставини історіографічних, джерелознавчих і археографічних пошуків історика, з'ясувати специфіку різноманітних впливів на процеси становлення та еволюції поглядів вченого, зрештою, реконструювати рецепцію його спадщини. Саме реалізацією цих контекстуальних завдань третій комплекс об'єднує в рамках однієї системної сукупності джерел матеріали архівних фондів ряду установ (Головного архіву нових актів у Варшаві, Центрального державного історичного архіву України у м. Львові, Інституту Рукопису НБУ імені В.І.Вернадського у м. Києві, Відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника, Державного архіву Львівської області та ін.). Класифікація джерел цього комплексу є подібною до попереднього.

Особливе місце в третьому комплексі джерел посідають документальні матеріали. Насамперед, це матеріали наукових товариств, в рамках дослідницької програми яких М. Кордуба реалізовував свої історіографічні, джерелознавчі й археографічні плани. Для прикладу, згадаємо документообіг археографічних комісій НТШ і ВУАН, з якими тісно співпрацював учений. В протоколах цих комісій доволі докладно відображено етапи реалізації археографічних проектів М. Кордуби, наведено інформацію про його участь в обговоренні багатьох важливих проблем. При цьому відзначимо, що зміст практично всіх протоколів Археографічної комісії НТШ переданий в «Хроніці НТШ». Натомість, протоколи Археографічної комісії ВУАН, що відклалися в Інституті Рукопису Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського, досі не друкувалися.

Не менш важливе значення для реалізації завдань нашого дослідження мають протоколи засідань Історичного товариства у Чернівцях, Історично-філософської секції НТШ, Історично-філологічного відділу ВУАН та ін. Ці

матеріали уможливають відтворити роль М. Кордуби в обговоренні багатьох ініціатив археографічно-джерелознавчого плану, його участь в академіях, присвячених пам'яті видатних українських інтелектуалів. До нашого часу ці матеріали так і залишаються неопублікованими, що ускладнює їх використання багатьма дослідниками.

Як і при аналізі попередньої групи джерел, і в цьому випадку найчисленнішим є епістолярій. Вповні очікувано, що найбільш компактно він зосереджений в особових фондах ученого в ЦДІАУЛ, ДАЛО та Відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника. Згадаємо тут лише найбільш відомі в східноєвропейській інтелектуальній культурі імена кореспондентів ученого: Я. Бідло [227], І. Борщак [228], В. Герасимчук [229], В. Гнатюк [230], В. Дорошенко [231], Д. Дорошенко [232], Д. Коренець [223], І. Кревецький [234], І. Крип'якевич [235], З. Кузеля [236], В. Милькович [237], С. Рудницький [238], К. Студинський [239], С. Томашівський [240], Л. Фінкель [241], М. Антоновича [88] та ін. Зі значною вірогідністю можна твердити, що листи кореспондентів М. Кордуби знаходяться в багатьох інших архівосховищах України, а також країн Центрально-Східної Європи, де проживали його приятелі та колеги. Як уже згадувалося вище, на сьогодні цілісністю позначене лише видання листів М. Грушевського до свого учня, як також видано деякі листи М. Андрусяка до львівського колеги.

Евристичну цінність адресованих М. Кордубі листів неможливо переоцінити. Бо тільки з листів до вченого, наприклад, М. Грушевського, ми можемо дізнатися про особливості формування молодого вченого як археографа; також ці листи проливають світло на еволюцію оціночних інтерпретацій чоловічих постатей нашої історіографії. Винятково з листів до М. Кордуби колег по галицькій школі українознавців ми дізнаємося про щоденність археографічних експедицій НТШ, як також і про суперечки між молодими істориками за право видавати ті чи інші джерельні комплекси. Подібні приклади можна наводити й далі, що свідчить про нагальну потребу

заснування видавничої серії, взорованої на вже існуючі корпусні видання, під можливою назвою «Епістолярна кордубіана».

Замикають третю групу джерел наративні (оповідні) тексти, що є цінним доповненням вищезгаданих документів. Цей рід є масовим, також відзначається видовою різноманітністю і об'єднує різноманітні наукові матеріали, публіцистику, мемуаристику та епістолярій.

Наукові тексти, в свою чергу, розпадаються на дві великі групи. Перша базується на компендіумах ХІХ – першої третини ХХ ст., в яких обговорюються історіографічні, джерелознавчі й археографічні проблеми. Це так звані «документи епохи»: твори українських (М. Костомаров, В. Антонович, М. Грушевський та ін.) та зарубіжних (О. Лаппо-Данилевський, Е. Дюркгейм, Ш. Сеньобос, Ш. Ланглуа та ін.) дослідників. Їх вивчення дозволяє виявити джерела творчих зацікавлень М. Кордуби, впливи різних історіографічних напрямків на його студії та, відповідно, краще зрозуміти новаційне і традиційне у його дискурсі. Своєрідним дороговказом у лектурі М. Кордуби є його щоденники, спогади та епістолярій, де він ділиться враженнями від опрацьованих творів класиків тогочасної гуманітаристики. Наприклад, саме завдяки щоденнику вченого ми знаємо про захоплення вченим джерелознавчою класифікацією російського методолога О. Лаппо-Данилевського, що знайшло відбиття у його власній теоретичній моделі.

Друга група – це рецептивна кордубіана, що охоплює різноплановий масив критичної літератури, де обговорюються наукові пропозиції видатного вченого. Відзначимо, що практично кожна праця М. Кордуби знайшла доволі рефлексивне сприйняття в середовищі його сучасників, свідченням чому є значний корпус полемічних матеріалів, докладно розглянутих у попередньому підрозділі. В архіві вченого в ДАЛО відклалося кілька рукописних рецензій на недруковані з різних причин праці вченого, що розширюють нашу поінформованість про полеміку довкола його інтелектуальної спадщини [86–87].

Публіцистика репрезентована творами полемічного характеру, в яких наукові опоненти М. Кордуби сперечалися з ним. Це, головню, статті польських (наприклад, дискусія на шпальтах варшавського журналу «*Wiuletyn Polsko-Ukraiński*» з приводу культурних вимог українців, що опинилися у складі міжвоєнної Польщі), білоруських (згадаємо полеміку з Яном Станкевичем щодо походження білоруської народності), українських (наприклад, дискусія довкола докторату Івана Джиджори чи широка полеміка щодо проблеми виникнення українського етносу) інтелектуалів. Ці та інші матеріали публіцистики важливі з огляду на їх безпосередність та невідрефлектованість – у них обговорювались актуальні історичні проблеми, пропонувалися нові візії, відбувався динамічний науковий пошук.

Спогади сучасників М. Кордуби – вихованців, колег, рідних – становлять мемуаристичний вид наративних джерел. З них найбільш цінними є записки колеги по львівській школі Івана Крип'якевича [206; 208], приятеля Дмитра Дорошенка [93], онука Бориса Білинського [9], молодшого колеги Омеляна Пріцака [278] та ін. У них зафіксовано глибоко суб'єктивне бачення особистості М. Кордуби, що в сукупності уможливорює створити його стереоскопічний портрет, помітно нюансуючи наше уявлення про взаємини видатного історика з оточенням.

Не менш цікавим є й епістолярій знайомих М. Кордуби, де нерідко згадується ім'я вченого при обговоренні багатьох культурно-наукових і громадсько-політичних потреб. Матеріали цього листування також уможливлюють подивитися на вченого з чужого становища, доповнити нашу інформацію, почерпнуту з інших джерел. Найчастіше ім'я М. Кордуби згадується в листуванні його приятелів по львівській школі. Для прикладу, згадаємо нещодавно видане листування С. Томашівського з І. Крип'якевичем, де наводиться незнана з інших джерел інформація про працю М. Кордуби в міжвоєнному Львові [219]. Також неодноразово про свого учня у листах до третіх осіб згадує його вчитель М. Грушевський, тим самим розкриваючи нам незнані нюанси творчого життєпису вихованця. І в

цьому випадку кількість опублікованого епістолярію є лише «верхівкою айсбергу» над архівним масивом невиданого, а часто й неупорядкованого листування.

Насамкінець відзначимо, що виявлені евристичним шляхом групи джерел історіографічного характеру, попри зрозумілі, з огляду на час, що минув, прогалини, є вповні репрезентативними та цілком уможливають реалізацію мети та завдань нашого дослідження. Можемо також вказати на існування значних джерельних «резервів» не тільки нашої теми, але й кордубознавства загалом. Йдеться, насамперед, про віднайдення та залучення до наукового обігу матеріалів М. Кордуби, котрі відклалися у віденських архівах, адже, як відомо, вчений закінчував навчання і докторувався саме у Віденському університеті, тож у його фондах має бути його персональна справа.

1.3 Методологія наукового пошуку

Обрана нами для реалізації поставлених завдань методологія дослідження передбачає послідовне розкриття як загальної концептуальної моделі, в якій буде проінтерпретовано досліджувану проблематику, так і опис конкретного методологічного інструментарію (принципи, методи, методичні техніки), за допомогою якого ми спробуємо максимально повно та коректно узагальнити зібраний різноплановий джерельний матеріал.

Серед багатьох сучасних концептуальних пропозицій, сконструйованих для інтерпретації історіографічної проблематики, своїми евристичними можливостями нас приваблює модель нової культурно-інтелектуальної історії. Вона передбачає максимально широкий контекстуальний підхід до досліджуваної біоісторіографічної проблематики [295]. Розробник інструментарію нової культурно-інтелектуальної історії – знаний методолог Лоріна Рєпіна – серед його переваг називає акцентований методологічний

плюралізм і принципову міждисциплінарність. Вона твердить, що нова культурно-інтелектуальна історія першочергово орієнтує дослідника на вивчення дослідницької праці в галузі гуманітарного, соціального та природничо-наукового знання з урахуванням конкретно-історичного соціокультурного контексту. «У наш час, – твердить Л. Репіна, – принциповим стає процес врахування взаємодії, яка існує між рухом ідей та їх зовсім не абстрактним історичним «середовищем існування», тими соціальними, політичними, релігійними, культурними контекстами, де ідеї народжуються, поширюються, спотворюються, модифікуються, розвиваються» [283, 309].

З огляду на сказане, вимоги нової культурно-інтелектуальної історії орієнтують нас приділяти особливу увагу на раніше маргіналізовану проблему впливу позанаукових чинників на продуктивність історіографічної, джерелознавчої й археографічної праці М. Кордуби. Наприклад, успіхи топонімічних пошуків вченого у міжвоєнний час уможливила репресивна стосовно українців політика молодого польської держави, котра намагалася затерти сліди первісної української колонізації Східної Галичини через запровадження штучної географічної номенклатури (для прикладу згадаємо агресивне нав'язування терміну «Східна Малополяща»). Українська громадськість масово обурилася такими діями польської влади й активно відгукнулася на заклик М. Кордуби фіксувати віковічні народні українські географічні назви.

Суто екстерналістські причини викликали й інтерес М. Кордуби до теоретичних аспектів джерелознавства. Адже як один із керівників Українського таємного університету у Львові, вчений на практиці відчув потребу створення україномовного підручника з методології джерелознавчої праці, адже моветоном у тих обставинах гвалтовного тиску польської освітньої системи було користуватися польськими виданнями. Тож ця потреба й зумовила зміну його тогочасних зацікавлень, в підсумку чого українська наука збагатилася цінною дидактичною працею.

Як уже йшлося, модель культурно-інтелектуальної історії передбачає реконструкцію історіографічної, археографічної та джерелознавчої спадщини М. Кордуби в широкому інтелектуальному контексті. Насамперед, ідеться про рецепцію доробку вченого як його сучасниками, так і подальшими поколіннями українців. Звернемо увагу, що обрана методологічна модель орієнтує нас – поряд із з'ясуванням специфіки академічної рецепції – також звертати увагу на її не публічні прояви. Тут мається на увазі виявлення широкого спектру оцінок, висловленого у приватний спосіб. Згадана обставина змушує нас приділяти особливу увагу такому виду джерел як епістолярій. Так, саме з листів М. Кордуби до М. Грушевського ми дізнаємося про його суперечку з іншим представником львівської історичної школи С. Томашівським щодо права друкувати ті чи інші джерела з історії Хмельниччини у своєму томі «Жерел до історії України-Руси». Лише епістолярій уможливив нам реконструювати ще одну конфліктну ситуацію, пов'язану з реалізацією археографічних замірів М. Кордуби. Йдеться про його багатолітні домагання на більший, аніж отримували його колеги, гонорар за виконану археографічну працю, адже вона об'єктивно була складнішою та більш витратною в часі. Також тільки епістолярні джерела дозволяють нам усвідомити складність збирання М. Кордубою топонімічних джерел через широке коло його кореспондентів.

Ще одним важливим проявом рецепції історіографічної, археографічної та джерелознавчої праці М. Кордуби є її сприйняття в різних національних школах та представниками численних партійних угруповань. Як згадувалося у першому підрозділі, незважаючи на об'єктивність процесу збирання та публікації джерел, польські дослідники вважали археографічну працю М. Кордуби винятково заангажованою, такою, що реалізує не наукові завдання, а задовольняє потреби громадсько-політичної кон'юнктури. Подібною була й ситуація із сприйняттям історіографічної праці М. Кордуби після закінчення Другої світової війни: визнані вітчизняним наукознавством за класичні його висновки стосовно спадщини М. Грушевського стали

інтерпретуватися винятково як «буржуазні» та «реакційні».

Дослідницька стратегія культурно-інтелектуальної історії спонукає до врахування, поряд із наукознавчим і культурологічним, також персоналізованого підходу. Йдеться про потребу реконструкції дискурсивної практики дослідника; з'ясування впливу на його творчу лабораторію всього спектру ідейних, соціальних і психологічних чинників. Тому ми намагалися відтворити щоденність наукової діяльності М. Кордуби, наприклад, показати те, як приватні відносини впливали на темпи історіографічної, джерелознавчої й археографічної праці. І вкотре найбільш інформативним джерелом для нас є его-документи. Наприклад, саме бажання М. Грушевського зустрітися зі своїм галицьким вихованцем у радянському Києві зродило ідею запросити останнього виступити з доповіддю на академії пам'яті В. Антоновича. Відгукуючись на бажання вчителя, М. Кордуба опрацював цікавий дослідницький сюжет про налагодження взаємин одним із засновників Старої Київської громади з галичанами в середині XIX ст. Таким чином, створений із утилітарних міркувань текст, став класикою антоновичезнавства.

Як згадувалося на початку підрозділу, нова культурно-інтелектуальна історія, як, зрештою, й гуманітарні науки загалом, усе більше тяжіють до теоретичного плюралізму та міждисциплінарності. Це орієнтує історика науки залучати якомога ширший спектр методологічних і практичних досягнень усіх наук про людину, орієнтує його на всебічне вивчення можливо широкого комплексу джерел [275; 280]. З огляду на це, ми розглядаємо історіографічну, джерелознавчу та археографічну діяльність М. Кордуби не сепаратно, а навпаки – як складові цілісного, органічно взаємопов'язаного інтелектуального феномену. Так, джерелознавча праця М. Кордуби по збору топоніміки, з одного боку, стимулювала його історіографічні зацікавлення тогочасною топономастичною літературою (що вилилося у низку змістовних рецензій і цікавих спостережень), як також і персоналіями перших українських топономастів (наслідком чого стала

піонерська студії про Максимовича-топономаста), з іншого – дала поштовх до різнопланової публікаторської діяльності. Також, поряд із історіографічними, джерелознавчими й археографічними виданнями вченого, ми опрацювали його історико-наукові студії, численні рецензійні матеріали, епістолярій та щоденники.

Зрештою, вагоме значення для нової культурно-інтелектуальної історії має інтенсивний мікроаналіз. Маємо на увазі й аналіз конкретного тексту, ситуації, творчої особистості чи міжособистісних взаємин в інтелектуальному середовищі [281]. Йдеться про те, що зрозуміти дійсний масштаб істориків «першого плану» неможливо без докладного знайомства не лише з їхнім інтелектуальним оточенням, але й і з загальними цінностями досліджуваної епохи. З огляду на це, в поле нашого зору потрапили вчителі, колеги та опоненти М. Кордуби, котрі в той чи інший спосіб впливали на напрямки і динаміку його творчої еволюції.

Реалізувати окреслену концептуальну стратегію ми будемо за допомогою різноманітного методологічного інструментарію, що постає «взаємопов'язаним, органічно цілісним комплексом трьох основних компонентів: принципи (правила) дослідження, методи (прийоми, способи) пізнання, термінологічний апарат» [115, 22]. В основі методологічної конструкції нашої роботи знаходяться принципи історизму й об'єктивності.

Так, принцип історизму спонукає розглядати погляди М. Кордуби винятково в їхній динаміці й еволюції, а також з урахуванням особливостей тогочасного періоду в розвитку історичної науки. Так, слід мати на увазі, що М. Кордуба як дослідник сформувався в епоху позитивізму, а розквіт його творчості припав на міжвоєнний час, коли панувала модерністична та неоромантична парадигми. Також вимоги цього принципу застерігають дослідника від спокуси презентизму – намагання аналізувати творчі досягнення діяча минулого з позицій сучасної науки. Зрештою, і така оптика є можливою, але лише за умови її діалектичного співвіднесення з оцінками доробку вченого в контексті його доби.

У свою чергу, принцип об'єктивності вимагає максимально безпристрасного підходу до аналізу інтелектуальної творчості героя нашої студії, передбачає залучення й аналіз можливо широкого кола джерел [116–118]. Цей принцип змушує нас постійно тримати в полі дослідницької уваги як схвальні оцінки творчості М. Кордуби, так і критичні рефлексії – не лише академічного, але й приватного характеру. Тому ми постійно послуговуємося листуванням близьких і знайомих ученого, залучаємо тогочасну мемуаристику.

Поряд із принципами, в роботі було використано евристичні можливості низки загальнонаукових методів історичного пізнання: аналізу і синтезу (як джерельного, так і історіографічного матеріалу), класифікації та типологізації (головно при характеристиці й узагальненні історіографічних явищ); логічного (здебільшого при спробі визначити тенденції наукової творчості М. Кордуби).

Також ми послуговувалися наступними спеціально-історичними методами: історико-ретроспективним – в історіографічному огляді; історико-порівняльним – співставляючи археографічні, джерелознавчі та історіографічні здобутки М. Кордуби зі студіями його попередників, сучасників і наступників; проблемно-хронологічним – для з'ясування часової динаміки творчих інтересів вченого; періодизації, який дозволив маркувати певні етапи життя і наукової діяльності історика; евристичним, що спонукав до осмислення історіографічної та джерельної літератури; біографічним, що орієнтує до досягнення життєвого та творчого шляху М. Кордуби як цілісного органічного феномену; діалектичним, що передбачає співвіднесення наукових поглядів історика з оточуючими його подіями соціально-економічного і культурного плану.

Певне методологічне навантаження в роботі має термінологічний апарат, що дозволяє організувати емпіричний історіографічний матеріал. У дослідженні використані гносеологічні можливості ряду наукознавчих термінів – «історіографія», «джерелознавство», «археографія», «творча

спадщина», «історіографічна ситуація», «рецепція», «історіографічний процес», «історіографічна модель» та ін.

Звісно, ключовими для нас є поняття «історіографія», «джерелознавство», «археографія». Спектр визначень терміну «історіографія» у нашому дослідженні досить широкий: це і сукупність літератури досліджуваного періоду, де є спроба вивчення чи інтерпретації минулого; процес виникнення і розвитку історичних знань; зрештою, дисципліна, яка вивчає стан та поступ історичної науки. Історіографічна концепція в нашій праці постає складною системою історіографічних фактів, об'єднаних на певних ідейно-теоретичних засадах. Характеризуючи історіографічну концепцію М. Кордуби, ми особливу увагу присвятили реконструкції особливостей його біоісторіографічних студій.

Під «археографією» ми традиційно розуміємо дисципліну, що опікується широким комплексом проблем: введенням письмових джерел до наукового обігу на етапі їх пошуку і збирання (польова археографія), наукового опису (камеральна археографія) та, зрештою, публікації (едиційна археографія) [109, 8]. Базовою дисципліною для археографії є джерелознавство, котре сфокусоване на вивченні походження історичних джерел.

Таким чином, обрана концептуальна модель дослідження й дібраний методологічний інструментарій, як також і узагальнена історіографічна література і залучений різноплановий джерельний матеріал, уможливають реалізацію сформульованої у роботі мети та досягнення поставлених завдань. Це, на наше переконання, не лише розширить проблематику кордубознавчих досліджень, але й дозволить інтегрувати солідний історіографічний, джерелознавчий і археографічний доробок ученого в сучасну україністику.

РОЗДІЛ 2

УКРАЇНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ ХІХ – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

В ІНТЕРПРЕТАЦІЯХ МИРОНА КОРДУБИ

2.1 М. Кордуба про українську романтичну історіографію

В українській історичній культурі стало певною традицією пов'язувати становлення академічного періоду вітчизняної історіографії з першими десятиліттями ХІХ ст., коли інтелектуальні практики Просвітництва поступилися впливам романтичної ідеології. Саме артикульоване романтиками завдання аргументовано узасаднити існування своїх національних спільнот, покликала до життя спеціалізацію джерелознавчої та археографічної праці як необхідної підстави для створення історичного наративу. Все це дало потужний стимул для сцієнтизації історіописання та його перетворення на професійну діяльність. Такий погляд на проблему витоків української історичної науки сформувався наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. у працях її перших дослідників Д. Багалія, М. Грушевського, О. Лазаревського та ін. Подібно до них, М. Кордуба також вважав за вихідний момент академізації вітчизняної Клію перші десятиліття ХІХ ст., пов'язуючи цей процес із поширенням ідей німецьких та французьких романтиків на східноєвропейські терени. Галицький дослідник твердив: «Перші десятиліття ХІХ ст. принесли незвичайне оживлення історичних студій. Романтизм, що володів тоді всесильно в літературі, розбуджував зацікавлення до минувшини, до давного життя народів, поширював захоплення історичними дослідками. З другого боку розвій суспільних наук і філософії спонукав істориків звернути пильнішу увагу також і на метод дослідів, шукати нових доріг, нових, певніших жерел» [161, 3].

Як і його попередники, М. Кордуба першочергово фокусується на наддніпрянській традиції української романтичної історіографії, визнаючи особливу вагомість її здобутків. Окреслюючи персональний ряд наддніпрянських романтиків, він у першу чергу називає імена Михайла Максимовича, Пантелеймона Куліша, Тараса Шевченка та Миколи Костомарова [12, 51].

Перший ректор Київського університету, попри те, що не був фаховим істориком, на думку галицького дослідника, помітно спричинився до модернізації теорії та практики тогочасного українознавства. Подібно до інших історіографів, він у першу чергу відзначає вагомість філологічних праць М. Максимовича, спрямованих на доведення самобутності української мови. Тут галицький учений наводить класичний в історіографічній літературі сюжет голосної дискусії київського ректора з Михайлом Погодіним, де вперше прозвучали серйозні аргументи стосовно культурної самобутності українців [178, 3].

Найбільшою ж заслугою М. Кордуби при зверненні до постаті М. Максимовича є спеціальне дослідження проблеми внеску київського вченого в розробку теорії та практики опрацювання української топоніміки. Галицький учений показує першого ректора Київського університету як фактичного зачинателя цієї важливої галузі українознавства: «Михайло Максимович, відчуваючи дуже добре велику вагу географічних назв для історичних дослідів, постійно ними цікавився і мабуть принагідно визбирував та записував» [178, 2]. Вже від 1837 р., твердить М. Кордуба, М. Максимович вказував на потребу систематичного збирання географічних назв, і то не тільки осель і річок, але й різного роду урочищ. У підсумку була створена солідна доказова база, що переконливо свідчила на користь тези про автохтонність українців на землях їх постійного проживання. На переконання галицького вченого, цим «своїм висловом він немов кинув заохоту взятися за діло, яке в західній і середущій Європі щойно недавно почали переводити планово та систематично, а у нас, на Україні, ще досі не

вийшли поза перші незорганізовані, доривочні спроби його здійснення» [178, 2]. Топонімічні публікації М. Максимовича започаткували широку дискусію у середовищі українських та російських істориків (М. Погодін, О. Бодянський, О. Лазаревський та ін.), в якій уперше було визнано потребу використання топоніміки як історичного джерела [18].

Топонімічні гіпотези М. Максимовича виявилися також вагомим інструментом у полеміці прихильників і противників норманської теорії, засвідчивши поширення топоніму «Русь» і похідних від нього назв ще у період донорманського завоювання. Голосне обговорення цих гіпотез на сторінках чоловічих російських періодичних видань, твердить М. Кордуба, привернуло увагу до проблеми вивчення топоніміки в середовищі українських істориків з обох боків Збруча. Так, слідом за київським ученим, на українську топоніміку спеціальну увагу звернули як його наддніпрянські колеги О. Лазаревський та Л. Похилевич, так і галичани В. Площанський і А. Петрушевич. Розроблені ними питальники дозволили зібрати значну кількість топонімічних даних, котрі, твердить М. Кордуба, уможливили підготовку історично-географічного словника українських земель вже у першій третині ХХ ст. Галицький учений звертає також увагу на ще одну важливу обставину: потреба колективних зусиль у справі збирання топонімічних назв створила перший прецедент кооперації між українськими інтелектуалами у справі реалізації наукової програми.

Максимовичезнавчі спостереження М. Кордуби, особливо його студії над топонімічними працями першого київського ректора, виявилися надзвичайно затребуваними в українській гуманітаристиці ХХ – початку ХХІ століття. Свідченням цього є обов'язкові покликання на висновки галицького дослідника при зверненні до творчої спадщини Максимовича-топономаста [111, 64–65].

Самобутнім історичним мислителем М. Кордуба вважає іншого представника української романтичної історіографії Пантелеймона Куліша. Досліджуючи його творчу біографію, галицький учений здійснив найбільш

повну в українській науці спробу реконструкції варшавського періоду життя та діяльності автора «Чорної ради» [26, 13]. На підставі вперше виявлених у варшавських колекціях документів, а також розлогого епістолярію, дослідник доволі докладно висвітлив складний і малознаний етап біографії П. Куліша – його спробу повернутися до активного громадського та наукового життя після відбутого заслання за участь у Кирило-Мефодіївському братстві. Це був найбільш суперечливий період у житті П. Куліша, адже потребуючи державної посади для полегдження хронічних фінансових клопотів, він почав відверто демонструвати свою лояльність до національної політики царату на новоприєднаних польських територіях. Погодившись із роллю провідника русифікаторської політики, він, на переконання давніх його приятелів М. Костомарова та О. Кониського, «пустився на дуже непевну дорогу» [192].

Загалом поділяючи поширену в тогочасній літературі критичну оцінку кар'єризму П. Куліша, М. Кордуба у той же час звертає увагу на інші – приховані від сучасників і упущені дослідниками – обставини переїзду історика на державну службу до Царства Польського. Насамперед, галицький учений уперше акцентує історіографічні мотиви. Вивчаючи розлоге листування письменника, М. Кордуба вказує на значну зацікавленість героя своєї студії в опрацюванні польських архівних і бібліотечних колекцій. «Коли ж тепер насунулися вигляди досягнути за одним дві мети: урядову посаду і можливість хіснювання варшавськими рукописними скарбами, Куліш, не надумуючися, метнувся до Петербурга» [192], – твердить дослідник. Власне бачення мотивів переїзду до польської столиці автора «Записок о Южной Руси» М. Кордуба узасаднює низкою фактів. Так, він звертає увагу, що П. Куліш у короткому часі після переїзду до Варшави написав історично-політичний трактат під назвою «Русь і Польша», котрий його варшавськими опікунами був навіть представлений самому цареві; разом із Ф. Лебединцевим упорядкував «Холмский календарь», де помістив свою статтю про Польшу й Росію; зібрав значну

кількість архівного матеріалу для пізнішої праці «История воссоединения Руси» [33, 20].

М. Кордуба звертає увагу на ще одну малознану обставину розгорнутої П. Кулішем у Варшаві історіографічної праці. Він уперше серед тогочасних дослідників пише про налагодження дослідником співпраці з місцевими істориками, котрі загалом неприхильно та з певною погордою сприймали новоприбулих російських бюрократів. Варшавські ж інтелектуали з великою повагою поставилися до зацікавлення наддніпрянцем історією та культурою польського народу, тож охоче допомагали йому власними порадами, архівними матеріалами та літературою [192]. Все це дозволило нав'язати П. Кулішеві контакти з представниками впливових польських кіл, що згодом було використано ним у кількох спробах налагодження польсько-українського порозуміння.

Поряд із історіографічними мотивами перенесення П. Куліша до Варшави, М. Кордуба пропонує сучасникам дещо по-іншому подивитися на громадську складову цього рішення автора «Чорної ради». Як і решта дослідників, він погоджується з тим, що П. Куліш виявився ревним провідником русифікаторської політики царату на давніх українських теренах, котрі перейшли до Російської імперії після поділів Польщі. Разом із тим, дослідник звертає увагу на значну суперечливість натури героя своєї студії. Одним із її проявів було те, пише М. Кордуба, що русифікуючи терени Холмщини і Підляшшя, П. Куліш водночас активно «підпирав українську народню справу в Галичині» [192]. Таке «підпирання» проявилось і у фінансуванні видавничих проектів молодих галицьких інтелектуалів (приміром, Данила Танячкевича), і у власній редакторській діяльності у львівській «Правді», і у вже згаданих спробах зблизити представників польської й української інтелігенції краю. Врешті, М. Кордуба наводить інший промовистий факт: коли стало відомо про тісні взаємини П. Куліша з галицькими українцями і перед ним поставили вимогу або публічно зректися своїх українофільських симпатій, або залишити

високооплачувану державну посаду, він не задумуючись обрав останнє [42, 84].

Загалом, оцінка М. Кордубою П. Куліша є до певної міри амбівалентна. З одного боку, дослідник звертає увагу на його загальновідомі характерологічні вади. «Куліш не був організатором, не мав хисту приєднувати і гуртувати людей, а радше їх відштовхував своєю нетерпимістю до чужої думки, нахилом до абсолютизму, своїми часто доволі дивними вимогами і терпкою та палкою вдачею, – твердить М. Кордуба. – Через те часто-густо пересварювався [...] зі своїми знайомими і співробітниками, розходився з ними, то знова сходився, і спричинив своїм захованням упадок «Правди» в 1870-ім р.» [158, 38].

З іншого боку, своєю киплячою натурою П. Куліш повсякчас віталізував українську громаду, котра неохоче усвідомлювала потребу активної праці. М. Кордуба твердить, що П. Куліш «вмів штовхати людей до праці, вказувати їм відповідний напрям та, спираючися на свій великий досвід і небуденне знання, давати їм цінні поради» [158, 38]. Втім, найважливішою для тогочасного українства складовою його діяльності було поширення серед своїх сучасників гасел соборності українських земель. Галицький дослідник твердить: «[...] А що найважніше, він був першим апостолом єднання Галичан з Наддніпрянцями для спільної культурно-національної роботи, був предтечею Кониського, Антоновича, Драгоманова і Грушевського» [158, 38]. Відзначимо, що подібною до галицького дослідника амбівалентністю в оцінках постаті П. Куліша відзначалася більшість дослідників того часу [95]; пишуть про це і наші сучасники [247; 257].

Студія М. Кордуби про варшавський період життя та діяльності П. Куліша була прихильно сприйнята тогочасною науковою критикою. Відзначалося цілковито нове археографічне забезпечення для реконструкції малознаної сторінки життєпису видатного історика. Також оглядачі схвально оцінили критичний підхід М. Кордуби до героя своєї студії, намагання

об'єктивно оцінити його вчинки, а не виправдовувати їх за будь-яку ціну, чим зазвичай «грішили» тогочасні дослідники біографії автора «Чорної ради». Про це, зокрема, вказав у своїй рецензії Лука Луців: «Кордубова праця не причинюється до Кулішевої реабілітації» [220, 742].

Джерелознавчо-історіографічна розвідка М. Кордуби є надзвичайно авторитетною і для сучасних дослідників творчої спадщини автора «Чорної ради». Наприклад, у фундаментальній інтелектуальній біографії видатного письменника авторства Євгена Нахліка бачимо численні покликання на статтю галицького вченого, насамперед, на опубліковані у додатку до неї цінні документальні тексти [258, 18-20, 30, 40, 50, 66, 77, 78, 155, 221, 224, 230, 23, 235, 241, 245, 305]. Активно використовують нарис М. Кордуби і польські колеги [339, 347, 349].

«Найбільше відомим та найпліднішим» серед українських романтиків М. Кордуба називав Миколу Костомарова [148, 2]. Галицький дослідник твердив, що саме автор «Мазепи» та «Богдана Хмельницького» був першим у нашій інтелектуальній культурі професійним істориком. Найбільшою заслугою видатного вченого М. Кордуба називає розгорнуту ним систематичну джерелознавчу працю. «Він перший, – наголошує дослідник, – пристосовує у своїх дослідках критику джерел» [148]. Зібрані та опубліковані М. Костомаровим джерела уможливили йому аргументовано висловити низку важливих для національного самоусвідомлення міркувань. Насамперед, йшлося про концептуальне обґрунтування ментальної відмінності українського та російського народів, їхньої культурної та, зрештою, історичної самобутності.

Втім, властиве романтикам некритичне ставлення до джерел не оминуло й М. Костомарова. Для нього, твердить М. Кордуба, «кожне джерело було добре, коби лише приносило якнайбільше нових подробиць» [148]. З огляду на це, галицький дослідник нерідко згадує автора «Руїни» як одного з «безкритичних істориків», «для котрих критика жерел не існувала» [15, 226]. Відзначимо, що таку характеристику, з покликанням на М. Кордубу,

поділяють і сучасні костюмарознавці [338]. Втім, загальна оцінка галицьким історіографом творчої спадщини М. Костомарова залишалася надзвичайно високою, а самого вченого він неодноразово атестував «корифеєм історичної науки» [158, 48].

Своєрідністю історіографічного дискурсу М. Кордуби було привернення уваги сучасників до творчої спадщини Тараса Шевченка як самобутнього представника історичної культури українського романтизму. Галицький учений, продовжуючи започатковане наприкінці XIX ст. осмислення історіографічної спадщини Кобзаря [4, 337–340], вперше здійснив цілісну реконструкцію краєзнавчого та археологічного доробку поета. Дослідник наголошував: «Шевченко завжди глибоко цікавився минулим і сучасним життям України, але своє зацікавлення українським краєзнавством виявив не лише принагідними спостереженнями, а й плановою працею, задокументованою: 1) видаванням «Живописної України» та 2) кількома дослідчими експедиціями на ліво- і правобережній Україні в 1845-46 рр.» [195]. І навіть у період заслання, твердить М. Кордуба, Кобзар не полишав краєзнавчих інтересів: як художник, він взяв участь у військовій науковій експедиції для дослідження Аральського моря в 1848-49 рр. та у військовій геологічній експедиції до гір Кара-Тау на півострові Мангішлаку в північно-східній частині Прикаспійського краю [79–84].

З'ясовуючи генезу краєзнавчих зацікавлень Т. Шевченка, М. Кордуба згадує про впливи на нього близького товариша В. Штернберга та його вчителя Карла Брюлова, котрі зародили в душі молодого художника цікавість до історичного живопису. Це зацікавлення вилилося в краєзнавчій подорожі українськими теренами в 1843 р., коли молодий поет уперше став спеціально замальовувати побачені історичні пам'ятки та природні краєвиди. Повернувшись до Петербургу в 1844 р., Т. Шевченко продовжив розпочату справу, що знайшло відбиття у його тогочасному епістолярію [97, 70]. Поряд із цією художньою працею, Кобзар посилено вивчає західноєвропейську й українську історичну та краєзнавчу літературу.

Підсумком цієї напруженої різнопланової роботи стала реалізація проекту «Живописна Україна». Втім, вже перші її випуски показали незрілість українського суспільства, його нерозуміння цінності праці свого генія. Також не знайшли часу допомогти товаришеві у його важливій праці О. Бодянський, П. Куліш та польський письменник Михайло Грабовський. Все це, як також і відсутність необхідної кількості передплатників, знеохотило Кобзаря продовжувати проект. Підсумовуючи цю сторінку краєзнавчих студій героя своєї студії, М. Кордуба відзначив: «Треба ствердити, що задуманий Шевченком план цього видання був першою спробою дати великий альбом, що мав всебічно ілюструвати історію культури та побут українського народу» [195].

Наступний етап краєзнавчої праці Т. Шевченка пов'язаний із заснованою в 1843 р. Київською археографічною комісією, співробітником якої він став двома роками пізніше. Саме за завданням Комісії Кобзар подорожує українськими теренами, де замальовує визначні археологічні та архітектурні об'єкти. Вперше в шевченкознавстві реконструюючи маршрут подорожі та предмети зацікавлень поета, М. Кордуба називає Полтаву, Решетилівку, Миргород, Лубни, Лукомлю, Прилуки, Переяслав, Ніжин, Чернігів, Київ й інші населені пункти, де Кобзар збирав інформацію та замальовував місцеві церкви та монастирі, замки та башти, будинки видатних осіб, могили, вали і кургани та ін. Деякі з відвіданих місцевостей настільки вразили Т. Шевченка, що спонукали до написання нових художніх творів. Так було, вказує галицький дослідник, у випадку повісті «Музика», створеної під враженням від полтавської екскурсії [99, 110].

Археологічні зацікавлення у Т. Шевченка сформувалися влітку 1846 р., коли професор Київського університету Микола Іванішев взяв поета на розкопки скіфських поховань. Саме з літа згаданого року походить одинадцять малюнків Кобзаря, на яких зображено могилу ранньої скіфської доби «Перепитиха» та кілька менших сусідніх поховань. Разом із тим, розкопування могил, вказує М. Кордуба, вражало естетичні та патріотичні

почуття Т. Шевченка, що знайшло відображення в кількох його поетичних творах («Гайдамаки» та «Великий льох»). Емоції Кобзаря галицький дослідник пояснював тим, що наука археології в середині XIX ст. була ще в зародковому стані, а розкопки велися не з метою дослідження доісторичної культури, а для пошуку коштовностей, що їх потім забирали столичні музеї. Звісно, що поет не міг цьому співчувати [119, 143; 129, 410; 195; 132, 7].

Найвагомішим, твердить М. Кордуба, є внесок Т. Шевченка в українське краєзнавство. Кількасот його ескізів та малюнків з українського життя дають досить повний образ нашої культури та сучасного поетові побуту. Важливо, звертає увагу галицький дослідник, що серед змальованих ним пам'яток старовини є такі, що вже не існують (наприклад, церква Б. Хмельницького в Суботові чи руїни Мазепиних палат у Батурині), або настільки змінені реставруванням, що від їх первісного вигляду мало що залишилося (приміром, Густинський монастир). Такі малюнки, поряд із художньою, мають виразну археологічну вартість [145, 4]. Цінний матеріал, твердить М. Кордуба, ми знаходимо також у створених поетом жанрових образах з українського життя: старосвітські типи, побутові сцени, неіснуючі костюми тощо. При цьому М. Кордуба вказує на фантастичну працездатність Т. Шевченка, котрий сотні своїх образів та ескізів з українського життя виконав за дуже короткий час [155, 9].

Насамкінець, М. Кордуба окреслив своєрідність краєзнавчого стилю Кобзаря: «Як добрий краєзнавець, Шевченко вмів вибрати найприкметніші й найбільш характеристичні для даної околиці краєвиди, найяскравіші типи, найцікавіші пам'ятки старовини. Як талановитий мистець, він не перевантажував своїх малюнків зайвими подробицями і не робив невільничих копій: як у своїх поезіях кількома словами вмів намалювати цілу картину, так і в образах кількома рисами вмів передати цілу красу даної місцевості або найважливіші характеристичні прикмети будівель, національних груп та типів. І історик мистецтва, і дослідувач матеріальної

культури, археолог, і етнограф знайдуть у малярських працях Шевченка різноманітний матеріал першорядної вартости» [195].

Розлога розвідка М. Кордуби всебічністю аналізу та новаторським поглядом на проблему історіографічної спадщини Кобзаря привернула увагу дослідників до цього малознаного на той час аспекту творчого генію поета. Тож не дивно, що стаття в короткому часі стала класикою шевченкіани. Свідченням цього є постійне звернення до спостережень галицького вченого шевченкознавців як минулого, так і сьогодення [124, 8].

Більшість дослідників історичної думки першої третини ХХ ст., аргументовано вважаючи, що найвагоміші явища української романтичної історіографії були пов'язані з діяльністю наддніпрянських інтелектуалів, тією чи іншою мірою легковажили здобутки їх зазбручанських колег. На відміну від них, вірний засаді культурної соборності українства, М. Кордуба вважає за необхідне відтворити генезу галицької історіографічної традиції першої половини ХІХ ст. Загалом погоджуючись із тезою про її значне відставання від історичної культури підросійських українців, дослідник слушно вказував на потребу реконструкції української історіографічної традиції у всіх її регіональних проявах. Цим він чи не вперше у вітчизняній науці намагається гармонізувати наддніпрянський і наддністрянський історіографічні дискурси, простежуючи їхні взаємовпливи [164, 19].

Окреслюючи темпоральні межі впливів романтичних ідей на галицьку історичну культуру, М. Кордуба вказує, що їхній пік припав на другу третину ХІХ ст. Тогочасне покоління галицьких дослідників минулого вчений називає «старою генерацією українських істориків» [178] і відносить до неї насамперед Івана Вагилевича, Варлама Компанієвича, Михайла Гарасевича, Омеляна Партицького, Венедикта Площанського, Богдана Дідицького, Дениса Зубрицького, Антіна Петрушевича та Ісидора Шараневича.

Незважаючи на відмінності у творчих долях названих істориків та різній вагомості їхнього творчого доробку, М. Кордуба називає спільні риси

галицької романтичної історіографії. Передусім, дослідник акцентує увагу на подібності ідейного обличчя більшості галицьких інтелектуалів другої третини XIX ст. Саме москвофільські симпатії, твердить він, визначили тематичні пріоритети їхніх наукових пошуків. Йдеться про те, що фокусуючись на проблемі витоків спільної історичної пам'яті українців та росіян, галицькі москвофіли найбільше уваги приділяли княжій добі, яка у їхніх творах поставала «спільноруським добром» для всіх східних слов'ян [167, 89]. Згодом неприхильні історичні обставини, на переконання москвофілів, розвели «братні» народи по різних державних утвореннях, але спільність походження повинна, твердили вони, обов'язково призвести до нового об'єднання, звісно, у складі імперії Романових. Втім, студії галицьких істориків над давньоруським минулим обмежувалися лише політично-династичною її складовою, практично не торкаючись економічної та культурної проблематики – «історіографи мали про все те дуже слабе поняття» [158, 46]. Характеризуючи праці чоловічих представників москвофільської історіографії Д. Зубрицького та І. Шараневича, М. Кордуба неодноразово акцентує на цій рисі їхньої творчості: «Внутрішні відносини вважали чим-сь побічним і вдовольнялися поодинокими відірваними замітками без звязи» [194, 1].

Тематичні пріоритети галицьких істориків вочевидь суперечили тогочасним тенденціям наддніпрянської історіографії, представники котрої намагалися відшукати витoki української ідентичності в козацькій минувшині. Остання ж, твердить М. Кордуба, саме з ідейних мотивів не смакувала львівським москвофілам: «На козацьку добу нашої історії галицькі історики звернули увагу щойно коло середини 1860-их рр. Історикам старшої генерації, котрі виростили під впливом Погодинської колонії, козащина не підходила до псевдоаристократичного смаку, була противна їхньому світоглядові; вони захоплювалися споминами про князів і можних боярів, а на козаків дивились крізь призму співчасної польської історіографії та бачили в них тільки збунтованих хлопів, збіговисько

розбишаків-пройдисвітів» [158, 45]. Таке нехтування козацькою добою українського минулого мало також ту некорисну обставину, вказує М. Кордуба, що унеможливлювало створення цілісної синтетичної праці – хоча б популярного рівня – для найширших читацьких кіл.

Іншою спільною рисою галицьких романтиків була мовна фактура їхніх праць. І в цьому випадку москвофільські симпатії зіграли свою шкідливу роль: намагаючись довести культурну спільність галичан із росіянами, наддністрянські інтелектуали створили своєрідну мову з елементів церковнослов'янської, російської та польської. У підсумку, твердить М. Кордуба, постала малозрозуміла навіть для її творців макаронічна мова, якою були написані перші історичні твори в Галичині. Втім, завдяки мовним вадам праць москвофілів, з певним дотепом зауважує галицький дослідник, вони не мали значного впливу на ширші громадські кола. Більше того, самі москвофіли розуміли карикатурність твореної ними мовної практики, адже більш вагомі свої праці видавали німецькою та польською [191, 3].

Врешті, відзначає М. Кордуба, москвофільських істориків об'єднувала властива всім романтикам фетишизація історичних джерел. Як і їхні колеги з наддніпрянської України, вони зробили змістом свого життя пошуки та публікацію свідчень минулого. Втім, цю вкрай потрібну для української гуманітаристики справу супроводжувало здебільшого дилетантське розуміння засад джерелознавчої критики та низький рівень археографічної культури. У підсумку, документи видавалися без необхідного критичного апарату та коментарів, що значною мірою знецінювало зусилля галицьких інтелектуалів.

Ці та інші проблеми фахового верстату наддністрянської історіографії М. Кордуба розлого ілюструє при зверненні до її знакових постатей. Засновником чи, за його словами, «сеніором істориків галицької України» М. Кордуба вважає Дениса Зубрицького [178, 2]. Саме він – один із перших лідерів русофільського руху – почав систематичне збирання історичних джерел до історії зазбручанських українців. Його праці, писані здебільшого

польською мовою, хоча й віддзеркалювали період становлення професійної історіографії, завдяки нововідкритим джерелам, твердить М. Кордуба, «ще досі не втратили свого значіння» [158, 44].

Вповні очікувано, що у фокусі історіографічної рефлексії дослідника перебував найбільш плідний галицький інтелектуал Антін Петрушевич. Як і решта дослідників української науки, М. Кордуба загалом віддає належне небуденній ерудиції («Антін Петрушевич визначався великим фактичним знанням» [158, 44]), працьовитості та самозреченню галицького священика, котрий весь вільний час віддавав на пізнання рідного минулого. Разом із тим, згадані вище вади москвофільської історіографії чи не найбільш промовисто проявилися саме в творчості А. Петрушевича. М. Кордуба твердить, що «його праці виказують повний брак наукової методи та попри це зовсім хаотичні» [158, 44]. Сприйняття текстів крилошанина львівської капітули відчутно заважала також придумана ним самим «праруська» мова. Всі ці хиби наукового верстата А. Петрушевича позначилися на його головній праці – шеститомній «Сводной галицко-русской летописи». Задумана як доповнення «Історії» Д. Зубрицького, вона стала яскравим свідченням фахової безпорадності старшого покоління москвофільських інтелектуалів. З гострою критикою цієї праці одностайно виступили як галицькі (І. Франко, С. Томашівський, М. Грушевський), так і наддніпрянські (В. Антонович, І. Лінниченко) вчені. Подібно до них, на недоліки «Сводной галицко-русской летописи» вказує і М. Кордуба: «Це безсистемна збірка найрізноманітніших виписок з льокальних літописів, заміток на старих книгах, рукописних джерел, друкованих книжок і брошур – справжня *silva rerum* в середньовічному смаку» [158, 44]. Подібними вадами, на переконання дослідника, було позначено й спробу видання А. Петрушевичем Галицько-Волинського літопису – «без критичного апарату і пояснень» [158, 44].

Вершиною москвофільської історіографії М. Кордуба називає творчість Ісидора Шараневича – першого в Галичині професійного дослідника

минулого, професора та багаторічного декана філософського факультету Львівського університету. Й хоча його працям також було властиве недостатньо критичне ставлення до джерел та послугування «чудернацькою малозрозумілою мовою, таким важким канцелярійним стилем» [158, 45], він у діяльний спосіб спричинився до розбудови української науки в краї. Важливою була також популяризаторська праця галицького професора у середовищі колег Австро-Угорщини, адже багато своїх праць він видавав польською та німецькою мовами [158, 44]. Відзначимо, що на цих моментах творчості І. Шараневича наголошували й інші сучасники М. Кордуби [37], відзначають їх і дослідники нашого часу [359, 131–138].

Наприкінці 60-х – на початку 70-х років XIX ст. в галицькій історіографії відбулася зміна поколінь. Молоді інтелектуали критично поставилися до москвофільської ідеології й під впливом українофільства наддніпрянських колег започаткували народовецьку течію, що їй судилося в короткому часі стати провідною політичною силою в Галичині. Поряд зі зміною ідейної оптики, галицькі народовці, також під впливом київських українців, взяли на озброєння позитивістський методологічний інструментарій, що дало початок новому періоду в історії вітчизняної науки краю [204, 387].

Підсумовуючи історіографічну рефлексію М. Кордуби над українською романтичною традицією, відзначимо своєрідну пов'язаність у його дискурсі персоналогічного та концептуального підходів. Це проявилось у намаганні вченого відтворити розмаїття індивідуальних проявів вітчизняної романтичної Клію. Поряд із цим, на відзначення заслуговує соборницька оптика дослідника: він чи не вперше в українській науці відтворює галицький і наддніпрянський історіографічні процеси як однаково важливі та взаємопов'язані інтелектуальні явища. У підсумку, утверджувалося розуміння потреби подолання регіональних відмінностей в історичній культурі та творення загальноукраїнського історіографічного наративу. Це

завдання, чи не вперше окреслене М. Кордубою, реалізували його наступники у міжвоєнний час.

2.2 Історики-позитивісти в історіографічній рефлексії М. Кордуби

Подібно до того, як це було у випадку з історичною культурою народів обшару Центрально-Східної Європи, українська історіографія другої половини XIX – початку XX ст. перебувала, слушно вказує М. Кордуба, під зростаючими впливами позитивізму та ранкеанства. Власне чолові діячі тогочасного українознавства, перейняті гаслами ретельного збирання та скрупульозного аналізу історичних джерел, заклали міцний підмурівок модерній українській історіографії. Серед згаданих діячів найбільш зацікавлено галицький історіограф поставився до постатей Володимира Антоновича та свого вчителя Михайла Грушевського.

Теза про виняткове місце В. Антоновича як дослідника, організатора науки та громадського діяча в українській інтелектуальній культурі його доби є загальноприйнятою у вітчизняній історіографії. Такий погляд на творця школи документалістів утвердився ще в науці початку XX ст. при відзначенні ювілейних дат і, особливо, у перших посмертних дописах, що ними сучасники київського професора відгукнулися на трагічну для українського руху подію. Особливо вагомими тут були праці видатного учня В. Антоновича Михайла Грушевського та представників його львівської школи, котрі досліджували українську інтелектуальну культуру доби національного відродження. І якщо антоновичезнавство автора «Історії України-Руси» [126, 78–83; 302, 223–239] та його вихованця Степана Томашівського [24; 123, 28–31] на сьогодні вивчене доволі повно, то цього не можемо сказати про історіографічні студії іншого видатного представника галицького українознавчого осередку Мирона Кордуби. Сучасні поодинокі спроби реконструкції його історіографічного доробку,

втім, і в аспекті дослідження інтелектуальної біографії В. Антоновича, доволі фрагментарні та подекуди навіть не враховують доступне коло історіографічних джерел [312, 247–252].

Поштовхом до осмислення феномену В. Антоновича, як діяча українського інтелектуального життя та лідера громадського руху, для М. Кордуби, як і для більшості його сучасників, стала передчасна смерть патріарха модерного українства 21 березня 1908 р. Будучи у той час вчителем німецькомовної гімназії в Чернівцях, молодий учений написав некролог для місцевої газети «Руска рада», в якому поінформував буковинських українців про непоправну національну втрату та стисло ознайомив читачів видання з головними датами та провідними напрямками біографії В. Антоновича. Відзначимо, що вже у цьому коротенькому, за вимогами жанру, популярному дописі, М. Кордубою були сформульовані ключові тези його подальших антоновичезнавчих рефлексій [211, 115].

Насамперед, буковинський дослідник наголошує на унікальності для української культури постаті В. Антоновича, котрий був не лише видатним істориком – новатором у галузі української науки, але й одним із лідерів громадсько-політичного руху, чия діяльність мала на меті модернізацію всіх сфер життя його співвітчизників. М. Кордуба змальовує перед читачем складний життєвий шлях правдивого українського патріота, що вийшовши з кіл польського панства, свідомо змінив національну ідентичність і став оборонцем споконвіку гнобленого його колишніми співвітчизниками народу. Демонструючи вагомість національного служіння київського професора, буковинський учений згадав його видання збірки українських народних пісень разом із М. Драгомановим, діяльність на чолі громадівського руху та приховану від загалу різноманітну просвітницьку працю [215, 65].

Особливу увагу автор присвятив багатоплановій діяльності В. Антоновича на благо зазбручанських побратимів. З його допису читачі дізналися про внесок київського вченого у розбудову львівського НТШ,

участь у спробах налагодження польсько-українського порозуміння та про його заходи над єднанням поділених кордонами українців. Все це дало підстави М. Кордубі зробити аргументований висновок: «Не стало між живими одного з найбільших синів Руси України, що не лише був великим і славним на весь світ ученим, але також був горячим патріотом рідного народу, та довголітнім провідником наших братів Русинів на російській Україні. Ми втратили великого чоловіка, якого імя буде згадуватися в історії нашого народу побіч імен наших найбільших князів, гетьманів, політиків та поетів доти, доки живе український нарід» [138, 2].

Переводячи у практичну площину своє захоплення постаттю засновника української історіографії, на прохання чернівецьких видавців М. Кордуба також долучився до публікації найбільш знаної науково-популярної книги В. Антоновича «Виклади про козацькі часи на Вкраїні». Відгукуючись на пропозицію упорядників другого видання праці, він зробив науковий коментар до авторського тексту, в якому окреслив новий стан історичного знання стосовно найбільш вагомих проблем українського козацтва, за що упорядник книги Василь Сімович висловив йому подяку від імені видавців [3, 22].

При цьому варто відзначити, що М. Кордуба не тільки виправляв очевидні огріхи у тексті, переважно, технічного характеру. Він також, що значно важливіше, спростував деякі висновки та гіпотези В. Антоновича, спричинені зародковим станом певних ділянок української історіографії його часу. Ба, більше, буковинський історик подекуди наважується навіть полемізувати з іменитим автором, вказуючи, що його скептичні висновки стосовно державотворчих потенцій українців і обраних ними лідерів не мають джерельного обґрунтування, подекуди є емоційними, а для поступу національної науки навіть шкідливі. Особливо гаряче М. Кордуба заступається за критикованого В. Антоновичем провідника української революції середини XVII ст., підкреслюючи, що його «оцінка політики Хмельницького зовсім невірна» [3]. Молодий учений твердить: «Згадати

треба, що автор [В. Антонович] зовсім не звернув уваги на величезний організаційний та адміністративний талант Хмельницького і на його заслугу на тих полях» [3].

Та найбільш масштабно та зважено до постаті В. Антоновича М. Кордуба підійшов вже у повоєнний час. Його цікавість була викликана відзначенням двадцятої річниці з дня смерті видатного українця, котре ініціював М. Грушевський як керівник історичних установ Всеукраїнської Академії наук. Саме київський академік запросив свого вихованця по львівській історичній школі на урочистості, котрі відбулися у Києві наприкінці березня 1928 р. [15, 232–234] Подорож до Києва і стала для галицького вченого поштовхом до посиленої історіографічної рефлексії, котра втілилася у двох ґрунтовних текстах, де особа засновника київської документальної школи постала в цілковито новому освітленні [248, 409].

Реконструючи життєпис свого героя, М. Кордуба, подібно до інших дослідників творчості В. Антоновича, пішов слідом за його власною автобіографією. Насамперед, він звертає увагу читача на незвичність походження майбутнього історика, твердячи, що воно «було як на наші відносини доволі екзотичне» [147, 156]. Йшлося про те, що юнак отримав прізвище не рідного батька (угорця Яноша Джидає), а вітчима-білоруса, та тривалий час знаходився під щільною опікою матері-польки, ревної католички. Згадана «екзотичність» проявлялася також у тому, що син польки й угорця, перейнявшись ідеологією французького Просвітництва, порвав зі світом польського панства та свідомо обрав найменш престижну на той час українську, а фактично – хлопську ідентичність [255, 7].

Іншою «родзинкою» біографії В. Антоновича його дослідник називає радикальну зміну фахових зацікавлень молодого вихованця Київського університету: закінчивши медичні студії та, навіть, відбувши кількарічну лікарську практику у розпал епідемії холери на Київщині, він укотре вирішує стати студентом і віддатися пізнанню секретів Клію. Втім, здобутий природничий досвід не пішов на марно, твердить М. Кордуба, адже

«придбані тут відомости [як практикуючого лікаря – авт.] і строго наукова метода досліду природничих наук стали йому дуже в пригоді при пізніших студіях над археологією» [147, 158].

Відзначимо, що галицький дослідник чи не вперше звернув увагу на той важливий факт, що саме лікарський фах значною мірою вплинув на етнологічні переконання київського вченого. Йдеться, насамперед, твердить М. Кордуба, про бачення В. Антоновичем специфіки українського етнічного типу: «В означенню поняття нації він стає не на західньо-європейське державне, але на етнографічне становисько, вважаючи за народність всяку групу людей, що складає оден тип. Як бувший лікар і природник, він підходить до національної справи з фізіологічної точки і підчеркує, що національність витворюється самою природою, а не державою. Вона не залежить лише від мови, але охоплює всі функції душі людини» [158, 63].

Переходячи до осмислення феномену Антоновича-українознавця, галицький дослідник виокремлює чотири головні напрямки реалізації його дослідницького таланту: 1) археографічна та едичійна праця; 2) розробка конкретно-історичної проблематики; 3) археологічні та 4) етнографічні студії. Щодо першого аспекту творчості київського професора, М. Кордуба вповні слушно вказує на його діяльність як головного редактора Київської археографічної комісії. Ефектом багатолітньої праці на чолі цієї найбільш авторитетної наукової інституції на Наддніпрянщині стало ініціювання багатьох видавничих проєктів, результати яких згодом з'являлися у знаному серійному виданні Комісії – «Архив Юго-Западной России» [260, 1132]. При цьому сам В. Антонович став своєрідним рекордсменом, адже самотужки зредагував і видав дев'ять об'ємистих томів «Архива», подаючи дослідникам минувшини українського народу неоцінену скарбницю першорядних джерел до історії козаччини, міст, українського селянства, церковних відносин та колонізації на наших теренах. Вражений такою плідністю старшого колеги, М. Кордуба, котрий і сам мав за плечима чималий археографічний досвід, відзначив: «Тільки той, хто сам займався сим ділом, зможе як слід оцінити,

скільки мозольного труду та фахової ерудиції вимагає вибір з безмежних засобів архіву, відчитання та приладження до друку, вкінці видання з потрібним науковим апаратом актового джерельного матеріалу» [147].

Крім згаданих томів «Архива», В. Антонович також видав збірку літописів з історії України (в якій містилося вісім перед тим незнаних літописних і щоденникових текстів), збірку матеріалів до історичної топографії Києва та Київщини, четвертий том літопису Самійла Величка (разом із І. Самчевським) та колекцію литовських княжих грамот (спільно з К. Козловським). Поряд із цим, М. Кордуба цілком слушно згадав також численні джерельні публікації на сторінках «Киевской старины», «Университетских Известий», «Чтений общества Нестора-летописца» та ін. Особливістю археографічної праці В. Антоновича галицький учений називає ту обставину, що видані ним джерельні тексти він першим піддавав всебічній інтерпретації, роблячи це, переважно, у розлогіх вступних статтях до томів «Архива» [264, 100].

Осмислюючи різноплановість конкретно-історичних студій В. Антоновича, дослідник його творчості вказує, що всі вони були сфокусовані на україністиці. При цьому, за своє найголовніше завдання київський професор поставив «відпольщення» українського історичного наративу, тобто доведення права українців на власне національне минуле, що суперечило традиціям польської історіографії, котра розглядала історію Правобережжя як традиційний домен своїх політичних інтересів та історичної пам'яті. «[...] Зпоміж різних питань минувшини українського народу Антонович найбільше цікавився польсько-українськими взаєминами, старався в об'єктивнім та вірнім образі на підставі твердого ґрунту реальних, документально стверджених фактів змалювати ту роль, яку через цілі століття історична Польща відігравала на українських землях, зобразити всі ті прогріхи, які вона поповнила супроти українського народу, – твердить М. Кордуба. – В цілій серії праць учений історик немилосердно розтрощив грімкі теорії про культурну місію, яку польська шляхта ніби-то виконувала

на Україні, про мнине ширення нею західної цивілізації серед темних мужицьких мас, про «*zdobycze pług polskiego*», про легендарну геройську оборону українських земель перед навалою диких степових орд [...]»[147].

Ініційовані В. Антоновичем спроби досліджувати минуле Правобережжя з погляду українського історичного інтересу вповні очікувано викликали опір польських учених та публіцистів, що поклало початок тривалій польсько-українській історіографічній дискусії. Її підсумком стало остаточне руйнування спільного перед тим східноєвропейського наративу та його сепарація на конфліктуючі між собою польську та українську історіографічні версії. Вповні очікувано, твердить М. Кордуба, В. Антонович зазнав гвалтовних нападів з боку колишніх співвітчизників, котрі змагалися за якомога брутальніше зображення вченого національним ренегатом і віровідступником. Підсумовуючи цю боротьбу, галицький дослідник робить необхідне пояснення: «Він [В. Антонович] осуджував лише ту політику, яку історична Польща вела на українських землях, був ворогом панування польської шляхти над українським народом» [147].

Окрему увагу М. Кордуба присвятив з'ясуванню особливостей теоретико-методологічного дискурсу героя своєї студії. Відзначимо, що в цьому аспекті дослідник цілковито пішов слідами сформованої його вчителем М. Грушевським та колегою по львівській школі С. Томашівським традиції [34; 304]. Власне, з посиланням на авторитетні спостереження останнього, галицький дослідник відзначив, що «Антоновича, як дослідника минувшини, неособливо цікавила зовнішня історія, історія самої держави, воєн, більше чи менше блискучих побід, дипломатичних підходів» [147]. Навпаки, київський професор все звертав головну увагу на внутрішню історію, на суспільні форми, їх становлення та розвиток, на життя міст, селянства, шляхти, на походження та розвій козацтва, на умови, що викликали гайдамацькі рухи, на положення та життя православної церкви, на

хід колонізації тощо. І в цих областях української історії він здебільшого був піонером, оскільки «перший орав досі нетиканий переліг» [274, 98].

Тези С. Томашівського стали вихідними для М. Кордуби і при аналізі історіософії В. Антоновича. Складність її вивчення, вказує дослідник, полягає в значній розпорошеності теоретичних спостережень сторінками багатьох праць. Незважаючи на це, історіософію засновника документальної школи, переконує автор, можна зібрати приблизно в таку схему: «Кожний народ у своєму політичному житті має питому йому провідну ідею. Ся ідея залежить почасти від антропологічних расових причин, почасти від різних зовнішніх умов, територіальних обставин, історичного життя, культурного розвитку» [147]. При цьому, на відміну від абсолютизму своїх східних і аристократизму західних сусідів, українці сповідують принцип демократизму. Складність його реалізації полягає у потребі доволі високої політичної культури загалом, брак чого й позначився фатальним чином на ході українського історичного процесу. Саме ця обставина зумовила культурницький акцент усієї громадської праці засновника київської громади [282, 345].

Власне боротьба всіх тих чинників, котрі впливають на витворення та реалізацію народом своєї провідної ідеї і є, робить висновок М. Кордуба, головним змістом історичного процесу для В. Антоновича. Саме він уперше в українській історичній культурі закликав вивчати цю боротьбу та простежувати її наслідки для всіх суспільних верств. Тож саме соціальна боротьба повинна перебувати у фокусі дослідницької уваги; при цьому історія постає як «наука про суспільство і взаємини між тими верствами, на які суспільство ділиться» [147]. В такій оптиці цілком втрачається самоцінність держави, адже вона постає як чужий національній природі українців інститут. Осмислюючи ідейну генезу таких поглядів В. Антоновича, галицький дослідник слушно вказує на впливи ідеологів французького раціоналізму та позитивізму, а також анархістської школи П'єра Жозефа Прудона [288, 142].

Говорячи про В. Антоновича як археолога, М. Кордуба категорично твердить, «що перед ним української археології, як науки, зовсім не було», а його попередники, внаслідок дилетантського розуміння засад археологічної практики, найчастіше руйнували віднайдені ними пам'ятки [147]. Тож київський учений і тут промощував нові шляхи, будучи одночасно, як зазначає його дослідник, «ремісником-антикварієм і будівничим-синтетиком» [147]. Діяльність В. Антоновича на полі археології охоплює майже сорок років і умовно поділяється на дві доби. В першій – до кінця 1880-х років – він організував численні експедиції в землі колишніх сіверян, полян, деревлян, тиверців та ін. В другій добі – від 1890-х років – В. Антонович талановито синтезує зібраний розлогий емпіричний матеріал. Наслідком цієї титанічної праці стали узагальнюючі студії про культуру деревлян, а також археологічні карти давньої Київщини та Волині [292, 3].

За перехідне місце від історичних до етнографічних студій В. Антоновича галицький дослідник вважає видання історичних пісень українського народу, здійснене разом із Михайлом Драгомановим при допомозі численних помічників з обох боків Збруча. М. Кордуба звертає увагу на високу («зразкову») археографічну культуру цього видання, котре містило пояснення, замітки, порівняння з піснями інших народів, розлогі коментарі тощо. Тож вповні заслужено, на його переконання, ця праця отримала Уваровську премію. Поряд зі згаданою збіркою, вагоме етнографічне значення, вказує М. Кордуба, має студія В. Антоновича про чарівництво на українських землях у XVIII ст., що вперше відкрила перед читачем раніше незнаний аспект вітчизняної звичаєвої культури [310].

Як один із перших дослідників української топоніміки, М. Кордуба також згадує про студії В. Антоновича на цьому важливому для національного самоусвідомлення полі. Галицький історіограф слушно вказує, що саме громадська місія київського професора покликала його віддатися вивченню топоніміки та ширше – історичної географії, адже завдячуючи їй даним можна було впевнено довести український характер

заселення території історичної Київщини, що ставили під сумнів польські та російські дослідники. Певним стимулом у цій справі для В. Антоновича, стверджує М. Кордуба, послужили польські видання: «Здається під впливом появи польського Słownik-a Geograficzn-ого він zorganizував у Києві колективне збирання матеріалів для складення історично-географічного словника України в її етнографічних межах [...]»[185, 105].

Осмислюючи самотність В. Антоновича як українського інтелектуала, М. Кордуба слушно вказує, що він продовжував започатковану М. Максимовичем і М. Костомаровим своєрідну традицію серед вітчизняних істориків, котрі відчували потребу не лише культурного, але й громадського служіння своєму народу. Галицький дослідник відзначає: «Антонович не був кабінетним ученим, що утікає від живого життя, не цікавиться сучасними громадянськими справами. Навпаки, у політично-національній життєвій суспільності він брав дуже живу участь і його громадянська діяльність почалася раніше чим наукова, почалася ще на університетській лавці» [147].

Реконструючи цілісний образ суспільно-політичної праці В. Антоновича, М. Кордуба особливу увагу приділяє його духовній еволюції – поступовому усвідомленню себе сином українського народу попри відсутність з ним кровного зв'язку. Це усвідомлення відбувалося поступово – від зацікавлення життям селянського загалу під час подорожей рідними теренами в гурті інших хлопманів, до організації київської української громади, представники якої сформулювали перші вимоги політичного плану. Головним документом світоглядних змін молодого інтелектуала дослідник називає «Мою сповідь», в якій В. Антонович ідейно обґрунтував свій розрив з дотеперішніми земляками. Зовнішнім проявом такого розриву став перехід на православну віру, що символізувало в очах молодого вченого остаточне єднання зі своїм народом [313, 250]. Далі М. Кордуба оповідає про організацію В. Антоновичем недільних шкіл, написання та поширення популярних видань для народу, організацію археологічного з'їзду в Києві, котрий став маніфестацією інтелектуального українства тощо. З того часу і

до кінця життя, твердить М. Кордуба, київський історик завжди був центральною фігурою серед наддніпрянської громади, приймаючи участь у всіх значних національних проектах і заходах [337, 663].

Особливу увагу в своєму нарисі М. Кордуба звернув на малознану проблему співпраці В. Антоновича з галицькими українцями та – ширше – на його впливи на національно-культурне життя зазбручанських побратимів. В умовах роз'єднання української нації у міжвоєнний час постановка проблеми виявилася настільки актуальною, що цей сюжет галицький історик розвинув у спеціальній історіографічній студії. Її появу до певної міри ініціював учитель ученого М. Грушевський, котрий у своєму листі до учня окреслив дослідницьку оптику його доповіді про засновника київської документальної школи: «Було б бажано почути якийсь реферат на тему зв'язків галицької історіографії з українською, впливів праць Антоновича і т[ак] д[алі]» [15, 232–233]. У підсумку постала унікальна за масштабом історіографічного конструювання розвідка, в якій у жанрі інтелектуальної історії було відтворено роль В. Антоновича у важливому процесі зближення наддніпрянських та галицьких інтелектуалів, що дозволило уникнути фатального для українців поділу за територіальною (адже тривалий час галицькі та наддніпрянські землі перебували в складі інших державних утворень), віровизнавчою (домінування греко-католицького обряду в галицьких землях та православ'я на підросійських) та мовною (вироблення двох варіантів української мови під польськими та російськими впливами) ознаками. Відзначимо, що й по сьогодні ця студія М. Кордуби є неперевершеною за глибиною та повнотою охоплення проблематики [1, 5].

Насамперед, дослідник демонструє невтішний стан взаємин порізнених збручанським кордоном українських інтелектуалів у першій половині XIX ст. і робить слушний висновок про загрозу витворення «двох Україн». Саме для долання цієї загрози, найбільш свідомі представники вітчизняної інтелігенції другої половини XIX ст. ініціювали численні соборницькі проекти. На Наддніпрянщині цю роботу очолив тогочасний творець

київської школи документалістів. Осмислюючи його різнопланову працю для єднання порізаних кордоном співвітчизників, М. Кордуба відзначив: «Діяльність Антоновича на цім полі і його вплив на галицьку громаду виявилися у двох напрямках: 1) як ученого дослідника української історії і 2) як громадянина та національного діяча» [147].

З'ясовуючи вплив В. Антоновича як дослідника історії України на галицьке громадянство, М. Кордуба, з властивим собі контекстуальним підходом до реконструкції історіографічних феноменів, насамперед докладно аналізує стан галицької історіографії середини XIX ст. Як вже йшлося у першому підрозділі, даючи місткі та влучні характеристики творчості Дениса Зубрицького, Антіна Петрушевича й Ісидора Шараневича, дослідник аргументовано показує методологічну безпорадність більшості тогочасних історичних праць, що вочевидь не відповідали тенденціям західноєвропейської науки, котра дедалі більше переймалася сцієнтистськими гаслами позитивізму [14, 160].

Не відповідали історичні наративи галицьких інтелектуалів і завданням тогочасної національної науки, адже оминали в своїх студіях актуальну проблематику, котра мала загальноукраїнське та соборницьке значення. З цього приводу М. Кордуба зазначає: «На козацьку добу нашої історії галицькі історики звернули увагу щойно коло середини 1860-их рр. Історикам старшої генерації, котрі виростили під впливом Погодинської колонії, козащина не підходила до псевдоаристократичного смаку, була противна їхньому світоглядові; вони захоплювалися споминами про князів і можних боярів, а на козаків дивились крізь призму співчасної польської історіографії та бачили в них тільки збунтованих хлопів, збіговисько розбишаків-пройдисвітів. Щойно зі загостренням боротьби між москвофілами та народовцями ці останні звертають більшу увагу на козащину, шукаючи у героїській боротьбі козаків з Московщиною і Польщею історичних підстав для своєї політично-національної ідеології» [147]. Але навіть з улюбленої галичанами князівської доби подавалася

виключно зовнішня історія: минуле княжих родів, посвоячень і міжусобиць, воєн, перемог чи невдач, дипломатичних заходів тощо [28, 130]. Про внутрішню історію, про життя громади, про становлення суспільних форм, про розвиток селянства і міст, про стан освіти і культури у працях того часу не згадувалося майже нічого, бо й самі галицькі історіографи мали про це все дуже слабке поняття. Крім того, праці згаданих Д. Зубрицького, А. Петрушевича та І. Шараневича «були написані такою чудернацькою малозрозумілою мовою, таким важким канцелярійним стилем, що вже одна зверхня форма відштовхувала читачів» [147].

Та найбільшою проблемою було те, що галицька інтелігенція не спромоглася на хоч-би короткий популярний курс цілої української історії, який пересічному читачеві подавав би суцільний образ нашої минувшини. Перші спроби у цьому напрямку Богдана Дідицького («Исторія Руси») та Василя Ільницького («Вести про землю и деи Русинов») не відповідали потребам зростаючого національного організму та не охоплювали темпоральної та територіальної цілості минулого українських земель. Не стали тут помічними й студії російських істориків, адже «російська мова для Галичан була і є чужа, непривична [...], так що галицькому інтелігентові куди легше було читати по-польськи або хоч би й по-німецьки [...], чим по-російськи; [...] та й справа зі впровадженням книжок не була така проста і легка, як здавалося» [147; 40, 40].

Тож вимогою часу стала синтетична науково-популярна оповідь про минуле України, написана народною мовою та створена з погляду національного історичного інтересу. На цю потребу, відчувши зростаюче відчуження галицьких земляків, оперативно відгукнулися наддніпрянські українці. Найактивніше ж до цієї справи долучився В. Антонович. Саме він, як один із очільників Старої Громади, зосередив у своїх руках зв'язки з лідерами галицької політики, в першу чергу з Олександром Барвінським. Саме у співпраці з останнім виникла ідея монографічної серії «Руської Історичної Бібліотеки», в котрій планувалося видавати в українському

перекладі найбільш солідні опрацювання поодиноких періодів і проблем українського минулого [45, 55].

Обговорення цього видавничого проекту виявило низку проблем, подолання яких модернізувало тогочасну українську гуманітаристику. Насамперед, видавці зіштовхнулися з проблемою адекватної вимогам часу історичної термінології, котра пасувала би і галицькому, і наддніпрянському читачеві. Проблема була в тому, що галичани оперували поширеним ще з княжих часів етнонімом «руський», тоді як наддніпрянці схилилися до більш модерного терміну козацької доби – «український». Щоб помирити історичні пам'яті поділених Збручем земляків, В. Антоновичем було прийняте воістину Соломонове рішення об'єднати ці два терміни [98, 100]. Так з легкої руки київського вченого та завдяки популяризаторській праці галицьких народовців, в останній третині ХІХ ст. почав набирати популярності топонім «Україна-Русь», що вживався в науковій та публіцистичній літературі аж до початку Першої світової війни [122, 6].

Реалізація проекту «Руської Історичної Бібліотеки» стала першим спільним ділом галичан і наддніпрянців, котрий дав надію на можливість долання регіональних стереотипів і єднання сформованих століттями роздільного буття локальних історичних пам'ятей. В цій серії світ побачили україномовні переклади творів тогочасних провідних українців, що в сумі дало унікальний компендіум історичного знання, котрий мав визначний вплив на інтелектуальну культуру доби модерного національного відродження. Осмислюючи вагомість налагоджених контактів героя своєї студії з галичанами, М. Кордуба вказав: «Таким чином завдяки співпраці Галичанина Барвінського і Наддніпрянців Антоновича (пізніше М. Грушевського) та гуртка перекладачів, галицьке українське громадянство дістало в руки справжню енциклопедію рідної історії, якої міг би позавидувати не один слов'янський нарід. «Руська Історична Бібліотека» мала величезний вплив на розбудження зацікавлення власною минувиною,

на поширення і поглиблення історичного знання серед різних кругів суспільности» [147, 161].

Крім суто історіографічної праці, твердить дослідник, В. Антонович також долучився до становлення галицьких культурних інституцій. Цілком слушно М. Кордуба звертає увагу на вагомість зусиль київського професора по створенню Літературного товариства імені Тараса Шевченка в 1873 р. та його перетворенню в 1892 р. на наукове. Саме в руках В. Антоновича акумулювалися фінансові засоби наддніпрянців, призначені для розвитку цієї чоловічої української культурно-наукової інституції. Власне через нього передавалися наукові праці київських інтелектуалів, опубліковані в перших томах «Записок НТШ». Внесок В. Антоновича був гідно оцінений галицькими українцями, адже в 1890 р. він був обраний першим почесним членом Шевченкового товариства [128, 369].

Не менш голосною була публіцистична праця В. Антоновича в Галичині. Стежачи за полемікою москвофілів та народовців стосовно національної ідентичності галицьких українців, київський професор вирішив підставити плече О. Барвінському та його однопартійцям. Даючи до рук останніх аргументи в їх боротьбі з «об'єдинителями», В. Антонович під прибраним іменем Низенко написав для львівської «Правди» статтю «Три національні типи народні», в якій з позицій останніх вимог тогочасної науки переконливо показав самотійність українців у етнічному, історичному та культурному аспектах. Характеризуючи цю знакову студію В. Антоновича, М. Кордуба відзначив: «Це дальше, більш консеквентне розведення і поглиблення думок, висловлених Костомаровим у розправі про дві руські народності. Про широкий відгомін та популярність, які ця стаття найшла серед галицької публіки, найкраще свідчить те, що її тричі перевидано» [147, 61]. Крім наукових праць В. Антоновича, опублікованих в українському перекладі в «Руській Історичній Бібліотеці», широке розповсюдження серед галичан, вказує дослідник, мали також його виклади про історію козаччини, кілька разів видані в Чернівцях [134, 2].

Менш вдалим, твердить М. Кордуба, виявилося занурення В. Антоновича у хитросплетіння галицької політики. Симпатизуючи особисто О. Барвінському та сприймаючи лише його бачення дедалі складнішої палітри українського громадського життя в Галичині, київський професор у короткому часі став заручником народовецької політики. Замість того, щоби намагатися отримати інформацію з різних джерел або абстрагуватися від міжпартійних чвар, досвідчений політик вирішив рішуче прийняти сторону народовців і мусів таким чином розділити відповідальність за їхню не завжди виправдану з погляду національних інтересів тактику[198, 3].

Загалом, студія М. Кордуби про зв'язки В. Антоновича з Галичиною постає як цілком новаторська і за постановкою проблематики, і за її джерельним забезпеченням. Так, учений залучає отримані з приватних рук незнані сучасникам епістолярні та мемуарні джерела, підходить до досліджуваних питань з урахуванням широкого інтелектуального контексту, уникає однобічних оцінок, чим нерідко «грішили» його колеги, приймаючи сторону героїв своїх студій. У цій розвідці вчений також подекуди корегує факти біографії самого В. Антоновича, не зупиняючись навіть перед критикою авторитетів. Так, він аргументовано заперечив твердження свого вчителя М. Грушевського, що київський історик приймав участь у львівському археологічному конгресі 1885 р. Ці особливості історіографічної студії М. Кордуби були високо оцінені вже його сучасниками [341, 18]. Авторитетними його висновки є й для дослідників нашого часу [123, 32].

Вкотре до постаті засновника української історіографії М. Кордуба спеціально звернувся вже в роки Другої світової війни. І цього разу нагодою стали роковини – тридцять п'яті – смерті В. Антоновича. На сторінках газети «Львівські вісті» галицький учений підсумував своє бачення вагомості різнопланової спадщини засновника української історіографії та вперше окреслив його місце в національній культурі доби відродження. М. Кордуба, вірний контекстуальному підходу при вивченні історіографічних явищ,

слухно твердить: «Щоби як слід оцінити значіння Антоновича як історика України, треба тямити, що його наукова діяльність припадає на час, коли українська історіографія вже вийшла з перших початків свого існування, вже могла повеличатися кількома визначнішими дослідниками, що попрацювали в її ділянці [...]»[148, 2]. Галицький історик слухно згадує імена Дмитра Бантиш-Каменського, Михайла Максимовича, Осипа Бодянського та, звісно, Миколи Костомарова [205, 60].

Втім, історіографічна спроба Д. Бантиш-Каменського дати загальний образ української історії цінна тільки тим, що внесла в науку дещо нового джерельного матеріалу та встановила низку досі невідомих фактів. Але, аргументовано твердить М. Кордуба, історик не потрапив схопити зміст загального історичного розвитку, не дав особистого бачення багатьох досліджуваних питань, врешті, не спромігся на витворення наукової концепції української історії [225, 1].

М. Максимович і О. Бодянський були на полі української історії тільки аматорами, працювали на ньому лише, за словами галицького вченого, «для духового відпочинку; не виходячи зі сфери романтичної мрійливості, шукали в історичних зайняттях підвалин для національної ідеології» [148, 2]. На відміну від них, М. Костомаров був першим фаховим істориком-ерудитом та водночас монографічним дослідником. Його безперечною заслугою М. Кордуба називає віднайдення маси нових джерел та реконструкцію біографій поодиноких чоловічих постатей українського минулого. Важливою була й запропонована М. Костомаровим історична ідеологія: під впливом слов'янофільства та ідей Кирило-Мефодіївського братства він опер свою історіософію на концепції рівноправності всіх слов'янських народів і потреби чи закономірності їхньої федеративної злуки. Втім, для історика-романтика було властиве надто довірливе, подекуди навіть некритичне ставлення до історичних джерел [251, 67].

Власне В. Антонович уперше в українській історичній культурі зумів здолати цю романтичну традицію фетишизації будь-якого історичного

джерела. Він першим застосовує у своїх дослідях ранкеанську практику всебічної критики джерел. І якщо для М. Костомарова кожне джерело було добре, лише б приносило якнайбільше нових подробиць, то В. Антонович користується винятково перевіреними достовірними джерелами, головню спираючись на архівні матеріали та урядові акти. Тому, твердить М. Кордуба, В. Антонович «здобув собі славу першого документаліста в українській історіографії», а його школа була названа документалістською [148, 2]. Власне завдяки вихованцям цієї школи, наголошує дослідник, історія України отримала ґрунтовний джерельний підмурівок, на якому сміливо будуватимуть свої наративи наступні покоління українознавців [261, 105].

Відзначимо, що як згадане окреслення місця київського професора в українській історіографії, так й інші антоновичезнавчі спостереження М. Кордуби вповні кореспондувалися з тогочасними спробами осмислення феномену В. Антоновича як історика, організатора науки та громадського діяча. Наприклад, доволі подібним воно було як у вже згадуваних М. Грушевського [34–35; 39] та С. Томашівського [304], так і Осипа Гермайзе [23], Дмитра Дорошенка [92], Олександра Оглоблина [259] та ін. Персоналістика М. Кордуби цілком відповідає і сучасному стану антоновичезнавства. Подібно до галицького вченого, нерідко із цитуванням його праць, творчу спадщину В. Антоновича оцінюють Леонід Мельник [252], Василь Ульяновський і Віктор Короткий [308], Олександр Кіян [123] та ін.

Близьким співробітником В. Антоновича в реалізації багатьох згаданих національних проектів був інший знаковий представник української інтелектуальної культури другої половини XIX – початку XX ст. Михайло Драгоманов. В його особі, як слушно відзначав М. Кордуба, громадська складова служіння своєму народу помітно домінувала. Софійський вигнанець, твердить історіограф, «був найвидатнішим діячем українського політичного руху між 1870 і 1890 роками» [354]. З огляду на це,

буковинський учений практично не звертався до історіографічної спадщини софійського професора. Про це, наприклад, свідчить промова М. Кордуби на присвяченій М. Драгоманову меморіальній академії початку ХХ ст., в якій видавець «Громади» постає насамперед видатним організатором українського руху закордоном [330, арк. 1–2].

Натомість, у міжвоєнний час галицький історіограф задумав ґрунтовне дослідження інтелектуальної біографії М. Драгоманова. Про це з повним правом дозволяє говорити об'ємна справа із ретельними виписками М. Кордуби з численних драгоманознавчих праць останньої третини ХІХ – перших десятиліть ХХ ст., котра відклалася у фонді вченого в ДАЛО [78]. Також слід згадати розлогу рубрику «Драгоманіана» у складі фундаментальної «Бібліографії історії України» вченого [267, 180]. На жаль, далі підготовчих студій ця справа не рушила. Щоправда, деякими своїми драгоманознавчими рефлексіями М. Кордуба поділився у згадуваній вище статті «Зв'язки В. Антоновича з Галичиною». В цьому тексті софійський професор постає одним із перших речників галицько-наддніпрянського єднання, видатним збирачем народної словесності та популяризатором української справи в Західній Європі [147, 60–63].

Вповні очікувано, що найбільшою докладністю історіографічної реконструкції позначені студії М. Кордуби, присвячені його вчителю Михайлу Грушевському. При цьому грушевськознавчі спостереження вченого знаходимо у різнопланових текстах – рецензіях, ювілейних нарисах, аналітичних студіях, епістолярії та мемуарах. Уперше рефлексивно до історіографічної праці вчителя «новоспечений» тоді віденський доктор поставився у рецензії на перший том «Історії України-Руси». Цю рецензію молодий учений написав на замовлення Любора Нідерле – головного редактора авторитетного празького славістичного журналу «Věstník Slovanských Starožytosti».

Вже в першому реченні М. Кордуба окреслив своє ставлення до рецензованої книги: «Се перша науково оброблена історія України-Руси»

[151, 66]. Таку категоричність оглядач узасаднив тим фактом, що праці попередників львівського професора – І. Шараневича, О. Левицького, О. Барвінського та ін. – або перестаріли, або мають виразну популяризаторську місію. Вчителева книга, твердить його вихованець, «стоїть на висоті своєї задачі», оскільки в ній з небаченою в українській історіографії докладністю узагальнено джерела та літературу [266, 63].

Далі М. Кордуба уважно зосереджується на поясненні читачеві вагомості численних історіографічних новацій рецензованої книги. Насамперед, оглядач вказує на авторову сміливість в окресленні початків культурного життя на українських землях, відносячи їх до палеолітичної доби. Подібною інтелектуальною відвагою, вказує оглядач, позначені роздуми М. Грушевського щодо ареалу проживання предків українського народу. Загалом погоджуючись зі своїм вчителем зі згаданих питань, разом із тим М. Кордуба полемізує довкола другорядних історіографічних проблем, демонструючи неабияку ерудицію та спостережливість [290, 183].

В цілому, рецензент солідарний також із авторовим баченням початків слов'янської колонізації українських теренів, як і з розумінням антів як безпосередніх предків українсько-руських племен. Вповні оглядачеві імпонує й спроба М. Грушевського змалювати синтетичний образ матеріальної та духовної культури давніх українців. Ділячись своїми враженнями, М. Кордуба наголошує, що «методичне оброблення цього розділу знамените» [151, 66]. Втім, як і при аналізі попередніх частин першого тому «Історії України-Руси», молодий рецензент наважується давати старшому колезі поради, подекуди навіть методологічного плану. Так, закидаючи вчителю, що загальний образ суспільного устрою давньої Русі вийшов «трохи запобіжний», М. Кордуба пише: «Звістки жерел, правда, не дуже багаті, можна було доповнити вислідами порівнянної етнології, як се зробив прим. Лямпрехт у своїй історії Німеччини» [151, 69].

Найкращою ж частиною першого тому М. Кордуба називає два останніх розділи про становлення та розвиток Давньоруської держави. «Автор, –

твердить рецензент, – чується тут зовсім у своїм елементі і з легкістю поборює всі труднощі, які насуваються при рішанню деяких питань» [151, 69]. Серед останніх оглядач виокремлює два найбільш дискусійних – про вагомість норманського чинника в утворенні давньоруської держави та про авторство і первісний склад найдавнішого (т. зв. Несторового) літопису. І в цих випадках М. Кордуба цілком перебуває на вчителевих позиціях: захоплюючись продемонстрованими в книзі «точністю і безвзглядним критицизмом джерел», він поділяє його бачення особливостей і генези Київської Русі. У підсумку, віденський учений відзначив: «Як загальний осуд праці проф. Грушевського скажемо, що вона вповні відповідає вимогам, які історична наука ставить до сего рода підручників, та сподіваємося, що шановний професор не дасть довго ждати на продовження так вдало початого діла» [151, 70].

Вказуючи на небуденний дослідницький таланти М. Грушевського, про що, зрештою, вже неодноразово говорили його попередники, М. Кордуба вперше відкрив для української громади вчителя як вмілого популяризатора українського минулого. На його справедливе переконання, саме професійні дослідники повинні творити популярну літературу, даючи сучасникам якісно адаптовані наукові знання. Цю тезу чернівецький педагог ілюструє, рецензуючи книгу М. Грушевського «Про батька козацького Богдана Хмельницького» [133, 14–15]. Оглядач у першу чергу звертає увагу на принципову позицію автора – подавати читачеві винятково науково перевірені факти, свідомо уникаючи властивій популярній літературі легендарності й апокрифічності. Це, твердить М. Кордуба, гідний наслідування вчинок видатного вченого. Втім, зауважив рецензент, і вчитель не зміг уникнути модної тоді міфологізаторської традиції в популярній літературі: оповідаючи читачеві легендарну історію про існування переховуваної старшиною «тайної» грамоти Владислава IV козакам. Також, вважає М. Кордуба, хибним є змальований у книзі образ козацького гетьмана як невпевненої в своїх силах людини, що цілковито підлягає фатуму. Однак,

згадані недоліки, підсумовує рецензент, є єдиними у книзі. В цілому ж, завдячуючи дослідницькому таланту, художньому смаку та літературному хисту, наголошує М. Кордуба, книга постає вартісним здобутком кількісно небагатої української науково-популярної літератури [314, 126].

Свої грушевськознавчі спостереження, цього разу в узагальнюючому ключі, М. Кордуба продовжив у 1910 р. Безпосереднім приводом стало широке відзначення українською громадою по обидва боки Збруча чверть столітнього ювілею літературно-наукової праці М. Грушевського [298]. Пояснюючи необізаному читачеві генезу ювілейної дати, вчений пригадав літературний дебют майбутнього історика в газеті «Діло» влітку 1885 р. Демонструючи ознайомленість з малознаними широкій громаді фактами біографії вчителя, М. Кордуба інформує, що в 1890-х роках його літературна праця майже припинилася, тож надалі власне «імя Грушевського-історика було рекламою для Грушевського-белетриста» [172, 2].

У першу чергу, автор змальовує вагомість історіографічної праці ювіляра. Він справедливо пригадує читачеві його резонансні монографічні студії часів студентства та магістерських студій, томи археографічних публікацій, численні статті та рецензії в українській періодиці по обидва боки Збруча. Та найбільшу цінність для національної культури, твердить М. Кордуба, має вчителева «Історія України-Руси», що самим фактом своєї появи засвідчила серйозність амбіцій модерного українства. Сукупність історіографічного доробку М. Грушевського, вказує автор ювілейного допису, дає підстави вважати його найвидатнішим українським гуманітарієм. «І коли тепер історія українського народу перестала бути загуменком польської і велико-руської історіографії та стала окремою, самостійною цариною історичної науки, то в сім заслуга Грушевського і нікого іншого, лише Грушевського!», – емоційно наголошує М. Кордуба [172, 3].

Органічним продовженням наукової праці ювіляра, вказує М. Кордуба, стала різнопланова та надзвичайно плідна організаційна діяльність учителя.

Вповні очікувано, що чернівецький учений зосереджується на демонстрації здобутків ювіляра на посаді довголітнього голови НТШ. Автор оповідає про численні новаторські ініціативи вченого, що перетворили колись вузько-партійну установу на інституцію, що в очах славістів мала авторитет некоронованої української Академії наук. Відзначимо, що саме М. Кордуба чи не вперше запропонував поділяти історію НТШ на період до та після 1894 р., відколи М. Грушевський, потрапивши до Львова, фактично очолив наукову працю в Товаристві [318, 30].

Врешті, третьою складовою діяльності вчителя М. Кордуба називає не менш вражаючу суспільно-політичну діяльність, що стала продовженням реалізації ідей ювіляра з модернізації всіх галузей національного життя. На переконання чернівецького педагога, особливо важливі наслідки мали ініціативи вченого, спрямовані на розбудову українського шкільництва – від його нижчої (народні школи) до найвищої (університет) ланки.

М. Кордуба також уперше відзначив і оприявнив широкій публіці певну специфіку взаємин М. Грушевського з галицькими провідниками, вказавши на його принциповість у пильнуванні засадничих інтересів зазбручанських українців і послідовне відстоювання ідеалу соборності українства. Така позиція, вказує М. Кордуба, наразила ювіляра на хронічний конфлікт з представниками галицького політикуму, що нерідко поступалися фундаментальними інтересами української громади заради ситуативної вигоди. Це, зрештою, примусило його зайняти позицію зовнішнього обсерватора політичного життя, не приймаючи діяльної участі в жодних галицьких партійних проектах. Підсумовуючи свій огляд діяльності вчителя, М. Кордуба підкреслив: «Муравельна трудолюбивість, широке знанє, правість характеру, безоглядність супротив «сильних мира сего» – отсе причини тої загальної популярности, яку з'єднав собі проф. Михайло Грушевский» [172, 3].

Зрештою, слід згадати і про важливу місію популяризації історіографічного доробку М. Грушевського в західному світі, що її

добровільно та з розумінням виконував його талановитий учень. Тут, насамперед, слід згадати про активну діяльність М. Кордуби як члена редакційної колегії першого німецького часопису, котрий спеціалізувався на вивченні східноєвропейської історії – «Zeitschrift für Osteuropäische Geschichte». Чернівецький учений багато сил доклав для ознайомлення західноєвропейської аудиторії зі здобутками галицьких гуманітаріїв, об'єднаних М. Грушевським в НТШ. Звісно, при цьому найчастіше йшлося саме про творчий доробок його голови [345, 119; 346–347; 349].

Відзначимо, що поряд із оглядами суто бібліографічного характеру, М. Кордуба також писав для «Zeitschrift für Osteuropäische Geschichte» доволі ґрунтовні аналітичні рецензії. Так, увагу привертає його докладний огляд сьомого тому «Історії України-Руси», що, як відомо, розпочинав козацький цикл багатотомника [350]. Доречно буде згадати, що на час написання рецензії, сам критик уже мав у своєму доробку солідні козакознавчі студії, що дозволило йому зі знанням справи підійти до оцінки вчителевої праці. Як і при аналізі першого тому «Історії України-Руси», М. Кордуба в першу чергу зосередився на демонстрації західноєвропейському читачеві тих новацій, що ними вчитель збагатив розуміння ключової в історії Східної Європи доби Хмельниччини. Згадані новації критик поділяє на джерелознавчі та концептуальні. Найбільш масштабними, слушно твердить М. Критик, є археографічні знахідки вчителя, що дозволили дослідникам не лише звернути увагу на неznані перед тим сюжети, а й багато в чому переоцінити стереотипізовані попередньою традицією гіпотези. Помітною оригінальністю, продовжує свій історіографічний аналіз рецензент, є авторська концепція Хмельниччини, що пориває як з польською моделлю «громадянської війни», так і з російським міфом про «возз'єднання братніх народів». Не менш важливим наслідком козакознавчих студій учителя, виправдано пише М. Кордуба, стало докорінне очищення історії козаччини від численних міфологічних нашарувань попередніх поколінь дослідників [317, 112].

Поряд із такими піднесеними характеристиками сьомого тому «Історії України-Руси», оглядач традиційно віднаходить моменти, з котрими аргументовано та толерантно полемізує. Так, дискусійною для М. Кордуби є вчителева теза про появу та формування козацтва до середини XVI ст. Недостатньої аргументованим є для чернівецького вченого й намагання вчителя модернізувати свідомість широких козацьких верств наприкінці XVI ст. і побачити ідейну боротьбу у різношерстому козацькому середовищі того часу. Зауважимо, що в цьому плані М. Кордуба, фактично, підтримав деяких польських критиків козакознавчих студій М. Грушевського [299, 101–103].

Втім, незважаючи на вказані полемічні зауваження, а подекуди й відмінне бачення деяких сюжетів, М. Кордуба наприкінці свого огляду вкотре підносить новаторський характер сьомої частини «Історії України-Руси». Заохочуючи західних колег до лектури нового тому, критик емоційно підкреслює, що автор «подає нам цілком оригінальну концепцію, яка затьмарює усі попередні спроби і закладає наріжний камінь усіх майбутніх наукових досліджень у цій галузі. Окремі незначні недоліки у композиції, які повинні розглядатися як неминучий наслідок тієї швидкості, з якою автор працює над своїм твором, [...] можуть бути легко усунені у наступному виданні» [299].

Неодноразово відзначена вище щира повага та людська симпатія М. Кордуби до вчителя, як також і розуміння вагомості його внеску в українську справу, концентровано позначилися на його мемуарному дописі, опублікованому на шпальтах ювілейного числа «Вісника СВУ», що ним зазбручанські українці відгукнулися на п'ятдесятиліття М. Грушевського. В цих спогадах, як вказують дослідники [300, 12], М. Кордуба уперше в українській історіографії висвітлив – крізь призму власного досвіду – механізм творення львівської історичної школи. Так, колоритно змальовуючи постать Грушевського-педагога, автор допису згадував: «Нас, своїх студентів, професор затягнув до рецензійного відділу. Зразу нам се видалося дивним, бо не почували за собою відповідного підготування, щоб

обговорювати або й критикувати твори учених спеціалістів. Але Грушевський вмів швидко розігнати сумніви й недостачу довіря в сили. Роздав кожному по книжці із тих, які треба було обговорити, й велів прочитати. Потім радив порівняти прочитане з тим або з іншим давнішим твором про дану тему та при стрічах зараз випитував про вислід порівняння, вражіння, яке нова книжка зробила, і т. ин. Вислухавши терпеливо усного реферату, докидав тут і там свої замітки, радив звернути увагу на ту або іншу точку зору й кінчив: «А тепер, товаришу, пробуйте все те написати». Так поробив із нас 18-20 літніх хлопців рецензентів і так повстали перші студентські рецензії у «Записках»» [188]. Проаналізовані вище грушевськознавчі спостереження М. Кордуби вповні відповідали тогочасній українській традиції розуміння М. Грушевського як лідера тогочасного українства як у науковому, так і в громадсько-політичному вимірах [296; 333, 55].

Узагальнюючи біоісторіографічні студії М. Кордуби, відзначимо, що його реконструкціям життя і діяльності В. Антоновича та М. Грушевського притаманний широкий контекстуальний і глибокий джерелознавчий підходи, простеження генези досліджуваних подій і явищ, намагання відтворити їх стереоскопічно – з урахуванням всіх можливих взаємовпливів. Такі методологічні акценти дозволили змалювати постаті київського та львівського професорів доволі реалістично, з урахуванням як безперечних здобутків, так і природних для кожної людини прорахунків. У підсумку, це дозволяє віднести проаналізовану персоналістику вченого до жанру інтелектуальної біографії, що й стало однією з причин тривалої актуальності та популярності біографістики М. Кордуби [6].

2.3 М. Кордуба про українську історичну науку міжвоєнного часу

Досліджуючи українську історіографію XIX – початку XX ст., М. Кордуба до певної міри спирався на вже існуючу тогочасну традицію, насамперед, на праці його видатних попередників О. Лазаревського, І. Франка, М. Грушевського та ін. Зовсім іншою була ситуація у випадку сучасної вченому україністики, в якій він сам був не лише активним діячем, але й спостережливим оглядачем. Про це свідчать піонерські студії М. Кордуби французькою та українською мовами, що за докладністю та широтою історіографічного аналізу не мають аналогів у тогочасній науці. Так, більш знаний сьогодні з міжвоєнного часу нарис Дмитра Дорошенка «Огляд української історіографії» створювався автором в умовах гострого еміграційного дефіциту навіть підставових джерел, подекуди по пам'яті, на що сам автор неодноразово нарікав у листах до друзів [94, 232]. Інша ж тогочасна студія – Д. Багалія – була сфокусована на наддніпрянській традиції, а стосовно міжвоєнної україністики позначена значною фрагментарністю [335, 266].

Натомість, залюбування М. Кордуби в бібліографічній праці, надало його історіографічним студіям виняткової, особливо з огляду на труднощі наукової комунікації між поділеними Збручем українськими інтелектуалами, повноти. Щоправда, згадана бібліографічна ретельність ввела в оману сучасних кордубознавців [269; 272], котрі так і не спромоглися поглянути на проаналізовані нижче узагальнюючі праці вченого під історіографічним кутом зору, трактуючи їх винятково як складову спадщини Кордуби-бібліографа. Натомість, саме студії «*La littérature historique soviétique-ukrainienne. Compte-rendu 1917-1931*» та «*La littérature historique ukrainienne en Pologne et dans l'émigration ukrainienne*», доповнені численними рецензійними текстами вченого, дозволяють чи не найповніше

реконструювати особливості розвитку історичної науки на українських землях у час між двома світовими війнами.

Як переконаний соборник і послідовний опонент речників регіональних партикуляризмів, М. Кордуба вважав центром українського інтелектуального життя, втім, й історіографічного руху, Наддніпрянщину з її історичним центром у Києві. Особливості історіографічної праці на підрадянських землях учений проаналізував у виданій у Варшаві ґрунтовній книзі «*La littérature historique soviétique-ukrainienne. Compte-rendu 1917-1931*» [353].

Вірний засаді контекстуального підходу до реконструкції історіографічних явищ, М. Кордуба насамперед змальовує широке суспільно-політичне та інтелектуальне тло процесів трансформації української історичної науки в умовах нових реалій, що визначали всі сфери життя українців, котрі опинилися під владою більшовиків. Вчений вказує на цілком упосліджений стан українознавчих студій протягом другої половини XIX – початку XX ст. в Російській імперії, закріплений сумнозвісними царськими заборонними указами. Допіру перша російська революція деякою мірою змінила такий стан речей, давши громадянські права українській мові й науковому українознавству, але швидке повернення реакції, а згодом і вибух світової війни не дали зміцнити паросткам національного життя [29, 110].

Тільки революція 1917 р. докорінно змінила такий стан речей. «Як тільки запанував спокій, – пише М. Кордуба, – українська наукова література розцвіла з небаченою до того швидкістю. Вона народилася у повній силі як Афінська-Паллада, яка вийшла озброєною з голови Зевса» [353, 2]. Дві головні обставини зумовили такий стрімкий поступ: 1) існування, з останньої чверті XX ст., потужного інтелектуального руху в Галичині, представники якого були об'єднані довкола НТШ та 2) наявність в самій Російській імперії значної кількості вчених українського походження чи симпатизуючих українській стихії, які були змушені раніше писати

російською, а потім почали використовувати виключно українську мову [31, 109].

Характеризуючи інституційний кістяк наддніпрянської історіографії, М. Кордуба цілком виправдано фокусується на діяльності Всеукраїнської Академії наук, атестуючи її «головним центром наукового руху в Україні» [353, 5]. Чи не вперше галицький учений пропонує періодизацію діяльності цієї установи, виокремлюючи три періоди в її діяльності. Перший етап тривав від утворення УАН в 1918 р. до 1923 р. Під час цих перших років, внаслідок воєнних дій і внутрішніх проблем, голоду й економічної руїни, діяльність УАН обмежувалася виключно виробленням програми своєї діяльності, пошуками та збором емпіричного матеріалу, підготовкою рукописних наукових робіт. Фінансова скрута була причиною того, що тогочасна видавнича діяльність виявилася мінімальною. Важливим було те, що саме на ці роки припало формування перших начал наукового руху поза Києвом: у Харкові, Полтаві, Одесі та Кам'янці-Подільському.

Другий період М. Кордуба називає «етапом розквіту», що тривав протягом 1923-1930 рр. Його спричинили закінчення воєнних дій і збільшення фінансування наукових підрозділів, насамперед, гуманітарного профілю. Двигуном цих перетворень став учитель М. Кордуби М. Грушевський, котрий в березні 1924 р. повернувся з еміграції. «Все це, – твердить дослідник, – дозволило Академії розпочати реалізацію проектів давніх та нових, які вона визначала як свою діяльність, і дало міцний стимул розвитку інституції. Ритм цього розвитку був подібний на чудо. В лоні самої Академії були засновані нові інститути та комісії, численні наукові публікації побачили світ, формувалися товариства та інші наукові дослідницькі центри, мережа яких не забарилася покрити територію всієї країни» [353, 6]. Впродовж згаданих двох етапів свого існування Академія складалася з трьох відділів: Історико-філологічного, Фізико-математичного та Соціально-економічного, які в свою чергу поділялися на секції та комісії, з яких кожна видавала одну чи декілька серій публікацій. Далі М. Кордуба

стисло характеризує головні історичні видання ВУАН, вказуючи на їх різноплановість і чисельність [44, 153].

Фатальним для української науки на підрадянських землях галицький історіограф називає 1930-й рік, що поклав початок третьому етапу історії ВУАН, пов'язаному із гвалтовним згортанням академічних свобод. М. Кордуба слушно вказує, що нові статuti, нав'язані владою академічному зібранню, чітко визначили, що ВУАН – перш за все радянська Академія, і тому наукова робота, яку проводять науковці, повинна базуватися на принципах «марксистсько-ленінської методології». Крім того, було встановлено, що до складу Академії входять лише ті особи, які «беруть участь у соціалістичному будівництві». Також зі статуту було вилучено положення, властиве всім науковим товариствам світу, про пожиттєвий термін членства: згідно з новими статутами, «академік, ідеологічна діяльність якого суперечить принципам соціалістичного будівництва», може бути звільнений. На практиці, пояснює М. Кордуба, положення застосували для вилучення зі списку членів Академії відомого історика української літератури С. Єфремова та спеціаліста з соціально-економічної історії України М. Слабченка. Також було вирішено, що УАН включатиме в себе лише відділи природничо-технічних та соціально-економічних наук [91, 20]. Таким чином, філологія була включена до складу соціально-економічних наук, а історичний відділ взагалі визнали зайвим і його було розпущено. Згадана реорганізація призвела до припинення значної кількості публікацій Академії; особливо ж послідовно комуністична влада закривала журнали, засновані М. Грушевським.

Поряд із ВУАН, М. Кордуба віднотує активне функціонування на підрадянських землях інших інституцій історичного профілю. Серед них він першочергово характеризує, як особливо плідну, видавничу діяльність харківських, одеських і кам'янець-подільських установ, звертаючи увагу на важливість поширення наукової праці на провінційних осередках. У фокусі уваги історіографа перебувають науково-дослідні інститути, вищі навчальні

заклади та музеї. Він вказує, що важливій справі кооперації українських гуманітаріїв на підрадянських землях сприяли наукові форуми. Як особливо значущі, М. Кордуба називає Першу Всеукраїнську конференцію книгознавців (Харків, 8-9 листопада 1923 р.), Першу Всеукраїнську конференцію бібліотекарів (Харків, 1-6 червня 1926 р.), Перший з'їзд орієнталістів (Харків, 22-24 травня 1927 р.) та багато інших. У підсумку, галицький дослідник зробив аргументований висновок про потужність інституційних підвалин наддніпрянської гуманітаристики [130, 78].

Змальовуючи науковий поступ, М. Кордуба разом із цим вказав на загрозу посилення тоталітарних тенденцій в радянському суспільствознавстві, що нівелюють його національний зміст. Так, перебуваючи на запрошення М. Грушевського в березні 1928 р. у Києві, він відзначив згадані явища: «А політичні відносини? Хоч як воно звучатиме парадоксально, бо саме під політичним оглядом все там пішло в шкереберть, приходить ся сконстатувати, що в порівнянні до передвоєнної доби саме політичне положення громадян ще найменше змінилося. Остала ця ж сама поліцейна система надзору і настирливої, дошкульної контролю приватного життя, ця ж сама самоволя уряду і брак захисту перед цією самоволею, ще більша чим за старого режиму нетолеранція до всякої критики або хоч би відмінної думки. На кілька днів перед поминками Антоновича арештовано сорок кількох визначіших українських інтелігентів, між ними кількох професорів і двох співробітників Академії. А завіщо? – ніхто не знає сказати» [150, 160–161].

Далі вчений дає характеристику найбільш помітним напрямкам українських гуманітарних студій. У фокусі його аналізу перебувають праці українських соціологів, архівознавців, економістів, бібліографів, антропологів, археологів та ін. Незважаючи на зрозумілу лаконічність своїх спостережень, М. Кордуба все ж подекуди вважає за потрібне навести власне бачення сильних сторін аналізованих ним текстів. Так, праці В. Нікольського «Очерк первобытной культуры», на його переконання, притаманні «чіткість

подання, точність методологічних спостережень, численні посилання на літературу та джерела», що роблять її «цінним джерелом знань» [353, 48]. В свою чергу, «цінним документом для істориків літератури та української цивілізації» є книга Ф. Тітова «Типография Киево-Печерской Лавры» [353, 104]. А Н. Полонська-Василенко в своїй «Південній Україні р. 1787» «наводить цінну документацію для вивчення аграрного режиму, колонізаційного руху та соціальних умов Запоріжжя після руйнування Січі» [353, 133]. Подібних прикладів можемо навести чимало.

Поряд із такими піднесеними оцінками, М. Кордубі в його огляді вистачає сміливості критично поглянути на творчість деяких наддніпрянських колег, навіть старшої генерації. Наприклад, історіограф твердить, що Д. Багалій в «Нарисі української історіографії» «не запропонував інші джерела для дослідження історії України», а «розділ про литовсько-руські літописи виглядає застарілим порівняно з останніми дослідженнями» [353, 122].

Разом із тим, як на характерне явище радянського суспільствознавства, він звертає увагу на претензійність і нерідко товаришуючи цьому недостатню фаховість представників молодшої марксистської науки, що часто не дорівнюють своїми працями ученим «старої школи». Для прикладу, наведемо його характеристику праці Б. Луніна «На шляху марксистської археології». М. Кордуба з певним здивуванням пише, що молодий дослідник безоглядно «критикує методи сучасної археології» та наважується звинувачувати своїх сучасників «в недостатньому дослідженні знахідок і окремих питань», вважаючи, що «основне завдання марксистської археології повинно полягати в пошуку соціологічних узагальнень і повинно зосередитись на економіці, колонізації, релігійних переконаннях тощо». Натомість, твердить історіограф, сама «ця книга фактично не містить будь-яких нових або специфічно марксистських елементів, оскільки археологи вже давно зацікавлені в формулюванні синтезу, проголошеного автором»

[353, 49]. Загалом же, звертає увагу читача М. Кордуба, більшість наукових студій марксистських істориків «зіпсуті упередженістю» [353, 151].

Галицький історіограф проникливо зауважив також інший прояв зростаючого партійного диктату на радянську гуманітаристику. Йшлося про перманентне збільшення кількості історичних праць з більшовицької проблематики. М. Кордуба з прикрістю відзначив, що на відміну від скромного обсягу літератури про період Української революції, наддніпрянська історіографія від року до року збагачується працями, «які висвітлюють діяльність більшовицьких організацій у різних областях України» [353, 152].

Попри загалом скептичне ставлення до фаховості марксистських істориків, дослідник найбільше цінував праці галичанина Матвія Яворського, вважаючи його гідним опонентом представників «старої школи». Втім, намагання харківського історика погодити марксистське вчення з традиційною національною оптикою минулого Східної Європи неминуче пророкувало конфлікт з партійними ідеологами загальносоюзного та республіканського рівня. Це й сталося в 1929 р., коли П. Горін у «Правді», та Т. Скубицький в журналі «Історик-марксист» піддали гострій критиці харківського вченого за приховування, під виглядом марксизму, націоналістичної, по суті, концепції. Будь-які спроби М. Яворського виправдатися були приречені на поразку, а сам він, як відомо, у короткому часі був репресований. Таким чином, твердить галицький історіограф, М. Яворський «був розбитий зброєю», якою він сам нападав на колег, що сповідували модернізовану народницьку історичну ідеологію [353, 166].

Серед прихильників останньої, М. Кордуба особливо симпатизує творчості одеського історика Михайла Слабченка. Так, його книга «Центральные учреждения Украины 17-18 ст.» (1918), вказує історіограф, «написана з великою точністю і спираючись на багату документацію, дала поштовх новим дослідженням в цьому напрямку» [353, 189]. Подібними є й оцінки першої книги багатотомної праці «Організація господарства України

від Хмельнищини до світової війни» (1923), в якій, пише М. Кордуба, «автор підняв багато проблем, які раніше не обговорювалися, сформулював нові ідеї та погляди». Висновки М. Слабченка, на переконання вченого, «надалі будуть заохочувати дослідників розглядати глибше поставлені проблеми» [353, 201]. Поряд із цим, М. Кордуба також віднотує чимало методологічних та методичних хиб у студіях одеського історика [353, 230], що, зрештою, справедливо вказує він, було неминучим з огляду на фундаментальність досліджуваних ним проблем [249, 109].

Спроба М. Кордуби дати синтетичний нарис розвитку української історіографії за «залізною завісою» була із захопленням сприйнята його сучасниками. Наприклад, Ілля Витанович у своїй рецензії писав: «[...] Вартість відомого з педантичності в такій роботі проф. Кордуби оцінить не лише чужинський дослідник Східної Європи, для якого автор призначує цей свій нарис, а з вдячністю прийме кожний український вчений оцей провідник по українських установах тих часів, й по слідах їх діяльності, що виявилася з неймовірною натугою...» [16, 128]. Не менш піднесеною була й оцінка іншого оглядача книги Миколи Андрусяка: «Праця проф. Кордуби, як сумлінно зложений бібліографічний показчик, являється необхідною підручною книгою для дослідників української археології, історії, економіки, соціології й інших споріднених наук» [2, 3].

Як і при аналізі попереднього періоду української історіографії, при огляді україністики міжвоєнного часу М. Кордуба також найбільше уваги приділяє діяльності свого вчителя. Поштовхом для тогочасних історіографічних рефлексій ученого стали дві дати – ювілейна (1926 р.) та меморіальна (1934 р.). В тогочасних тестах галицького історіографа М. Грушевський постає визнаним патріархом академічного українознавства («загально-національним історіографом в повнім, можна сміливо сказати, ідеальнім значінню сього слова»), чия «Історія України-Руси» «є першою і мабуть на довгі ще літа остане одинокою повною компендією історії українського народу та цілої занятої ним території» [141, 348]. Вагомість

головного твору вчителя, на думку М. Кордуби, полягає в його синтетичному характері (коли до уваги беруться всі аспекти життя народу), концептуальній і змістовій оригінальності, послідовній критичності (втім, і до себе), а також «посуненій до крайніх границь можливості» об'єктивності. Унікальність творчої особистості вчителя, вказує його галицький вихованець, полягає в поєднанні талантів історика-джерелознавця та концептуаліста, що є доволі рідкісним для світової історіографії. М. Кордуба вкотре наголосив, що вважає вчителя «першокласним дослідником, наділеним гострим критичним розумом стосовно джерел, який майстерно, як мало хто з інших учених, відділяє правду від легендарних елементів і тенденційних ідей» [353, 164]. Завдяки цьому, саме від М. Грушевського українська громадськість дочекалася і фундаментальних наукових студій, і численних популярних видань як з обсягу рідної, так і світової минувшини [256, 572].

Універсальність творчої особистості вчителя, вказує М. Кордуба, проявляється також в іншій його багатотомній праці, котра стала гідним супутником «Історії України-Руси», а саме – «Історії української літератури». І цій студії, звертає увагу галицький історіограф, притаманні виняткова оригінальність концепції та феноменальна різноплановість змістового наповнення. З огляду на це, «Історія української літератури» «є просто невичерпаною копальнею, що дає цілу масу преінтересних тем до спеціальних розвідок для цілої генерації грядучих істориків літератури» [141, 354].

Крім цих багатотомників, М. Кордуба особливу увагу приділяє «Початкам громадянства» М. Грушевського. Дослідник наголошує на піонерському значенні цієї праці для нашого суспільствознавства, адже «в українській науковій літературі досі не було нічого подібного» [141, 356]. Важливою рисою студії галицький історіограф називає проникливість і критичність в аналізі соціологічних систем минулого та сучасності. «І саме се, – на думку М. Кордуби, – робить його книгу дуже цікавою та

навчаючою для читача, розбуджує зацікавлення до самого предмету, заохочує до самостійних дослідів у сій сфері» [141, 356].

Вищезгадані книги М. Кордуба образно назвав «китами наукової історіографічної творчости Грушевського» [141, 356]. Поряд із ними, вказує дослідник, видатний історик написав ряд монографічних студій, сотні статей і рецензій, зрештою, упорядкував декілька фундаментальних археографічних видань. Помітно ідеалізуючи вчителя, М. Кордуба наприкінці свого ювілейного допису відзначив, що «зі всіх історичних робіт, які в останніх десятиліттях появилися на українській мові, добра половина походить з-під пера лише одного ученого, акад. Михайла Грушевського» [141, 357].

Подібні акценти стосовно вчительової творчості М. Кордуба також розставив у декількох присвячених пам'яті М. Грушевського некрологах. Написані польською та німецькою мовами, ці меморіальні дописи були адресовані західній аудиторії та мали на меті стисло познайомити європейських колег з огромом наукової спадщини Великого Українця [356–357]. Новим сюжетом цих грушевськознавчих нарисів став аналіз науково-організаційної праці видатного історика. На справедливе спостереження галицького історіографа, «Грушевський відзначився не тільки як учений, але і дуже активний організатор наукової роботи» [176]. Цілком очікувано М. Кордуба більш докладно зупинився на характеристиці доби головування М. Грушевського в НТШ, котре завдяки своєму діяльному очільнику перетворилося в очах європейських славістів на некороновану українську Академію наук. Також галицький історіограф вказав на творення вчителем низки академічних товариств і видань: Українського наукового товариства на Наддніпрянщині на початку XX ст., Українського соціологічного інституту у міжвоєнний час на еміграції, та, зрештою, оповів про його діяльність на чолі історичних установ ВУАН в другій половині 1920-х років [291, 74].

Поряд зі згаданими вище історіографічними студіями, в грушевськознавчому доробку М. Кордуби були також важливі

популяризаторські праці про вчителя. У першу чергу тут згадаємо біографію М. Грушевського його авторства, опубліковану на сторінках авторитетного польського довідкового видання «Encyklopedia Nauk Politycznych (Zagadnienia społeczne, polityczne i gospodarcze)» [352]. У своєму стислому нарисі про вчителя його вихованець польською мовою відтворив багатоплановість творчої особистості видатного вченого, що було особливо важливо, оскільки польська грушевськіана і в міжвоєнний час була доволі тенденційною [297].

Чималими історіографічними здобутками у міжвоєнний час, твердить М. Кордуба, можуть похвалитися також зазбручанські інтелектуали, а також ті українські вчені, котрі внаслідок неспокою революційних і воєнних подій були змушені виїхати на еміграцію. Різноманітність української історичної праці у вільному світі галицький дослідник концентровано відтворив у вищезгаданому розлогіму нарисі «La littérature historique ukrainienne en Pologne et dans l'émigration ukrainienne» [355].

Центром наукового життя зазбручанських українців М. Кордуба називає Львів. Попри те, що роки Першої світової війни, російської окупації та польсько-українського протистояння фатально позначилися на культурних скарбах наддністрянців, все ж саме столиця Східної Галичини залишилася головним осідком духовного, втім, і наукового життя. «Центром української наукової діяльності в цілому» дослідник називає НТШ [355]. Як активний діяч Товариства міжвоєнного часу – член Президії та голова його Археографічної комісії – вчений твердить, що попри значні фінансові труднощі (адже польська держава відмовила НТШ у субсидіях, котрі воно отримувало в попередній імперський період), інституція змогла видати низку важливих періодичних і серійних публікацій. Серед найбільш змістовних М. Кордуба називає «Записки НТШ», «Збірник історико-філософської секції», «Збірник математично-природничо-лікарської секції», «Студії з поля суспільних наук і статистики», «Збірник правничої комісії», «Збірник фізіографічної комісії» та ін. [293, 3]

Поряд із цим, відзначає історіограф, у столиці галицьких українців поважну наукову роботу ведуть греко-католицькі навчальні заклади середнього та вищого ступенів. Вчений пише про високий науковий рівень таких періодичних видань як «Записки чину Святого Василя Великого» та «Богословія». Статті у цих виданнях, вказує дослідник, сфокусовані на вирішенні важливих історико-релігійних та філософсько-богословських проблем [355].

Іншим центром наукового життя Західної України М. Кордуба називає Ужгород. Там, незважаючи на несприятливі фінансові та політичні обставини, видаються такі важливі наукові журнали як «Науковий збірник ужгородської Просвіти», «Підкарпатська Русь», «Карпатський світ» та ін. З позицій загальноросійської історичної ідеології, згадує галицький учений, в Ужгороді видаються численні публікації Товариства ім. Духновича.

Поза українськими етнічними землями, твердить історіограф, у межах польської держави потужністю українського наукового життя вирізняється Варшава. Осердям українознавства там є кафедра історії Східної Європи, котру посів сам М. Кордуба, а також очолюваний О. Лотоцьким Український науковий інститут. З його видавництва, інформує дослідник, виходять важливі періодичні та монографічні праці. Серед останніх він згадує академічне видання творів Шевченка та «Студії української граматики» за редакцією І. Огієнка та Р. Смаль-Стоцького [311, 231].

З еміграційних наукових центрів М. Кордуба цілком виправдано у першу чергу називає Прагу та Берлін, де в той час плідно функціонували численні наукові та дослідницькі інституції. Серед найбільш плідних у науковому плані вчений називає засноване в 1923 р. Українське історично-філологічне товариство у Празі, що видає свої «Праці». Восени 1926 р. Товариство організувало Український науковий конгрес. Наукову працю, твердить дослідник, провадить також Українська господарська академія в Подебрадах, що видає свій «Збірник» [353]. Також у Празі, звертає увагу

дослідник, М. Шаповалом організовано Український інститут громадознавства, котрий видає журнал «Суспільство».

В Берліні ж М. Кордуба відзначає плідну наукову працю заснованого в 1926 р. Українського наукового інституту, на чолі якого в різні періоди стояли Д. Дорошенко, В. Липинський, І. Мірчук та В. Залозецький. Періодичним органом УНІ є інформаційний бюлетень «Mitteilungen des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes in Berlin» [353]. Діяльність Інституту, пише дослідник, проявляється в організації публічних лекцій німецькою, українською та російською мовами, організації курсів і семінарів для стипендіатів Інституту та вільних слухачів, і нарешті, в публікації вищезгаданого журналу [319, 326].

Далі М. Кордуба аналізує провідні дисциплінарні напрямки тогочасної української історіографії у вільному світі. В галузі дослідження рідної історії, твердить він, плідно працюють як представники старшої, так і молодшої генерацій. Серед чільних постатей першої він називає свого вчителя М. Грушевського, а також В. Липинського та Д. Багалія. До активних діячів другої історіограф зараховує, насамперед, своїх колег по львівській історичній школі М. Грушевського – І. Крип'якевича, С. Томашівського, В. Герасимчука, О. Терлецького та ін. [353].

В галузі допоміжних історичних дисциплін М. Кордуба згадує важливі праці Є. Перфецького «Перемиський літописний кодекс першої редакції в складі Яна Длугоша», С. Томашівського «До історії Перемишля і його єпископської кафедри», Й. Скрутеня «Синопис плізненсько-підгорецького монастиря», М. Андрусяка «До питання про авторство літопису Самовидця» та ін. Серед праць з геральдики, генеалогії та нумізматики історіограф як особливо цінну згадує колективну роботу «Що означає собою знак «Тризуба» і звідки він походить?» [353]. Іншою знаковою працею М. Кордуба називає студію В. Біднова «З історії грошових знаків на Україні» [334, 52].

Помітні досягнення тогочасні українські вчені за збручанським кордоном мали і в галузі улюбленої М. Кордубою бібліографії й архівознавства. З глибоким знанням предмету історіограф характеризує студії А. Саса, З. Кузелі, С. Сірополка, П. Зленка, П. Богацького, Д. Антоновича та ін. Відзначає галицький історіограф також важливіші студії з музеєзнавства, як особливо важливі згадуючи праці І. Свенцицького «Музеї і книгозбірні сучасної України» та К. Купчанко «Український народознавчий музей у Чернівцях» [340, 109].

Насамкінець, М. Кордуба зупиняється на історико-правових студіях. Як про вагоме явище сучасної йому археографії української правової думки, він згадує появу коментованого видання «Руської Правди» за редакцією Ростислава Лащенко, здійснене Правознавчим товариством у Празі [353]. Поряд із цим виданням, галицький історіограф згадує студію А. Ляценка про феномен копних судів в Україні та А. Яковліва про принципи конституції Української Народної Республіки. А з історико-економічної тематики М. Кордубі особливо до смаку припала праця його колеги І. Крип'якевича «Міста і промисл за княжих часів».

Як і у випадку з наддніпрянською історичною наукою, важливим мобілізуючим чинником для західноукраїнських та еміграційних гуманітаріїв були різнопланові наукові форуми. При цьому, звертає увагу М. Кордуба, на відміну від колег з підрадянських земель, українські історики у вільному світі могли приймати активну участь у представницьких міжнародних наукових форумах, що відбулися у міжвоєнне двадцятиліття. При цьому відзначимо, що сам М. Кордуба, як один із лідерів тогочасної україністики, представляв вітчизняну науку на таких поважних зібраннях як Конгрес істориків Східної Європи та Слов'янського світу (Варшава, червень 1927 р.), Загальні збори Федерації істориків Сходу Європи та Слов'янства (Варшава, серпень 1933 р.) та Міжнародний з'їзд істориків (Варшава, серпень 1933 р.).

Ще однією помітною відмінністю розвитку історичної науки на підрадянських землях і у вільному світі, на яку звернув увагу М. Кордуба, була можливість відкритого обміну думками з приводу найбільш актуальних наукових проблем. Відзначимо, що в досліджуваний час сам галицький історіограф, опублікувавши резонансну статтю «Найважливіший момент в історії України» [179], став ініціатором широкого обговорення питання початку виникнення української нації. На переконання вченого, таким моментом слід вважати не об'єднання частини українських земель у давньоруській державі (що було класичною тезою народницької історіографії), а їх включення до складу Великого князівства Литовського [351, 459].

Ця теза викликала широку дискусію, що розгорілася в середовищі західноукраїнських та еміграційних істориків [90, 30] та, навіть, зачепила білоруських колег [367]. Сам ініціатор полеміки кілька разів брав слово, обстоюючи слушність свого погляду [187; 143; 165; 197]. Згадане обговорення дозволило М. Кордубі зробити важливі історіографічні спостереження стосовно сучасної йому україністики. Так, на його переконання, воно виявило слабкість методологічної рефлексії серед колег, домінування політико-ідейної кон'юнктури в суто академічному обговоренні. Відзначимо, що про це також виразно написав у своїх спогадах видатний вихованець галицького вченого Омелян Пріцак: «На жаль, дискусія велася в стилі догматичних спорів, без вияснення спільного знаменника (подання дефініції, що таке нація) і не переконала проф. Кордубу в тім, що його теза неправдива» [279]. Оскільки згадана дискусія вже була всебічно досліджена Наталкою Юсовою [336], не зупинятимемося на ній докладніше.

Узагальнюючи наведені вище спостереження М. Кордуби про міжвоєнну українську історіографію, звернемо увагу на кілька моментів. По-перше, вкажемо на цілковите новаторство наукознавчої рефлексії вченого, адже він єдиний на той час створив узагальнюючі нариси, в яких

збалансовано були представлені ключові аспекти тогочасного історіографічного руху – інституційний, персональний та концептуальний. По-друге, відзначимо бібліографічну ретельність студій М. Кордуби, що перетворюють їх на фактичні літописи міжвоєнного українознавства. По-третє, вкотре звернемо увагу на соборницьку домінанту історіографічного дискурсу вихованця львівської історичної школи: незважаючи на роз'єднаність українців державними кордонами, наукову працю своїх співвітчизників він представляє як єдиний органічний процес. І, зрештою, відзначимо вдалу спробу М. Кордуби дотриматися об'єктивного тону при оцінці здобутків сучасників, толерантно, в діалогічному ключі, вказати на можливі шляхи поступу наукового українознавства. Все це помітно актуалізує його історіографічні роздуми для сучасних дослідників міжвоєнної гуманітаристики.

Підсумовуючи наші спостереження над історіографічною рефлексією М. Кордуби стосовно українського історіописання XIX – першої третини XX ст., відзначимо органічне поєднання традиційного та новаційного в його наукознавчому дискурсі. Так, добу стрімкої академізації українознавства протягом першої третини XIX – початку XX ст. учений, як і всі його попередники, розглядає крізь призму найбільш знакових персоналій того часу. Подібно до О. Лазаревського, І. Франка чи М. Грушевського, він надає перевагу опису біографічних деталей, аналізу змістового наповнення текстів й оцінці презентованої в них історичної ідеології, аніж з'ясуванню теоретико-методологічного інструментарію чи парадигмальних зрушень. Натомість, при реконструкції історіографічних процесів у міжвоєнний час, М. Кордуба дедалі виразніше відходить від домінування біоісторіографістики, звертаючись до вивчення широко зрозумілої інституційної проблематики (видання, товариства, наукові форуми), тим самим врівноважуючи найбільш дієві чинники наукового поступу.

РОЗДІЛ 3

АРХЕОГРАФІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ МИРОНА КОРДУБИ

3.1 Археографічні пошуки наприкінці XIX – на початку XX ст.

Становлення Мирона Кордуби як археографа відбувалося під впливом двох головних чинників. Першим за хронологією та значущістю було фахове спілкування з його львівським учителем Михайлом Грушевським, котрий, як відомо, проблемам джерелознавчого та археографічного вишколу своїх студентів надавав особливої уваги. Автори сучасної монографії про галицький українознавчий осередок підкреслюють, «що археографічна складова помітно домінувала у науковому вишколі початкуючих дослідників, а керівник львівської школи [...] особливо багато уваги приділяв методиці та практиці роботи з документами» [300, 70–71]. Саме з наукового семінару львівського професора молодий історик виніс перші уявлення про засади археографічної праці. «Історичні справи» М. Кордуба, згідно студентських каталогів, відвідував протягом 1894-1895 рр. [48, 9]. Його наполегливість в опануванні фахової майстерності М. Грушевський оцінив доволі високо, свідченням чого є найвища оцінка за відбуті практичні заняття – «з поступом знаменитим» [223].

В 1895 р. М. Кордуба залишив Львів і виїхав для продовження навчання до столичного університету, що було поширеною освітньою практикою для того часу. На зламі XIX-XX ст. Віденський університет мав славу одного з найбільш престижних осередків історичної науки, в якому здобула визнання розроблена Леопольдом Ранке система історичної освіти з акцентом на джерелознавчий та археографічний вишкіл. У столичному університеті молодий історик мав можливість слухати лекції таких відомих європейських джерелознавців та археографів як Г. Цайсберг, М. Бідінгер, О. Губер,

В. Пенк, Ф. Томашек, В. Ціммерман, Н. Йодль та Е. Мільбахер. В столиці М. Кордуба нав'язав контакти зі знайомими славістами Ватрославом Ягичем, Любором Нідерле та Освальдом Редліхом. Рецензентами його перших наукових праць були такі авторитетні фахівці як Ї. Іречек та В. Ягич [268, 16–17]. Серед тогочасних фахівців із спеціальних галузей історичної науки на М. Кордубу, за його власними свідченнями, найбільший вплив мали підручники авторства німецького історика-палеографа Вільгельма Ваттенбаха – професора кількох європейських університетів, дійсного члена німецької Академії наук [15, 131].

Окрім навчання у Віденському університеті, протягом 1896-1898 рр. М. Кордуба прослухав курси з допоміжних історичних дисциплін у столичному Інституті австрійських історичних досліджень (*Institut für österreichische Geschichtsforschung*), що діяв при університетській бібліотеці. Відбуті заняття дозволили молодому вченому суттєво поглибити здобуті у Львові знання з археографії, джерелознавства, палеографії та дипломатики. Про це він повідомляє до Львова старшому колезі: «Вечерами сиджу в «Інституті» та вправляюся в палеографії» [15, 114]. Отримані у той час теоретичні та практичні навички М. Кордуба постійно рефлексивно осмислював у листах до свого львівського наставника. Присутні у тогочасному епістолярію досвідченого та початкуючого істориків також археографічні проблеми. Так, в одному з листів молодий дослідник інформує колегу про опанування секретів археографічної праці на матеріалах університетського архіву: «В архівум учуся лиш під проводом проф[есора] Pribrama палеографії німецької [...]» [15, 99].

Знаходимо в тогочасних листах М. Кордуби до вчителя й обговорення проблем едиційної археографії. Так, готуючи до друку свою першу велику розвідку про ранньосередньовічну слов'янську державу Само, молодий дослідник запланував зробити джерельні додатки до статті. Більшість з використаних джерел, з огляду на компілятивність наведеної інформації, мала бути перекладена українською мовою. Виняток, на думку М. Кордуби,

мав становити уривок зі знаного твору письменника-хроніста Фредегара, що містив оригінальні відомості про слов'янське розселення та початки західнослов'янської держави під проводом Само у другій чверті VII ст. Цей текст, наполягає молодий історик у листі до головного редактора «Записок НТШ», слід подати без жодних змін мовою оригіналу: «При коректі просив би лишити цитати в тій зіпсованій латині, бо вони взяті з оригіналу, як Фредегар сам писав» [15, 103].

Власне у віденський період молодий історик розпочав планомірне обстеження архівних установ столиці з метою пошуку в них неznаної україніки. Його наполеглива праця в короткому часі принесла цікаві знахідки, про котрі він оперативно повідомляв М. Грушевському. Той, у свою чергу, пропонував молодому історику можливість оприлюднення віднайдених документів на сторінках редагованих ним «Записок НТШ»: «Робите в архівах чую, чи не знайшлося б що до «Miscellanea»» [15, 98]. Листи М. Кордуби до знайомих, у першу чергу до вчителя, дозволяють нам деякою мірою реконструювати тогочасні архівні пошуки М. Кордуби. Так, чи не найчастіше він згадує про працю у відділі рукописів цісарської бібліотеки (Wiener Hofbibliothek). Саме там він натрапив на важливий манускрипт «*Historia Collegii Leopoliensis ab anno 1584 describi inctvata et ad annum 1773 continudta...*», де містилася цікава інформація про облогу Львова військами Богдана Хмельницького. Знаючи, що вчитель визначив амбітні плани для створеної ним Археографічної комісії (далі – АК НТШ), молодий історик в листі до М. Грушевського від 24 червня 1897 р. пропонує знахідку для друку у виданнях НТШ: «Чи не схотіли б Ви відповідні уступи видати в «Monumenta-х», де будуть зібрані материяли до Хмельниччини?» [15, 123].

Відзначимо, що архівна праця вочевидь смакувала М. Кордубі, бо в листі до львівського професора він так змальовує свої життєві плани після закінчення столичного університету: «Суплентура при гімназії мені сильно не по нутру, так як я у ярмо цілої бюрократії гімназійної не можу допасувати своєї ший. Натомість хотів би десь приміститися при бібліотеці,

або архіві [...]»[15, 110]. Такі плани були вповні реальними, адже під час підготовки докторської праці М. Кордуба зарекомендував себе перед віденськими професорами сумлінною пошуковою працею у столичних архівах. Здобуття докторату давало можливості працевлаштування в одному з них, що б фінансово уможливило підготовку до написання габілітаційної праці. Про це молодий історик і пише старшому колезі до Львова: «По доктораті думаю взятися за архівальну роботу (á propos Галичини), користаючи зі знакомости з Цайсбергом» [15, 130].

М. Грушевський всіляко підтримував учня у його археографічних пошуках у Відні і неодноразово сприяв призначенню дослідницьких стипендій від НТШ. Про це, наприклад, згадує у своєму звіті секретар Товариства Ілля Кокорудз: «Дбаючи про розвій наукового письменства в українсько-руській мові, підпомагав виділ тих студентів-академіків, що горнутья до наукової праці; і так уділив 3 студентам: С. Томашівському, М. Кордубі і Гіядору Стрипському з Угорщини стипендії по 100 злр., дальше рекомендував праці студентів-академіків в «Записках», уділював допомогу на наукові праці і оснував стипендійний фонд для академіків, що віддаються науковій праці» [125, 4]. Втім, після здобуття докторського ступеня в 1898 р. історик так і не отримав необхідної для продовження студій державної стипендії, тож після кількох невдалих спроб знайти роботу за фахом у столиці, був змушений в 1900 р. переїхати до Чернівців на посаду гімназійного вчителя.

Наполегливі пошуки М. Кордуби у віденських архівах наприкінці ХІХ ст. лягли в основу його перших наукових розвідок, більшість з яких була опублікована на сторінках «Записок НТШ». Така співпраця стала підставою для обрання вченого в 1895 р. звичайним, а 1 червня 1903 р. – дійсним членом Шевченкового товариства [49, арк. 20]. Це було надзвичайно високе відзначення для тогочасних українських гуманітаріїв, що свідчило про їхню авторитетність у фаховому середовищі. Джерелознавчі зацікавлення М. Кордуби добою Хмельниччини зумовили його співпрацю із заснованою в

січні 1896 р. М. Грушевським Археографічною комісією НТШ, котра стала першою такого роду національною установою, покликаною планомірно розбудовувати джерельний сегмент української гуманітаристики за задалегідь розробленою її головою науковою програмою [25; 121; 21].

М. Грушевського, як голову Археографічної комісії, надзвичайно зацікавили джерельні пошуки його учня над добою Хмельниччини. Адже ще на початку XX ст. львівський професор ініціював обговорення проекту козацької археографії, в центрі якого зі зрозумілих причин перебувала доба народної революції. На відміну від своїх попередників (М. Костомарова, М. Іванішева, В. Антоновича та ін.), М. Грушевський бачив необхідною передумовою успіху проекту колективний археографічний пошук. Згідно такого підходу, кожен з учасників проекту отримував для опрацювання певний період козацької епохи, до якого проводив пошук і копіювання документів в архівах Західної та Східної Європи. Вперше М. Грушевський про це згадав на засіданні Археографічної комісії ще 2 листопада 1904 р. В протоколі з цього приводу йдеться: «Комісія нараджувалася над пропозицією проф. Грушевського видати кодекс матеріалів до історії козащини збірними силами і постановлено скликати анкету для з'організованя систематичної акції в архівальних студіях» [108, 9]. Вдруге до цієї теми голова НТШ звернувся за пів року: 20 квітня 1905 р. на засіданні Археографічної комісії було обговорено практичний аспект організації археографічних подорожей у справі зібрання корпусу актів до історії козащини [100, 24]. Відбуті консультації з українськими археографами були підсумовані на засіданні АК НТШ 1 листопада 1905 р., де М. Грушевський у спеціальній «Записці» обґрунтував проект планомірного пошуку, копіювання та видання документів до історії козащини [101, 18; 36, 19; 30, 112].

Визначаючи археографічні пріоритети, М. Грушевський наголосив, що корпус документів повинен охоплювати період від останньої чверті XVI ст. до середини XVIII ст. У ньому планувалося представити джерела, котрі б

проливали світло не лише на популярні у той час ділянки козацької історії (насамперед, військову і дипломатичну), але й документи для вивчення «козаччини як явища соціально-національного, продукта економічних і суспільно-політичних обставин, далі – козацької організації й управи та відносин під козацьким режимом» [36, 19]. У першу чергу, твердив М. Грушевський, учасники проекту повинні опрацювати варшавські (колекції Архіву генерального штабу та бібліотеки Ординації Красінських), краківські (рукописні збірки бібліотек Ягеллонського університету, Чарторийських та Академії наук), петербурзькі (рукописи Публічної бібліотеки, архіви Сенату та генерального штабу) та московські (архівні колекції Міністерства юстиції та закордонних справ) сховища, а також фонди Рум'янцевського музею, де відклалися теки Маркевича. Дещо меншу цінність мають харківські та чернігівські архіви, де знаходяться, вказує М. Грушевський, залишки архівів козацьких урядів. Згадав голова АК НТШ також несвижську, київську та славуцьку архівні збірки. Натомість, найбільш доступні львівські архіви, зауважив автор проекту, здебільшого вивчені галицькими українцями протягом ХІХ ст. [46, 115].

Окреслив М. Грушевський також логістику запропонованого проекту. Згідно його плану, працю необхідно поділити за хронологією (до Хмельниччини, добу революції, період від смерті Хмельницького до 1664 р., часи Дорошенка і Самойловича, часи Мазепи і Скоропадського) та групами архівів (польські, російські, шведські та інші колекції). З огляду на це, підсумував голова НТШ, необхідно визначати як завдання поодиноким археографам виявлення та копіювання документів певного періоду з його подальшою публікацією в томах археографічної серії «Жерела до історії України-Руси». «Таке сполучення роботи збирача з роботою видавця й можливість скорого видання зібраного матеріалу, – підкреслив М. Грушевський, – дасть заохоту науковим робітникам і устереже цілий проект від небезпечности загрузнути в передвступних роботах, як то часто буває» [36].

Для реалізації цього важливого для українознавства проекту М. Грушевський залучив, насамперед, представників своєї львівської школи. Так, Іван Крип'якевич збирав документи за період від початків козаччини до 1640 р., Степан Томашівський – до доби Хмельниччини, Василь Герасимчук – до періоду Руїни, Іван Кревецький – до часів Петра Дорошенка, Іван Джиджора – до доби Гетьманщини, Федір Голійчук – до часів Пилипа Орлика, Микола Стадник – до Гадяцької угоди, Денис Коренець – до доби Виговщини, Микола Залізняк – до часів Івана Мазепи, Іван Шпитковський – до періоду Коліївщини [300, 70–71]. Враховуючи багаторічні зацікавлення М. Кордуби українською козаччиною та зібраний ним уже чималий джерельний матеріал, М. Грушевський визначив учневі за завдання пошук, опрацювання та видання документів, котрі висвітлювали добу Хмельниччини [263].

Своєрідністю співпраці М. Кордуби з АК НТШ було те, що на відміну від інших колег по львівській школі, він тривалий час не формалізував своєї участі в проекті козацької археографії, перебуваючи в ролі запрошеного співробітника. Ще одна важлива особливість полягала в тому, що працюючи професором гімназії у Чернівцях, М. Кордуба не мав можливості безпосереднього контакту з учителем для обговорення різнопланових аспектів реалізованого проекту. Таке обговорення відбувалося листовно, що дає нам унікальну можливість зазирнути до творчої лабораторії як всього проекту козацької археографії, так і, що більш важливо, відтворити процес становлення Кордуби-археографа.

Вперше про свої знахідки документів до історії Хмельниччини М. Кордуба згадує в листі до вчителя з Відня ще у червні 1897 р. [15, 123]. Потім спостерігаємо кількарічне тимчасове затишшя в його археографічній праці, викликане різкою зміною життєвих обставин, а саме переїздом до Чернівців і пов'язаного з цим надміру педагогічної праці. Уяву про обтяжливість тогочасного педагогічного навантаження М. Кордуби дають його слова з листа до вчителя: «Я маю 24 годин тижнево. З того 13

фільольогічних. Тепер заслаб один з наших товаришів, професор Шпойнаровський, тяжко захорував і взяв відпустку на довший час. Через се й дістав нових 5 годин тижнево і то фільольогічних і маю тепер крім сего 5 пак зошитів що тижня до поправи» [15]. Тож не дивно, що археографічна тематика в листуванні молодого та досвідченого вчених знову виринає лише в середині 1900-х років, але з того часу стає одним із найбільш поширених сюжетів їхнього епістолярію аж до московського заслання М. Грушевського на початку 1930-х років.

Призвичаївшись до викладацької праці в чернівецькій гімназії, М. Кордуба в 1906 р. взяв річну відпустку для поновлення активних археографічних пошуків. У першу чергу він вирушив опрацьовувати вже знані з часів студентства віденські архіви. З його листів до М. Грушевського ми дізнаємося, що вчений зосередився на опрацюванні фондів найбільшого за обсягом колекцій та найрізноманітнішого за складом Державного архіву Австрії, який був заснований ще 1749 р. за розпорядженням Марії-Терези для зберігання документів цісарського двору та австрійської держави. Доволі вагомими у цьому архіві були українознавчі колекції [306, 30–31]. Особливу увагу чернівецького історика привернули документи Відділу актових матеріалів, Відділу рукописів і Відділу угорських актів.

Також молодий учений працював у заснованому в 1801 р. ерцгерцогом Карлом Воєнному архіві, де була зібрана найбільша в Австро-Угорській імперії колекція документів мілітарного характеру. Звітуючись учителю про проведену працю, М. Кордуба писав: «Вже місяць з окладом працюю в тутешнім Staats-Archiv і за той час успів переглянути і поробити потрібні виписки з відділу Hungarica за роки 1648-1660 і Polonica за роки 1656 і 1657. Відділ Hungarica тут дуже скупко заступлений – до згаданого часу всего 3 фасцикули, за то Polonica дуже богата, так що кожний місяць має окремий фасцикул. Остає ще дальша часть Polonica, Turcica і венеціянські Dispassi. Досі найшов дві нові справи, а саме посольство від Фердинанда III до Хмельницького [...] і посередництво Австрії між Польщею і Ракоцим 1657 р.

[...] При тім все, що найдеш цікавішого до козаків, копіюю в звітній Вам ціли» [15, 179].

Ще більш докладно про свої знахідки у віденських архівах М. Кордуба інформував колегу по львівській школі Степана Томашівського. З неприхованим захопленням від різноманітності українки в місцевих архівах він пише: «Як бачите, все ще сиджу у Відни. Материял до Ракоция тут такий великий, що прийдеться остати до кінця марта. Особливо багато цікавого материялу находжу у відділі «Turcica», а саме в реляціях австрійського посла Ренігера з Царгороду, та в Dispacі Germanісі венетийських агентів. Се одинокий спомин з часів, коли Венетия належала до Австрії, що велика частина тамошнього дипломатичного архіву остала у Відни. Відсіля думаю їхати прямо до Букарешту» [328, акр. 13 зв.]. Поряд із цим, чернівецький учений згадав у листі наявність у віденських архівах матеріалів до доби Хмельниччини – «материял до сеї справи дуже багатий та інтересний».

По вичерпанню віденських архівів, М. Кордуба зацікавився багатими на українку російськими столичними колекціями. Знаючи, що М. Грушевський ще зі студентських часів був добре обізнаний із особливостями відкладених там документів, учений просить учителя про пораду: «Як довідуюся тут, Високоповажний пан Професор дістали відпустку і вибираються до Москви і Петербурга. Коли так, то я просив би при тій нагоді розвідати, чи є в тамтошних архівах материял з тих часів і до тієї справи і дати мені знати. Я буду старатися о продовження відпустки на 1 семестр дальше, бо поїхав би і туди» [15, 180].

Ствердна відповідь М. Грушевського та фінансова допомога НТШ переконали молодого вченого у потребі археографічної подорожі до імперії Романових. Плануючи поїздки до Москви, М. Кордуба вкотре звертається за допомогою до вчителя: «В Москві не знаю ні живої душі, а що як мені оповідали, се місто дуже дороге, тому просив-бим зарекомендувати мене якому Вашому знакомому – може проф[есору] Кримському – щоби мені, чужинцеві поміг практичними радами: де найняти квартиру, де харчуватися і

т. д. Може Ви дали би мені до него поручаючий лист від себе і адресу [...]» [15, 181].

В Москві М. Кордуба перебував протягом вересня-грудня 1907 р., опрацьовуючи колекції Архіву міністерства іноземних справ і Рум'янцевського музею. Про цей період свого життя він залишив цікаві газетні дописи, в яких навів влучні характеристики місцевої української громади [254, 2]. Тривалість перебування чернівецького археографа в другій російській столиці була зумовлена специфікою роботи в місцевих архівах, котру він дотепно змалював у листі до С. Томашівського: «Тут робота йде дуже звільна; архів отворений лише 11-3, але доперва $\frac{1}{2}$ 12 приносять ключі від шаф. В суботу він все замкнений, се звичай з давних часів, так сказати-б національна традиція, бо в суботу кожний Москвич іде до парні купати своє грішне тіло. До того тут множество ріжних свят, яких у нас зовсім не обходять – від коли я тут, [...] не було тижня без свята. Через се число робочих днів в тижні редукуєся з 6-ти на 4 або й 3. Тому тут постулат 8-годинної праці немислимий до переведення – се кажу одверто мимо своїх есдекских переконань» [326, арк.. 15].

Московські архіви також принесли М. Кордубі багато незнаного україністам джерельного матеріалу. В листах до львівських колег він писав: «В архіві найшов незнані досі акти до зносин Ракоція з царем А. Михайловичем, важні і до козаччини з послідніх місяців перед смертю Хмельницького. Тепер переглядаю акти з польського архіву, котрий таки є тут, як я догадувався, лише сі акта видали мені не без трудностей – дурили, що ще не упорядковані. Богато тут цікавого до подій з 1653 р.» [328, арк. 15 зв.].

Зібраний у віденських, львівських та московських архівах розлогий джерельний матеріал багатьма європейськими мовами вчений упорядкував протягом першої половини 1908 р. і запропонував свій проект АК НТШ як черговий том археографічної серії «Жерела до історії України-Руси». Пропозиція чернівецького педагога була схвально сприйнята

співробітниками комісії та головою Товариства. Про це вперше було згадано в протоколі засідання АК НТШ від 22 червня 1908 р.: «Др. Мир. Кордуба предложив плян збірки матеріалів до Хмельниччини. Постановлено надрукувати як XI т. «Жерел до історії України-Руси»» [103, 18].

Підготовка скопійованих документів до друку забрала в М. Кордуби доволі багато часу – другу половину 1908 р. і практично цілий 1909 р. Причин цього було декілька: обтяжливість учительських обов'язків; наявність документів багатьма мовами, що вимагало додаткового часу на переклади або пошуки фахових перекладачів; розлогість зібраного матеріалу, котрий неможливо було опублікувати в одному томі, тож довелося менш важливі документи передавати у вигляді анотацій (ексцерптів). Ці проблеми М. Кордуба змалював у листі до М. Грушевського: «Кажу знова, бо хочачи вдоволити Вашому бажанню, видати акта до Хмельниччини, забрався я ще з початком вересня до сего діла. [...] Потім став лагодити самі ж акта з видання, що було доволі скомпліковане, бо я не беручи в рахубу сего видавництва переписував акта на обі сторони паперу, сильно скорочував і таке подібне, так що майже все приходилося переписувати наново. При італійських актах мусів взивати помочи одного тутейшого італійця, бо мав подекуди сумніви, щодо поправности відпису (італійську мову знаю доволі слабо). Тепер дійшов до лютого 1654 і маю приготованих до друку 330 чисел, які виповнили би 270-280 сторінок друку» [15, 184].

Довелося М. Кордубі також полагоджувати й численні суто технічні проблеми. Наприклад, документи до доби Хмельниччини в рамках реалізації проекту козацької археографії копіював також інший представник львівської школи Степан Томашівський. При цьому колеги по школі домовилися про розподіл тематики – галицький учений видавав документи до внутрішньої політики Хмельницького, а його буковинський колега фокусувався на матеріалах, що висвітлювали дипломатичну діяльність гетьмана. Втім, такий розподіл виявився проблемним у випадку видання актів, котрі висвітлювали

польсько-козацькі відносини в добу Хмельниччини. Чернівецький учений між документами, котрі характеризують зовнішню політику гетьмана, планував видати також кілька актів, які, як вважав його львівський колега, характеризували внутрішні відносини у тогочасній польській державі, а отже належать до кола його археографічних зацікавлень. Відчуваючи ніяковість ситуації, М. Кордуба пояснює вчителю: «В останнім листі зробив мені Томашівський закид, що між актами до заграничних зносин Хмельницького випечатав також кілька, що відносяться до внутрішніх зносин (Польща – Хмельницький), так приміром універсал Яна Казимира до черни, до Забужського і так подібне. Таких актів у мене не багацько, всего 3 або 4. Вправді перед трома роками говорив мені Том[ашівський] що хоче видати збірку актів до істор[ії] польсько-козацьких зносин за Хм[ельницько]го, щось в роді *acta interna*, але не маючи ніякої звістки від сього часу, щоби він справді щось такого приготавлював, я пустив до друку і тих кілька актів, що мав їх у себе, не думаючи нікому влязати в капусту, а просто тому, що вважав їх інтересними. Впрочім, на мою думку, за Хмельниччини годі робити різку границю між *acta externa* і *interna* [...]» [15, 193–194] [підкреслення М. Кордуби – авт.].

Іншою проблемою стала оплата праці Кордуби-археографа. Йшлося про те, що чернівецький учений представив у своєму томі значно більшу кількість документів, аніж його колеги, адже передавав менш інформативні джерела у вигляді анотацій, що дозволило, за його власною оцінкою, вшестеро заощадити обсяг книги. Помітно багатшою за інші археографічні видання НТШ була й мовна палітра тому; при цьому з більшості європейських мов історик-поліглот сам робив переклади. Тож М. Кордуба небезпідставно обстоював право на вищий, аніж це було прийнято в АК НТШ, гонорар. Уперше це питання він підняв у листах до свого вчителя, звертаючи його увагу на згадані обставини, котрі дають право претендувати на більшу оплату праці [15, 188–189]. Проблему збільшеного гонорару за свою роботу М. Кордуба неодноразово піднімав і в листах до секретаря

НТШ Володимира Гнатюка. В них чернівецький учений також обґрунтовує своє право на більшу, аніж усталених 16 кор., оплату, оскільки «матеріал на різних мовах, отже і зецерська праця буває вижша, що видаю більшу половину з ексцерптів, надзвичайно важких до відчитання [...], переповідаю зміст менше вартих частин – отже зужитковую більше труду чим при звичайнім виданню для ошаднення місця і т. п.» [325, арк. 107–107 зв.]. Після кількох пояснень і звернень, керівництво НТШ врешті визнало рацію М. Кордубі та оплатило його археографічну працю за більшими розцінками.

Поладнавши ці та інші проблеми, восени 1909 р. М. Кордуба склав готовий рукопис тому документів у друкарні НТШ. Це знайшло відбиття в офіційній документації АК НТШ – в протоколі засідання комісії від 21 листопада 1909 р. йшлося: «Проф. М. Грушевський [...] повідомляє також, що й другої серії видань комісії, «Жерел», вповні приготовано вже до друку том дипломатичних матеріалів до часів Б. Хмельницького, приладжений дром М. Кордубою [...]» [104, 17]. А 9 лютого 1910 р. на засіданні АК НТШ збірці М. Кордуби було визначено конкретну нумерацію тому в серії «Жерела до історії України-Руси»: «Проф. М. Грушевський [...] предложив першу частину документів до історії дипломатичних зносин з часів Хмельниччини з рр. 1648-1654, зібраних дром М. Кордубою. Визначено друкувати їх як XII т. «Жерел»» [102, 19].

Втім, попри полагодження всіх формальностей і наявність рукопису, друк укладеного М. Кордубою тому затягнувся аж на два роки. В протоколах АК НТШ неодноразово слухалося питання про стан друку книги чернівецького вченого [105, 13; 106, 15]. У його листах до голови НТШ неодноразово зустрічаємо нарікання на працівників друкарні Товариства. В одному з листів, наприклад, читаємо: «Саме тепер роблю коректу 18-го аркуша (тобто 14-го «Матеріялів», 4 аркуші займає розвідка). Видавництво затягається не з моєї вини, бо нераз тижні минають заки дістану нову коректу. З того виходить ще й та недогода, що до складу беруть щораз иньших

зицерів, через що перша коректа виглядає горендально. Здається, що ревізії ніхто не робить, бо часто-густо бачу в видрукованім вже аркуші поправки зроблені при другій коректі, або зовсім не справлені, або справлені лихо, звичайно не там де треба. Я писав про се картку до заряду друкарні, але не виджу з того наслідків» [15, 189] [підкреслення М. Кордуби – авт.]. Врешті, наприкінці 1911 р. збірка укладених М. Кордубою документів побачила світ, а 21 лютого 1912 р. на засіданні АК НТШ було «принято до відомости, що XII т. «Жерел» вийшов уже з друку» [107, 13]. Відзначимо, що за час видання тому «Жерел» М. Кордуба врешті формалізував свою співпрацю з АК НТШ – 28 червня 1911 р. його було обрано дійсним членом комісії [106, 16].

Укладений М. Кордубою том «Жерел до історії України-Руси» містив документи, опубліковані відповідно до тогочасних археографічних вимог, котрі були розроблені головою АК НТШ та після докладного обговорення прийняті для всіх документальних видань Товариства. Як з'ясували дослідники, Грушевський-археограф обстоював принцип точного передавання змісту оригіналів, включно з очевидними помилками, котрі мали обумовлюватися у критичному апараті до видання. За наявності кількох варіантів документу, всі різночитання повинні були докладно обумовлюватися в підрядкових посиланнях. Також увага зверталася на особливості тексту – наявність маргіналій, закреслень, зміни почерку тощо [21; 209]. Обумовлювався текст, написаний на полях, зверталася увага на форму подачі матеріалу – таблицна чи рядкова. Пропущені слова та частини слів, поновлені за змістом, подавалися в круглих дужках. У разі не прочитання тексту ставилися крапки. Публікаціям джерел передували змістовні наукові розвідки, котрі базувалися, головним чином, на включених у том документах. Звертає на себе увагу культура наукового апарату серії «Жерела до історії України-Руси», а також висока якість показчиків – географічного та іменного, котрі значно полегшували роботу з документальним масивом. Ці принципи М. Грушевський прищеплював і

своїм львівським учням, котрі спільно з ним закладали міцний джерельний фундамент під українську науку [300, 70–76].

Цілковито щойно згаданих засад археографічної праці та архітектоніки компонування матеріалу дотримувався і М. Кордуба. Виданий ним том складався з «Переднього слова», розлогої розвідки «Боротьба за польський престіл по смерті Володислава IV», властиво актового корпусу (602 документи у повнотекстовому чи анотаційному вигляді) та іменного, географічного й етнографічного покажчиків. У передмові автор змалював генезу появи своєї збірки документів про зовнішню політику Богдана Хмельницького, вказавши, що поштовх його праці дали пошуки матеріалів про взаємини козацького гетьмана з семигородським князем Юрієм II Ракоці. З огляду на це, пояснює чернівецький археограф, значна частина опублікованих у томі документів стосується з'ясування ролі цього князя супроти козаків і Польщі [184, 5]. Далі М. Кордуба стисло охарактеризував евристичний потенціал використаних архівних колекцій (Державний та Військовий архіви у Відні, бібліотека Оссолінських у Львові, Архів міністерства закордонних справ у Москві), а також окреслив специфіку походження наведених документів.

Окрему увагу видавець присвятив поясненню логіки публікації джерел у повнотекстовому чи анотаційному варіантах. «Бажаючи подати як найбільше різнородного матеріалу, ми мусіли сильно скорочувати поодинокі акти, бо в противнім разі із отсею тому вирости би безпотрібно 2-3 томи, – вказав М. Кордуба. – Се вчинили ми тому, що історична вага багатьох актів лежить не так в дослівнім тексті, як радше в їх змісті. Через се подаємо дослівний текст лише тих уступів і актів, які або особливо важні, або подають суб'єктивне освітлене подій, або в яких розумінє тексту може бути різне; все інше, особливо-ж голі оповідання подій переповідаємо більше або менше докладним змістом, річи дрібні, або не стоячі в ніякій звязи із Хмельниччиною пропускаємо зовсім. Той спосіб скорочування практикуєся в багатьох заграничних видавництвах жерел [...]» [184, 6].

Насамкінець, М. Кордуба окреслив власну публікаторську методику: «Правопись задержана всюди така, яка в рукописах, з виїмкою німецьких текстів, котрі по взору німецьких видавництв видані сучасною правописю, однак зі задержанєм всіх прикмет мови. Умисні пропуски означуємо точками, пропуски, які повстали із-за ушкодження самої рукописи, або невиразного письма, точками в скобці [...]. При кожнім акті замічуємо йно рід (автограф, оригінал, копія, переклад, витяг і т.д.). Тому що акти видаємо в скороченнях, не додаємо окремих регестів» [184, 6].

Принагідно відзначимо, що згадані публікаторські засади дещо відрізнялися від запропонованих головною комісією, котрій, як відомо, обстоював винятково точне копіювання тексту джерела видавцем, включаючи навіть передавання очевидних помилок. Можемо сказати, що відмінна від учителевої позиція М. Кордуби в цьому питанні була не випадковою. Про це свідчать його рецензії на археографічні видання українських колег, в яких він підносить потребу модернізації тексту джерела при його публікації задля зручності використання читачем. Так, рецензуючи видані представником київської археографічної школи В. Антоновича Олександром Молчановським «Акты шведскаго государственнаго архива, относящися к истории Малороссии», оглядач зазначає: «Що до способу видання вважали би ми метод уживаний в Німеччині і Франції (модернізоване правописи з задержанєм одначе прикмет мови ліпшим), а в крайній мірі домагали би ся бодай примінення початкових великих букв до вимогів теперішньої правописи, так як з досвіду знаємо, що в рукописах часто прямо неможливо розрізнити, чи дана початкова буква велика чи мала, із-за чого видавці примушені тут до довільностей» [142, 219].

Археографічний рівень виконаної М. Кордубою роботи у дванадцятому томі «Жерел» був доволі прихильно зустрінутий українською науковою критикою. На працю чернівецького вченого стислою рецензією відгукнувся його колега по львівській школі Іван Крип'якевич. Оглядач насамперед окреслив важливість видання для докладного з'ясування міжнародної

політики гетьмана та показав його унікальність, порівняно з уже відомими російськими та польськими документальними публікаціями. Окремо І. Крип'якевич підкреслив значущість здійсненої чернівецьким археографом пошукової праці, адже представлений у збірці матеріал «дуже цінний, бо вибраний з офіційних архивів, дворів віденського, венецького а почасти й московського» [207, 583]. З огляду на це, аргументовано підсумував оглядач, рецензоване видання є вагомим внеском до компендіуму козацької археографії.

Значно критичніше до здійсненого М. Кордубою археографічного видання поставилися польські дослідники. Пояснюється це тим, що опубліковані чернівецьким дослідником джерела переконливо доводили суб'єктність козацької держави в її зовнішній політиці. Натомість, тогочасні польські козакознавці вперто ігнорували ці факти, вказуючи на декоративність інституцій держави Богдана Хмельницького [289]. Власне з цих позицій нове археографічне видання прорецензував знаний польський україніст, запеклий опонент плеканой М. Грушевським історіографічної традиції Францішек Равіта-Гавронський [343; 301, 244–251]. Акцентуючи на руйнівному впливі козацької революції на долю Речі Посполитої, польський публіцист зауважив тенденційність підбраного учнем М. Грушевського джерельного матеріалу та відзначив, що така тенденція проглядається і в інших томах «Жерел до історії України-Руси». Наслідком такої «тенденції», на переконання Ф. Равіти-Гавронського, є подекуди цілком хибна реконструкція польсько-українських взаємин, представлена у передмові М. Кордуби [366]. Тож цілком очікуваною виглядає порада, котру рецензент дає польському читачеві, – скептично використовувати видання АК НТШ, повністю ігноруючи українську інтерпретацію подій козацької історії. «Маючи на увазі тільки історичні видавництва Археографічної комісії, польському читачеві належить [...] користати з матеріалу виключно самотійно, відкинувши будь-які монографічні вступи, оскільки вони містять погляди та висновки або цілковито незгідні з матеріалом, або однобічно

висвітлені новочасними соціологічними теоріями, або просто перебільшені до фантастичних розмірів, коли цілковито втрачається межа між розбосом та героїзмом», – підсумує польський оглядач [366].

Слід вказати, що на зламі XIX-XX ст. археографічна діяльність М. Кордуби, хоча й була найбільше сконцентрована в АК НТШ, нею далеко не вичерпувалася. Низку документів, котрі за тематичними та видовими ознаками не вписувалися в концепцію археографічної серії «Жерела до історії України-Руси», вчений представляв для обговорення на засіданнях Історично-філософської секції і згодом друкував на сторінках «Записок НТШ». Опубліковані таким чином документи висвітлювали важливі події та проблеми багатьох періодів українського минулого, відбиваючи різноманіття й всебічність археографічних зацікавлень чернівецького дослідника у цей час.

При цьому найбільше опублікованих документів стосувалося головної теми наукових зацікавлень буковинського історика – козацької революції. Наприклад, стаття М. Кордуби «Венецьке посольство до Хмельницького» містила розлогий (29 документів) джерельний додаток – листування венеціанського посла у Відні Ніколи Сагредо з Альбертом Віміною за 1649-1650 рр., котре вчений віднайшов у віденських архівах. Пояснюючи археографічні засади видання епістолярію, чернівецький учений зіперся на прийняті АК НТШ правила: «У виданню задержуємо всі прикмети мови і правописи оригіналу, змінюючи лише для легшого зрозуміння наголос відповідно до правил теперішньої правописи» [146, 67]. Польський оглядач цієї праці Мечислав Гавлік високо оцінив важливу джерельну знахідку українського колеги та пророблену ним археографічну працю [342, 224].

Малознаним є той факт, що поряд із українськими, М. Кордуба співпрацював також з польськими періодичними виданнями, втім, як і археограф. До речі, його вчитель М. Грушевський не схвалював таке служіння учня, за його образним висловом, «чужим богам». Доказом цього є риторичне запитання львівського професора своєму вихованцю, висловлене

в листі: «Видів Вашу рецензію в Kwartalnik-u; нащо Ви туди пишете?» [15, 113]. Чернівецькому ж педагогу, як свідчить його пояснення, йшлося про можливість отримувати безкоштовно авторитетні та недешеві польські часописи. Саме в найбільш знаному польському історичному журналі «Kwartalnik Historyczny», поряд із численними рецензіями, М. Кордуба здійснив цікаве археографічне видання. Йдеться про публікацію вченим найбільш важливих фрагментів з альбому школи оо. Домініканців в містечку Ушачу, що знаходилося на українсько-білоруському етнічному кордоні [360, 29]. Важливою особливістю цього альбому, як виявив М. Кордуба, було віднотовування отцями-домініканцями не лише фактів, пов'язаних із життям створеної та керованої ними школи, але й загалом всіх найбільш помітних подій, що відбувалися у їхньому краї. Таким чином, вказує вчений, цей альбом «становить причинок до історії кінця XVIII століття на Литві та Русі» [360, 30].

Далі археограф на кількох сторінках навів найбільш важливі для пізнання минулого полоцького краю записи, котрі відклалися в альбомі. Вкажемо на характерні риси публікаторської методики Кордуби-археографа, що знайшли відображення в згаданій статті. Насамперед, згадаємо про розлогу передмову, що вводить читача до контексту описуваних у документі подій. Далі вчений послідовно передає текст джерела з максимальним наближенням до оригіналу, супроводжуючи його поясненнями малозрозумілих читачеві понять, термінів і сюжетів.

Поряд із розробкою багатьох згаданих вище аспектів прикладної археографії, у досліджуваний період М. Кордуба рефлексивно осмислював сучасні йому проблеми джерелознавчого характеру також в історіографічному ключі. У його численних рецензіях на праці українців обговорюється низка питань, які він вважав вагомими для поступу тогочасної археографії. В першу чергу, чернівецькому археографу йшлося про професійний рівень колег, що передбачав узагальнення всієї можливої повноти джерельного матеріалу для реконструкції обраних ними історичних

сюжетів. В спадщині Кордуби-рецензента є доволі багато критичних оглядів, де авторам ставиться на карб недостатню сумлінність археографічного пошуку. Для прикладу згадаємо рецензію історика на працю колеги по львівській школі Івана Джиджори «Економічна політика російського правительства супроти України в 1710 до 1730 рр.», що була захищена у Львівському університеті як докторська дисертація. Проаналізувавши аргументи автора на користь його концепції про цілеспрямованість політики Петра I на обмеження традиційних шляхів української торгівлі, М. Кордуба вказав на недостатність її джерельного обґрунтування [277, 542]. При цьому, поряд із критикою, рецензент підказав І. Джиджорі археографічні перспективи його теми: «Треба було заглянути хоч би до шлезьких цлових рахунків в архіві віденської комори (Hofkammer), або до гданських міських реєстрів, а доки се не зроблено, не псувати паперу безватними здогадами і комбінаціями» [157, 1].

Таким чином, саме на останні роки XIX – перше десятиліття XX ст. припадає період стрімкого становлення Кордуби-історика та археографа. Творчо засвоївши досвід львівського українознавчого та віденського джерелознавчого осередків, молодий учений сформувався як талановитий археограф. Свідченням цього стали його активні пошуки у віденських, львівських та московських архівах, котрі принесли поважні знахідки для української історіографії. Найбільше у той час М. Кордуба спричинився до збагачення джерельних підстав козацької доби, що визнавалася його вчителем М. Грушевським за поворотний пункт національної історії. Віднайдені та видані ним на високому археографічному рівні документи уможливили всебічну реконструкцію, як самим М. Кордубою, так і його сучасниками, закордонної політики Б. Хмельницького. До козакознавчої археографічної спадщини вченого із вдячністю звертаються й дослідники нашого часу [320, 454].

3.2 Кордуба-археограф у міжвоєнний час

Перша світова війна, котра поклала початок розпаду європейських імперій, дала надію недержавним народам Центрально-Східної Європи на здобуття незалежності. Цей історичний шанс намагалася реалізувати й українська інтелігенція по обидва боки Збруча, відклавши звичайну працю до більш спокійних часів. Не став винятком і М. Кордуба: в роки війни він співпрацює з Союзом Визволення України та за його дорученням налагоджує культурно-просвітницьку роботу в таборах інтернованих українців у німецькому Зальцведелі; після розпаду Австро-Угорської імперії активно включається у творення українських протодержавних структур, зокрема, стає членом буковинської секції Української Національної Ради.

Після окупації румунами Буковини, втікаючи від можливого арешту, вчений виїхав із сім'єю до Станіслава, а в 1919 р. – до Львова. В столиці Східної Галичини М. Кордуба активно включився в українське громадсько-політичне життя, намагаючись протистояти асиміляційній політиці польської окупаційної влади краю. Звісно, за цих обставин годі було й думати про планування скільки-небудь систематичної наукової праці [268, 23–25]. Така можливість з'явилася лише в другій половині 1920-х років, коли М. Кордуба працював учителем українських гімназій Львова і міг віднайти вільний час для поновлення історіографічних і археографічних пошуків.

Ініціатором продовження М. Кордубою археографічних студій, як і в попередній період, став його львівський учитель М. Грушевський. Повернувшись у 1924 р. до Києва, новообраний академік очолив історичні установи Всеукраїнської Академії наук, втім, і Археографічну комісію ВУАН (далі – АК ВУАН). Серед багатьох археографічних планів видатного вченого на першому місці було відродження перерваного війною та Визвольними змаганнями колективного проекту козацької археографії, що

поряд із багатьма іншими завданнями, повинно було джерельно уможливити написання чергових томів «козацького» циклу «Історії України-Руси». До цього проекту М. Грушевський планував залучити своїх галицьких вихованців, котрі мали відновити довоєнні пошуки в архівах Центральної та Західної Європи. Цим, як слушно вказують дослідники, видатний учений переслідував також важливу соборницьку мету – єднання у спільній праці поділених збручанським кордоном українських інтелектуалів [20].

Як свідчать протоколи АК ВУАН, уперше питання про залучення галицьких істориків до археографічних проектів київської Академії М. Грушевський поставив на грудневому 1925 р. засіданні. Голова комісії відзвітував про те, що підготував звернення до зазбручанських колег із закликом до співпраці та проханням «відновити й поповнити історичний матеріал XVII віку копіями та ексцерптами, із збірок львівських, краківських і варшавських» [112, арк. 71–71 зв.]. Поряд із офіційним зверненням, М. Грушевський також написав листи з пропозицією співпраці до найбільш близьких йому галицьких вихованців, втім, і М. Кордубі.

В листі до учня київський академік доволі докладно визначив завдання археографічного пошуку, котре пропонувалося реалізовувати галицьким дослідникам. З огляду на важливість наведеної М. Грушевським інструкції для розуміння логіки археографічних пошуків М. Кордуби у міжвоєнний час, наведемо дещо довшу цитату: «[...] Просимо нам допомогти в відновленню і доповненню історичного матеріалу XVII в. Нам потрібен матеріал з львівських, краківських і варшавських збірок. Просимо знайти кількох людей, настільки обізнаних з роботою, що на них можна було б спуститись, – або візьміть потім на себе перевірку зроблених ними копій та ексцерптів. В першу чергу, нам потрібен матеріал з років 1650-1657, потім ми будемо просити так само років 1657-1667 і 1668-1686. Необхідно переглянути головніші збірки бібліотеки Оссолінських, теки Нарушевича, бібліотеку Чарторийських, збірки Русецьких в міському архіві Кракова, збірки Горжковського в бібліотеці Краківської Академії, варшавську бібліотеку

Красінських і особливо повернені рукописи бувшої петербурзької Публичної бібліотеки (якщо до них можна доступити), і на підставі їх перевірити друковані тексти збірки Як. Михайловського, Грабовського, пам'ятників Київської комісії й інших видань, де тексти часто подані в скороченні, зазначити до них варіанти, а документи не видані, до наших подій причетні, переписати в цілості. Просимо посадити когось за копіювання збірки Голінського з років 1648-1664 (Оссолінських, № 189), і комусь доручити вибірку варіантів і невиданих документів до наших подій з тек Нарушевича роки 1650-1657. Також Оссолінських числа 225, 231 (див. вказівки, подані при VIII томі «Історії України»)» [15, 202] [підкреслення М. Грушевського – авт.]. Будучи добре поінформованим про злиденне існування галицьких учених в окупованій поляками Галичині, М. Грушевський вказав, що за їхню археографічну працю призначено гідну оплату – «в середнім за годину 20 американських центів». Поряд із цим, київський академік підкреслив, що й наддніпрянські археографи готові допомагати галицьким колегам у пошуку необхідних матеріалів, котрі відклалися в малодоступних для іноземців архівних колекціях радянської держави.

М. Кордубі цілком заімпонувала пропозиція вчителя як з наукової, так і з фінансової сторони. Тож він погодився не лише взяти на себе реалізацію частини згаданого вище археографічного плану, але й модерувати увесь процес археографічних пошуків галицьких дослідників, відповідно до визначеної головою АК ВУАН наукової програми. У відповідь М. Грушевський відзначив: «Дуже радий був одержати Вашого листа, ще більше радий, що Ви особисто вважаєте можливим приложитися до сеї так потрібної нам роботи! Ви зовсім правильно відчули нашу подвійну задачу: стягаючи матеріа[ли] для біжучих праць, потрохи збирати в Академії копії важніших памяток, які переховуються в закраєвих бібліотеках для вжитку більш трівогого і постійного. Найближче завдання наступаючого року, як я писав, се доповнити матеріали 1650-1657 [років] для наших занять, бо мої виписки і копії загинули в 1918 році. Коли б персонально Ви могли сим

занятись і нам в тім допомогти, се було б для нас цінно, бо Ви самі гарно знаєте сю добу, сей матеріял і т[ак] д[алі], і публікували його в «Жерелах»» [15, 203].

Далі М. Грушевський визначає учневі черговість архівних фондів, котрі слід було переглянути. Він просить опрацювати матеріали львівських колекцій Оссолінських і виписати з Кракова на адресу національного Інституту Оссолінських або Львівського університету дотичні до козацької тематики томи тек Нарушевича, котрі зберігалися в Кракові. Натомість, стосовно матеріалів, котрі з огляду на їхню цінність не видаються поза межі краківських архівів (колекції Горжковського і Русецьких), голова АК ВУАН просить поїхати та скопіювати на місці або самому М. Кордубі, або найнятому ним копіїсту. Таким чином, пише учневі М. Грушевський, зусиллями галицьких археографів мала би постати колекція україністики з польських сховищ, котру він пропонує, за тогочасною польською археографічною практикою («теки Римські» та «теки Люкаса»), назвати «Теки Львівські». Першочергово ж М. Грушевський просить учня скопіювати рукописи Голінського за 1650-1657 рр., котрі були потрібні йому при написанні дев'ятого тому «Історії України-Руси». Підсумовуючи свої археографічні інструкції, київський академік пише: «І так Ви як знавець епохи знаєте, що нам потрібно для даного моменту: всякий невиданий матеріял для р[оків] 1650—[165]7, яко мога скорше» [15, 203].

М. Кордуба з запалом кинувся виконувати доручення вчителя, поринувши в улюблену тематику козацької археографії. Вже через три місяці перші копії документів з краківських та львівських архівів почали поступати на адресу історичних установ М. Грушевського. Київський академік був приємно вражений оперативністю та якістю виконуваної його учнем археографічної праці. Його тогочасні листи сповнені слів щирої вдячності М. Кордубі за допомогу в отриманні необхідних для продовження «Історії України-Руси» архівних матеріалів. Наприклад, у листі від 17 березня 1926 р. йдеться: «Дуже Вам дякую за Голінського, що поспів в сам

час [...]»[15, 204]. Високо цінуючи допомогу галицького вченого у формуванні джерельної бази для продовження «козацьких» томів «Історії України-Руси», М. Грушевський вже не тільки в листах, але й у передмові до першої частини дев'ятого тому складає М. Кордубі «щиру подяку» за «цінну поміч» у копіюванні потрібних матеріалів [38, 5].

Археографічна співпраця київського та львівського вчених складалася напрочуд плідно, про що свідчать надіслані до Києва копії багатьох документів та дедалі нові пошукові завдання, котрі М. Грушевський ставив перед своїм галицьким вихованцем. Наприклад, поряд із уже згаданими джерелами, голова АК ВУАН просить М. Кордубу скопіювати латиномовний діаріуш Альберта-Станіслава Радзивіла «*Memoriale rerum gestarum in Polonia a morte Sigismundi III inchoatum et continuatum levi calamo et raptim descriptum 1632-1655*» – важливу пам'ятку з політичної історії Польщі XVII ст. Відзначимо, що співпраця з АК ВУАН дозволила М. Кордубі значно покращити фінансовий стан своєї незаможної родини: офіційна документація київської комісії свідчить про регулярне нарахування валютних гонорарів за його археографічну працю [113, арк. 30, арк. 37, арк. 40].

Поряд із численним практичними проблемами архівного пошуку, в листах київського та львівського вчених порушувалися й суто теоретичні питання археографічної праці. Так, отримуючи замовлені документи, М. Грушевський зауважив, що його учень почасти відійшов від засад передвоєнної практики копіювання документів. Звертаючи увагу М. Кордубі на цю обставину, київський академік пише: «[...] Читаючи копію Голінського, побачив я (потім і пояснення знайшов, воно опинилось вкінці), що Ви переписуючи модернізуєте правопис. Прошу ласкаво примінитись до мого принципу: не модернізувати правописи ні української, ні польської, ні московської, ні німецької, а то в цитатах виходить неоднотайність» [15, 205–206]. На зауваження М. Кордуби, що світова археографічна практика зазнала змін за останні чверть століття, М. Грушевський уточнює: «Щодо

заховання правописи, то вона не розтягається на інтердикцію, розділ слів й великі літери, котрі змінюються відповідно сучасним вимогам, але не змінюються букви» [15, 208] [підкреслення М. Грушевського – авт.]. Також голова АК ВУАН обумовлював спосіб передавання тих місць копійованих джерел, котрі неможливо було відчитати чи то з огляду на стан рукопису, чи то через особливості почерку: «Місця нечиткі, особливо ймення etc. сумнівні прошу копіювати на кальку і наклеювати на боці» [15, 217].

Тісна співпраця М. Кордуби з АК ВУАН стала підставою для М. Грушевського формалізувати участь галицького учня в археографічних проектах київської Академії наук. Уперше про це голова комісії написав своєму вихованцю ще в березні 1926 р.: «Чи не мали б Ви чогось проти того, щоб Вас вибрати членом Археографічної комісії Академії?» [15, 205]. Після полагодження всіх формальностей, такий вибір відбувся 9 травня 1926 р., про що вченого повідомили офіційним листом з канцелярії ВУАН [113, арк. 32–33]. Інформуючи М. Кордубу про цей факт, М. Грушевський відзначив: «Передусім повідомляю, що на вчорашнім засіданню Археографічної комісії вибрано Вас одноголосно її членом. Як тільки буде упорядкована процедура вибору закордонних членів-кореспондентів Академії (як я, здається, згадував, на початку 1925 р[оку] в сій справі повстали деякі неясности, які перебили дальші вибори), я не залишу поставити справу про вибір Вас членом-коресп[ондентом], а поки що прошу вважати сей титул члена Археографічної к[омісії] (титул досить високо у нас цінений) за видимий знак Вашої духової приналежности до нашого наукового гурту!» [15, 206].

Сам галицький археограф дуже високо оцінив отриману гідність дійсного члена АК ВУАН. У своєму листі-подяці він писав: «[...] Вважаю своїм милим обов'язком зложити Вам сердечну подяку за почесь, зроблену мені через іменування членом Археографічної Комісії, і прошу ласкаво прийняти моє запевнення, що по силам старатимуся вдоволити обов'язкам, зв'язаним зі сею почесстю» [113, арк. 39]. Відзначимо, що М. Кордуба став першим зазбручанським істориком, обраним дійсним членом АК ВУАН;

після нього цю гідність отримали й інші представники львівської школи (І. Крип'якевич та В. Герасимчук). Як свідчить наведений щойно уривок листа, ініціюючи обрання своїх галицьких учнів членами АК ВУАН, М. Грушевський вбачав у цьому лише перший крок до тіснішої кооперації поділених кордоном українських інтелектуалів. Це було проявом як соборницьких устремлінь автора «Історії України-Руси», так і його бажанням матеріально підтримати фінансово незасібних галицьких колег.

Після згаданого обрання М. Кордуби дійсним членом АК ВУАН, його археографічні пошуки стали ще більш інтенсивними. Так, за завданням учителя він вирушає до Кракова для виявлення в місцевих колекціях документів, котрі стосувалися доби Хмельниччини. З його листів-звітів ми дізнаємося, що вчений зосередився на копіюванні матеріалів за 1651-1657 рр. з тек Нарушевича, «тек Голембйовського», архіву Русецьких та отриманих краківськими архівами у рамках договору про реституцію культурних цінностей між польською та радянською державами петербурзьких колекцій. Ці матеріали повинні були згодом стати основою джерельної збірки, котрій М. Грушевський дав умовну назву «теки Хмельниччини» [15, 208].

По вичерпанню учнем джерел, що висвітлювали добу народної революції під проводом Б. Хмельницького, М. Грушевський ставить учневі завдання збирати матеріали до наступних періодів козацького минулого. При цьому він окреслює своєрідну археографічну перспективу М. Кордубі: «Матеріал від смерти Хмельницького треба вибрати тільки важніший; за дрібницями нема що ганятись. Треба рахувати щоб за 3, найдалше за 4 роки дійти до р[оку] 1725» [15, 214]. Відзначимо, що така наукова програма була значною мірою обумовлена власними науковими планами видатного вченого, адже саме в цей час він опрацьовував десятий том «Історії України-Руси», де реконструювалися події кінця 50-х років XVII ст.

Звернемо увагу, що даючи М. Кордубі численні археографічні доручення, М. Грушевський, як і належить вчителю, дбав також про його

власне професійне зростання. Так, коли галицький учений поділився з київським колегою своїми планами написати розвідку про зимовий похід Яна Казимира 1663-1664 рр., останній відмовляє учня від цієї ідеї, натомість радить йому продовжити студії над міжнародною політикою Б. Хмельницького, розпочаті М. Кордубою ще наприкінці XIX ст. М. Грушевський відзначив: «Признаюсь одначе, що я цінив особливо Ваші студії з історії дипломатії; і думаю й тепер, що на сім полі мабуть Ваша праця була б цінніша – особливо з української дипломатії західньої! Наприклад Хмельницький – Ракочі» [15, 220]. Що цікаво, молодший колега визнав старшому рацію і подякував за дану пораду [15, 221].

Поряд із активною евристичною працею, у міжвоєнний час М. Кордуба виступив також як організатор археографічної роботи в НТШ. Після відновлення діяльності Товариства в 1918 р., його обирають заступником голови АК НТШ Олександра Барвінського. Після смерті останнього в грудні 1926 р., наступним головою АК НТШ в липні 1927 р. одностайно було обрано М. Кордубу. Відзначимо, що М. Грушевського, як творця та першого голову АК НТШ, надзвичайно втішило те, що саме улюблений учень очолив його дітище [15, 229]. На жаль, надзвичайно скромні грошові можливості Шевченкового товариства в умовах відсутності будь-якої фінансової опіки з боку польської держави унеможливили продовження того темпу роботи комісії, що її у передвоєнний час задав М. Грушевський. Так, інформуючи наддніпрянських колег про стан справ в АК НТШ, І. Крип'якевич у 1929 р. вказував: «Арх[географічна] К[омісія] Л[ьвівського] Н[аукового] Т[овариства] тепер майже не провадить арх[географічної] роботи. Порушена імперіалістичною війною та наступними подіями робота занепала. Матеріяли, що перед війною збиралися для друку або знищені, або розгублені. Коли що й провадиться там, то лише у зв'язку з роб[отою] Арх[географічної] Ком[ісії] Акад[емії] Наук. Видавати ж ще треба багато. Треба було б видати Галицько-Волинські літописи, потрібне історичне видання галицьких грамот, які уже видав Розов, додавши туди грамоти

латинські, або хоч їх покажчик, треба було б видати кореспонденцію Б. Хмельницького і т. ін.» [112, арк. 119 зв.]. Та незважаючи на це, М. Кордуба ініціював та практично самотужки реалізовував важливий проект видання історично-географічного словника Західної України. Також згадаємо, що за час головування М. Кордуби, АК НТШ в 1930 р. видала восьмий том «Пам'яток української мови та літератури», підготовлений Ярославом Гординським [321].

Окрім цієї роботи, М. Кордуба також сприяв налагодженню інституційних контактів між львівською та київською археографічними комісіями. Так, вже як голову АК НТШ, М. Грушевський запрошував галицького учня на наради до Києва, де обговорювалися пріоритети археографічного пошуку з загальнонаціональної перспективи. Наприклад, в листі М. Грушевського від 11 листопада 1927 р. йдеться: «Археографічна комісія Української Академії дуже просить Вас прибути на урочисті засідання 2. X. і 9. X. сього року, щоб узяти участь в нарадах над розробленням археографічного пляну на р[ік] 1928» [15, 228]. Звісно, М. Кордубі було складно відповідати на такі запрошення, адже переїзд через збручанський кордон був витратною та надзвичайно клопітною справою. Втім, перебуваючи навесні 1928 р. у Києві на відзначенні двадцятих роковин смерті В. Антоновича, учений 24 березня прийняв участь у засіданні АК ВУАН, ознайомивши київських колег із археографічними планами галицьких учених. З цього приводу в протоколі комісії йшлося: «Заслухано від голови Археографічної Комісії при Науковому товаристві ім. Шевченка у Львові М. М. Кордуби [...] інформацію про роботу цієї Комісії в останній час» [112, арк. 107].

На жаль, очікувана плідна співпраця між галицьким і наддніпрянським археографічними осередками, так і залишилася лише в планах М. Грушевського та його львівського вихованця. Кінець 1920-х років позначився в радянській державі згортанням політики українізації та стрімким розгортанням brutальної боротьби на «історичному фронті». В її

фокусі перебувала історіографічна концепція М. Грушевського; наслідками ж стало цілеспрямоване руйнування створених ним наукових інституцій, включно з АК ВУАН. Тож від амбітних археографічних планів автору «Історії України-Руси» довелося відмовитися, а на початку 1930-х років він був примушений виїхати в «почесне» заслання до Москви, звідки на Батьківщину живим уже не повернеться [265]. Волею долі значно скорегувати свої археографічні плани довелося й М. Кордубі: отримавши посаду професора Варшавського університету, в 1934 р. він склав із себе повноваження голови АК НТШ, після чого вона припинила функціонування. Наступницею АК НТШ стала Історично-джерелознавча комісія (1936) [321, 272–273].

Як і в попередній період, археографічна праця М. Кордуби фокусувалася в академічних установах – АК НТШ та АК ВУАН, проте, цим далеко не вичерпувалася. Галицький історик у міжвоєнний час реалізував також декілька менш масштабних, але доволі цікавих археографічних проєктів, поштовхом для яких ставали важливі знахідки україніки в польських архівних колекціях. Так, опрацьовуючи рукописні фонди Інституту Оссолінських у Львові, вчений натрапив на неописану збірку листів та урядових актів з XVII та XVIII ст. Серед них його увагу привернуло три унікальних документи з часів козацької революції. Ця знахідка, вважає М. Кордуба, до певної міри симптоматична. «Хоча Хмельниччина зі всіх діб української історії найбагатша в публікації джерельного матеріалу і найкрасше розсліджена українськими, російськими і польськими істориками, – твердить дослідник, – все ще попадаються жерела, котрі досі остали непомічені, а приносять немаловартні причинки до вияснення поодиноких сцен сеї величної драми» [182, 209].

Першим з опублікованих документів стала копія приватного листа чи урядового рапорту про битву під Жовтими Водами. Аналіз документу дозволив М. Кордубі переконливо ствердити, що йдеться про надзвичайно цінне джерело, написане очевидцем події під безпосереднім враженням. З

огляду на це, віднайдений текст, твердить археограф, дозволяє дещо скоригувати хронологію битви та значно доповнити подробицями її хід. Другий з опублікованих документів М. Кордуба віднайшов у теках Нарушевича. Ним виявився лист, котрий містив інформативно насичені звіти шляхтича з Судомирщини про битву під Корсунем. Листом був і третій з опублікованих документів, виявлений М. Кордубою в рукописній колекції Інституту Оссолінських. В ньому ігумен Чолгановський змальовував князю Заславському настрої серед польського громадянства після поразки польських військ у Корсунській битві. Крім цього, в листі містилася цікава інформація про посольство Хмельницького до князя Яреми Вишневецького. Згадані документи були видані в «Записках НТШ» відповідно до прийнятих АК НТШ археографічних правил.

У міжвоєнний час М. Кордуба уперше проявив себе як публікатор документів XIX ст. Переїхавши в 1928 р. до Варшави на посаду професора східноєвропейської історії, вчений взявся за систематичне опрацювання столичних архівних колекцій, розшукуючи в них незнану україніку. Його увагу привернув зшиток актів, що відклався у варшавському Архіві давніх актів під заголовком «Дело Учредительного комитета в Царстве Польском о командировании в распоряжение Учредительного Комитета Губернского Секретаря Кулиша. Началось 23 дек. (4 янв.) 1864/5 года, кончено 9 ноября 1867 года». Ці документи уможлилювали реконструкцію перед тим незнаного варшавського періоду життя та діяльності автора «Чорної ради». Найбільш цінні з віднайдених документів М. Кордуба опублікував у розлогодному джерельному додатку до своєї статті [192]. Серед тридцяти шести оприлюднених археографом документів нашу увагу привертає офіційне листування у справі призначень П. Куліша на різні посади; урядові характеристики на історика; його службові атестати; накази, що фіксують етапи сходження вченого кар'єрною драбиною; виписки з діловодних документів та ін. Відзначимо, що вже сучасники М. Кордуби високо оцінили виконану ним археографічну працю [220, 742]. Віднайдені галицьким

істориком документи користуються незмінною популярністю і серед сучасних дослідників біографії П. Куліша [258, 18–20, 30, 40, 50, 66, 77, 78, 155, 221, 224, 230, 23, 235, 241, 245, 305.].

Цікавою особливістю тогочасної творчості М. Кордуби було те, що він однаково активно співпрацював як із академічними журналами, так і з громадсько-політичною публіцистикою. Подібно до свого вчителя М. Грушевського, він вважав громадським обов'язком історика нести широких колам співвітчизників адаптоване до їхнього рівня знання про минуле. Не винятком тут була й археографічна праця: цікаві з погляду інтелігентної публіки уривки документів він наводив на шпальтах галицької періодики. Для прикладу, згадаємо публікацію вченим в «Новій зорі» «Записок» П'яно Карпіні за 1245-1247 рр., що стосувалися України [114, 4].

Поряд зі згаданими практичними аспектами пошуку та публікації джерел, у міжвоєнний час М. Кордуба продовжив рефлексивне осмислення актуальних проблем археографічного процесу в історіографічному ключі. В його рецензіях на праці колег-археографів неодноразово виокремлено низку питань, котрі галицький учений вважав ключовими для тогочасної науки. Насамперед, дослідник вказував на потребу дотримання необхідного фахового рівня археографічних видань. В його розумінні, це передбачало обов'язковість археографічних передмов до документальних збірок, в яких слід було представити читачам широкий спектр інформації про авторство та походження джерела, історію його опрацювання й інтерпретації, слід було вказати на інформаційну особливість документу, порівняно з іншими тогочасними свідченнями. Обов'язковим для археографічного видання М. Кордуба вважав коректне, себто максимально наближене до оригіналу передавання джерельної інформації, із обов'язковим відзначенням і коментуванням всіх відхилень від первісного тексту. Предметом особливої уваги для археографа, вважав український дослідник, має бути культура наукового коментаря, що полегшує роботу з джерелом іншим колегам, будучи також індикатором професійності самого видавця. Зрештою,

М. Кордуба вважав необхідними наявність різноманітних показників – особового, географічних назв, предметного та ін.

Вищезгадані пункти, у концентрованому вигляді, М. Кордуба підніс у своїй рецензії на видання Францом Бабінгером нового джерела до історії Хмельниччини. Це були звіти трьох шведських дипломатичних місій до Семигороду, України та Туреччини, що містили докладний опис місцевих звичаїв, побуту, релігії і т. д. Підносячи археографічну досконалість виконаної німецьким колегою праці, український вчений відзначив: «Видавець трактату, Фр. Бабінгер, виконав своє завдання дуже сумлінно. У вступі він подає докладні відомості про походження та життя автора, про появу твору та його долю, а також змальовує історичне тло згаданих у ним посольств, водночас ознайомлюючи читача з різними життєвими взаєминами обох послів [...]. Текст супроводив сумлінно зібраним, багатим коментарем, а орієнтацію в тексті для читача полегшив доданням реєстру осіб, місцевостей та найголовніших речей» [353, 460].

Таким чином, у міжвоєнний час М. Кордуба продовжив розпочатий у попередній період фундаментальний проект козацької археографії. Як і на початку ХХ ст., інтелектуальним натхненником та до певної міри «спонсором» його археографічної праці став засновник галицького українознавчого осередку М. Грушевський. Саме в галузі археографії козацької доби М. Кордуба найбільш вагомо спричинився до збагачення національного архівного фонду: сотні виявлених і скопійованих ним документів уможливили реконструкцію багатьох малознаних подій народного здвигу середини ХVІІ ст. Поряд із цим, він уперше пробує свої сили як археограф модерної доби – виявляє та публікує цінні матеріали, котрі висвітлювали неznані перед тим сторінки українського руху ХІХ ст. Варто також відзначити й організаційний талант Кордуби-археографа: в умовах хронічного безгрошів'я очолювана ним АК НТШ спромоглася на декілька важливих для української гуманітаристики археографічних проєктів, вагомими стали й докладені ним зусилля по налагодженню тісної

кооперації з наддніпрянськими археографами. Все це дозволяє переконливо говорити про значущість археографічної спадщини М. Кордуби для поступу вітчизняної історіографії ХХ ст.

Узагальнюючи археографічну спадщину М. Кордуби, звернемо увагу на декілька ключових моментів. Насамперед, вкажемо на солідність фахового вишколу вченого: у Львові та Відні він пройшов чудову археографічну підготовку під керівництвом таких авторитетних знавців справи як І. Шараневич, М. Грушевський, Г. Цайсберг, М. Бідінгер, В. Ягич, Л. Нідерле О. Редліх та ін. Це дало можливість молодому тоді вченому засвоїти кращі національні та західноєвропейські традиції теорії та практики пошуку, опрацювання і публікації джерел. Здобутий високий рівень підготовки молодий учений продемонстрував уже своїми першими працями, що постали як результати сумлінних пошуків у колекціях Відня, Варшави, Кракова, Львова, Москви та ін. Як і більшість вихованців М. Грушевського, на зламі ХІХ-ХХ ст. він також включився до реалізації наукової програми з пошуку та видання писемних пам'яток до історії Хмельниччини. У підсумку, укладений ним том «Жерел до історії України-Руси» став унікальним у цій серії за кількістю та різноплановістю опублікованого матеріалу виданням, адже включав значну кількість джерел багатьма мовами у вигляді інформативних анотацій. І по сьогодні ця студія М. Кордуби вважається взірцевою в плані стандартів археографічного виконання. Втім, на відміну від інших учнів М. Грушевського, козацькою тематикою зацікавлення вченого далеко не обмежилися. М. Кордуба також відомий як публікатор документів ХVІІІ-ХІХ ст. І в цій сфері вражає широта його творчих пошуків: вчений розшуковує та видає джерела до історії шкільництва, польсько-українських інтелектуальних контактів, вітчизняного національного руху в ХІХ ст. тощо.

РОЗДІЛ 4

ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ СТУДІЇ МИРОНА КОРДУБИ

4.1 Теоретичні, методичні та дидактичні проблеми

Сучасна М. Кордубі українська історіографія могла похвалитися видатними здобутками у справі віднайдення та публікації джерел. Жвавий інтерес українських романтиків до минулого свого народу викликав неабиякий ажіотаж у пошуку та оприлюдненні різнопланових писемних пам'яток. І якщо професійний рівень джерелознавчих публікацій першої половини XIX ст. залишав бажати кращого, то вже наступне покоління українських істориків, виховане в дослідницькій культурі ранкеанства та позитивізму, наблизило джерелознавчу практику до тогочасних західноєвропейських взірців. Своєрідною вершиною українського джерелознавства останньої чверті XIX ст. стали видання керівника київської школи документалістів Володимира Антоновича та його численних вихованців (П. Голубовський, Д. Багалій, М. Грушевський та ін.).

Власне, останній зі згаданих учнів В. Антоновича – Михайло Грушевський – поширив і суттєво поглибив в Галичині вироблені на Наддніпрянщині археографічні та джерелознавчі традиції [20, 283–294]. Подібно до вчителя, стрижнем його науково-педагогічної праці у Львівському університеті став джерелознавчий вишкіл початкуючих українських істориків. Тож і під час лекцій, і, особливо, на науковому семінарі, він багато уваги приділяв становленню своїх вихованців як дослідників-джерелознавців [294]. Саме традиції галицької школи українознавців засвоїв і творчо розвинув М. Кордуба.

Засновники вітчизняної академічної історіографії, зосереджені на розбудові джерельного підмурівку українського гранд-нарративу, практично

жодного інтересу не виявляли до широкого кола питань теорії джерелознавчої праці, користуючись, подекуди інтуїтивно, здобутками західноєвропейських методологів. Заповнюючи згадану лакуну в українській гуманітаристиці, М. Кордуба підготував і видав циклостилем узагальнюючу працю з методології історичної науки, в якій особливе місце відвів саме теоретичним питанням джерелознавчої праці [171]. Поштовхом до підготовки такого підручника стала викладацька праця вченого в Українському таємному університеті, що діяв у Львові на початку 1920-х рр. [322] Працюючи з українськими студентами, вихованець львівської історичної школи з прикрістю відзначив: «Такого підручника [з джерелознавства – авт.], котрий би відповідав необхідним вимогам, в українській літературі до сьогодні, на жаль, не маємо» [73, арк. 1]. Малознаним є той факт, що згаданим підручником «Методологія історія» для студентів УТУ спроби М. Кордуби створити узагальнюючий наратив з теорії та практики українського джерелознавства не обмежилися – в архіві вченого відклався значний за обсягом рукопис його лекцій для студентів Варшавського університету, зміст якого значною мірою нав'язує до «Методології історії» [73]. Також слід згадати декілька неопублікованих текстів статейного формату, присвячених осмисленню теоретичних аспектів джерелознавства, що знаходяться в архіві вченого в ДАЛО [53].

Традиційно для такого роду студій, свої роздуми про теоретичну специфіку джерелознавства М. Кордуба розпочинає зі з'ясування дефініції поняття «джерело». Насамперед, учений реконструює історіографічну традицію, зазначаючи: «На питання, що називаємо історичним жерелом найновіші методольоги дають неоднакові відповіді» [171, 1]. Так, класики позитивізму Ш. Ланглуа та Ш. Сеньобос твердили, що джерелами є всі сліди людської думки та діяльності, залишені попередніми поколіннями [216, 49, 75, 83]. Така дефініція, вказує дослідник, поряд із виразною чіткістю та лаконічністю, містить у собі чималі клопоти для історика. На його переконання, не можна ставити на один щабель людські наміри та

матеріальні прояви їхньої реалізації, адже лише останні є чимось конкретним – таким, що може становити об’єкт вивчення та верифікації. В свою чергу, німецький теоретик Е. Бернгейм, зазначає український дослідник, називає джерелами «висліди людської діяльності, котрі або вже згори призначені до пізнання і доказу історичних фактів, або особливо до сього надаються завдяки свому істнованню, повстанню та инчим обставинам» [7, 65–66]. Але і ця дефініція, твердить М. Кордуба, не може задовольнити історика ХХ ст. Адже наслідки людської діяльності, коли розуміти їх в сенсі проявів душевного життя людини, можуть бути зовсім недоступними для історика. Щоби стати джерелом, слушно відзначив учений, вони мусять бути реалізовані. Крім того, понятійна база теоретико-джерелознавчих роздумів німецького вченого, вказував український історик подібно до інших його колег, є доволі заплутаною і через це незрозумілою. З огляду на цю обставину, джерелознавці перших десятиліть ХХ ст. надавали перевагу вищезгаданим класикам французької позитивістської історіографії. Для прикладу, М. Кордуба називає ім’я свого польського колеги по Варшавському університету та знаного теоретика Марцелія Гандельсмана.

Найбільш відповідною сучасному собі стану історичного знання М. Кордуба називає джерелознавчу концепцію Олександра Лаппо-Данилевського [287]. З неопублікованого наразі щоденника львівського вченого ми знаємо, що «Методологію історії» петербурзького колеги він посилено студіював протягом літніх канікул в 1921 р., готуючись до лекцій з курсу теорії історії в УТУ. Цікаво, що попри захоплення сміливістю теоретичного конструювання О. Лаппо-Данилевського, український історик нарікав на складність його авторського стилю: «Через вакації я [...] приготворював виклади на майбутній академічний семестр (хочу читати методологію історії) і в тій цілі попри Бернгайма прорубувався крізь незвичайно нестравно написаний підручник Лаппо-Данилевського – і дещо читав» [50, арк. 56].

Авторитетний російський методолог історичним джерелом вважав «кожний реальний предмет, котрий ми досліджуємо не заради нього самого, а для того, щоби за його посередництвом роздобути знання про інший об'єкт», тобто про історичний факт [217, 285]. Сильною стороною такої дефініції О. Лаппо-Данилевського для М. Кордуби є засвоєна та адаптована ним до історіографічної практики засада неокантіанської філософії, що всі вчинки людей є продуктами їхньої психіки, тож історичним джерелом і є такий «реалізований психічний продукт» [171, 2]. Подібна дефініція, продовжує український учений аналіз теоретичної моделі російського колеги, передбачає включення в поняття історичного джерела розуміння як його психічного значення, так і матеріального образу, в якому цей продукт реалізовано. Також М. Кордуба звертає увагу на ще один важливий висновок із запропонованої О. Лаппо-Данилевським дефініції: «Поняття про історичне жерело містить в собі zarazом поняття про середник до досягнення практичної пізнавчої цілі: лише той реалізований продукт людської психіки можна назвати історичним жерелом, котрий може служити матеріалом для ознайомлення з яким-небудь фактом історії» [171, 3].

Окресливши основні варіанти дефініції поняття «джерело», М. Кордуба пропонує власне його розуміння у ширшому та вузькому значеннях. Ширша дефініція вченого цілком нав'язує до наведених вище пропозицій О. Лаппо-Данилевського: «Історичне жерело – це реалізований продукт людської психіки, пригожий для розліду фактів з історичним значінням» [171, 3]. Вузьким же означенням український дослідник здебільшого оперував у своїх джерелознавчих статтях: «Матеріал, з якого історична наука черпає свої відомости, зовемо жерелами» [53, арк. 6 зв.]. Передбачаючи закиди щодо такого надмірно розширеного тлумачення, вчений спішить пояснити специфіку між жерелами знання в гуманітарних і природничих науках: «Так [жерелами] називаємо спеціально матеріал історичної науки, бо він не є – як матеріал иньших наук (приміром ботаніки) предметом пізнання, а тільки средством до того. Предметом є діланє людей, котре ми при помочи жерел

хочемо пізнати» [53, арк. 6 зв.]. Відзначимо, що сучасна історична наука дає доволі близьке до згаданої дефініції М. Кордуби визначення історичного джерела: «Історичне джерело – це носій історичної інформації, що виник як продукт розвитку природи і людини й відбиває той чи інший бік людської діяльності» [120, 68].

Згадане пізнання, твердить М. Кордуба, може відбуватися двома шляхами – безпосередньо та опосередковано. У першому випадку йдеться про звичайне спостереження поточної ситуації. Але в цьому випадку історик-обсерватор здатен зафіксувати лише незначний фрагмент історичної дійсності, котрий є малозрозумілим без ширшого подієвого контексту. Значно більше інформації досліднику дає реконструкція минулого шляхом всебічного вивчення всіх доступних його залишків – джерел. Їхнє коло, вказує історик, постійно розширюється внаслідок удосконалення методологічного інструментарію дослідника – в поле його уваги потрапляють щоразу нові залишки минулого, на які раніше увага не зверталася. «З розвитком науки історії, – твердить учений, – круг жерел що раз збільшився: зразу устне оповіданє, потім записки, відтак написи і грамоти, монети, останки виробів і т. д.» [53, арк. 6 зв.]. Загалом, підсумовує цю проблему М. Кордуба, обсяг поняття «історичного джерела» «все стояв в тісній звязи зі степенем розвою історичної науки, разом з ним ріс і поширювався» [245, 1].

Наведені вище дефініції історичного джерела дозволяють, твердить М. Кордуба, «зробити деякі виводи і для методології жерелознавства» [171, 3]. Насамперед, учений вказує на необхідність розрізняти джерела первісні від похідних. Перший різновид джерел становлять ті, що «стоять ближче до даного факту, повстають під впливом того факту і дають безпосереднє свідцтво про факт (пр. опис пожежі зладжений очевидцем зараз по пожежі)» [171, 3]. Похідне джерело, натомість, «стоїть далше від факту і переказує нам відомості, котрі вже йому були переказані (пр. опис пожежі на підставі листу очевидця)» [171, 3].

Поряд із такою класифікацією історичних джерел за критерієм наближення до описуваної події, М. Кордуба пропонує також поділ джерел на дві групи з огляду на форму їхнього існування. Першу, за ранкеанською традицією, вчений називає «останки» [53, арк. 6 зв.] або «залишки» [73, арк. 2] і включає до неї все те, що безпосередньо залишилося по історичних подіях. Другу групу джерел, також відповідно до традицій німецької класичної історіографії, дослідник окреслює «переказом» або «традицією», маючи на увазі донесену людьми минулого своїм нащадкам інформацію про давні події.

В свою чергу, джерела-«останки» поділяються М. Кордубою на дві групи відповідно до критерію свідомого наміру людей минулого увіковічнити ту чи іншу подію. З огляду на це, вчений говорить про «останки у вузькому сенсі слова», коли такого наміру нема. Для прикладу він називає мову, звичаї, закони, державний устрій, матеріальну культуру. Другою групою є «пам'ятки», в яких виразно простежується така тенденція зберегти нащадкам подію. Прикладами пам'яток є грамоти, монументи, написи та ін. [53, арк. 6 зв.].

«Переказом», в свою чергу, М. Кордуба називає все, що «хоч в різнім степені має намір задержати подію в пам'яті» [53, арк. 6 зв.]. «Перекази» вчений поділяє на три групи за критерієм форми передачі інформації. Відповідно, дослідник пише про такі групи джерел: 1) джерела у вигляді «образового переказу», де історичні події представлені в матеріальному вигляді (портрети, мапи, історичний живопис тощо); 2) «устні» джерела – тобто вербальна традиція (приміром, оповідання, анекдоти, історичні пісні) та 3) «письменні» джерела, коли маємо справу з феноменами писемної культури (написи історичного змісту, календарі, генеалогії, літописи, хроніки та ін.) [53, арк. 6 зв.].

Щойно згадані підходи до класифікації джерел були класичними для теорії джерелознавства XIX ст. Поряд із ними, М. Кордуба докладно аналізує більш модерну спробу класифікації, запропоновану вже згадуваним

О. Лаппо-Данілевським. Як відомо, російський учений у своїй класифікації відштовхувався від критерію інформаційного потенціалу залишків минулого для історичного пізнання [43, 73–80]. З цією позицією вповні солідаризується й український учений, зазначаючи, що «основним завданням методології джерелознавства є перевірити, чи знаний нам зі жерела факт справді існував, то і значінє жерела пізнання історичної правди буде тим більше, чим воно більше пригodne для ціли саме такого знання» [171, 19]. Історик, твердить М. Кордуба, котрий пише про минуле на підставі джерел, в дійсності робить висновки про внутрішній зміст джерела винятково на підставі доступної апперцепції його матеріального образу. При цьому впадає у вічі, що не всі матеріальні образи джерел здатні викликати в історика однаково сильне враження реальності досліджуваного факту. Є джерела, вказує вчений, «про котрих апперцепції історик відчуває більше безпосередню реальність вираженого в них факту, чим при апперцепції инчих жерел» [171, 19]. Пояснюючи цю тезу, М. Кордуба для прикладу вказує на відмінності сприйняття якогось явища при безпосередньому спогляданні та на підставі отриманого опису з інших джерел.

Ця особливість стає для вченого критерієм поділу джерел на дві великі групи: «на жерела, що самі собою представляють факт і жерела, котрі лише означають, переказують, передають до відома факт» [171, 20]. При апперцепції джерела, матеріальна форма якого представляє факт у його залишках (наприклад, фарбах і звуках), історик відчуває враження, однорідні з тими, які відчував би, коли б апперцепував сам факт, а не лише джерело. Натомість, при апперцепції джерела, матеріальна форма якого служить лише для «переказання означення факту при помочи яких-небудь символічних знаків (здебільше писемних), історик навпаки не апперципує більше або менше перехованого образу даного факту: на підставі знаків, що символізують минулий факт в матеріальній формі, історик мусить щойно конструювати собі образ того факту, щоби мати спромогу приступити до його навчаючого розсліду» [171, 20].

Такий поділ О. Лаппо-Данілевським джерел на «жерела представляючі» та «жерела означаючі», слушно відзначає М. Кордуба, є подібним до вищезгаданих пропозицій джерелознавчої систематики Е. Бернгейма. Але на відміну від німецького вченого, його російський колега вказує на можливість інтерпретації окремого взятого джерела водночас з обох перспектив (тобто, і як «залишку», і як «переказу») – в залежності від специфіки дослідницького завдання. Наприклад, пояснює український учений, «Хроніка» Гельмгольда є для дослідника історії слов'ян переказом, а для його колеги, що вивчає німецьку історіографію, буде залишком. Подібну групу джерел, що поєднує в собі специфіку обох груп, М. Кордуба пропонує називати «мішаними жерелами». Пояснюючи їхню евристичну особливість, вчений пише: «Між останками чимало таких, що хоча й виявляються вислідами діяльності людей даної доби, але їх творено також і з огляду на майбутні покоління. Історик може безпосередно судити по них про ті фактори, котрі їх визвали, але zarazом повинен приписувати їм значінне історичних переказів тому, що вони вже не представляють самих лишень останків минулої культури, але одночасно виявляють себе переказами про історичні факти, обчисленими на се, щоби викликувати бажане для діячів даної доби вражінне на співчасників або на потомків» [171, 21]. Прикладами такого роду джерел є пам'ятні медалі, історичний живопис, грамоти тощо.

В свою чергу, «жерела представляючі» або, за класичною класифікацією, «останки», М. Кордуба пропонує поділяти на три групи: «репродукції», «пережитки» та «твори культури». Як бачимо вже з назв, критерієм такого поділу є евристична специфіка джерела – його здатність дати досліднику ту чи іншу інформацію. «Репродукції, – пояснює вчений, – се ті останки культури, котрі дякуючи певній стійкості психофізичного типу людини відтворюються, тобто можуть повторятися, значить, почасти й досі не стратили своєї [...] актуальности» [171, 21–22]. До таких джерел М. Кордуба, наприклад, відносить мову, звичаєву культуру та ті державні інституції, що й надалі функціонують. В свою, чергу, «пережитки – се ті

останки культури, котрі заховують ще деякі сліди давного життя також ще і в тій добі культурного розвою, з котрого вони вже давно не знаходяться в повній гармонії, в добі, в котрій ми їх розслідуємо» [171, 22]. До таких джерел відносяться ігри, обряди, звичаї тощо. Врешті, «твори – се ті останки культури, котрі переховалися до часу їхнього розсліду з боку історика: вони є результатами колишньої минувшої культури» [171, 22]. Сюди належать предмети старовини, твори літератури, різні документи та ін.

Кожна з названих груп джерел, наголошує український учений, має власний інформаційний потенціал. Так, «репродукції» культури можуть дати історика найбільше знання про чинники, котрі спричинили факт. Зрештою, сам історик може відтворювати такі джерела і нерідко робить це інстинктивно. Тут М. Кордуба згадує мову, як один із найбільш важливих результатів психофізичної діяльності людини. Вчений пояснює, що мова цілої групи споріднених між собою народів, мова кожного народу, зокрема, і вся будова мови відзначаються великою стійкістю. В пізніших історичних періодах її розвитку можна знайти чимало слів і понять, що заховалися з давніх часів, але все-таки надаються до відтворення. Саме тому це джерело є «репродукцією культури», що уможливорює судити про культуру давніх поколінь, котрі говорили цією мовою. Такими дослідженнями, як відомо, займається лінгвістична палеографія.

Але в більшості випадків історик для дослідження минулого не має «репродукцій» культури, бо з плином часу останні перетворюються на «пережитки». Даючи визначення цьому поняттю, М. Кордуба відзначає, що «останок давного культурного життя, котрий зберігся і в теперішнім часі, але котрий, з огляду на оточуючі його прояви нової культури являється вже перестарілим, зовся пережитком» [171, 23]. При цьому елементи «репродукції», хоча й дуже слабо або у видозміненій формі, й надалі функціонують в «пережитковій». Згаданими «пережитками» сьогодні є, наприклад, народні колядки, щедрівки, пісні чи гагілки. Також до цієї групи джерел відносяться народні забави та обряди, де людина модерна може дати

волю деяким первісним інстинктам без ризику підпасти під моральний осуд. В деяких випадках, звертає увагу М. Кордуба, поняття «пережитка» наближається до поняття символу. Наприклад, йдеться про звичай приносити богам в жертву звірят, зроблених з тіста, замість самих тварин.

Третій рід «останків» – «твори культури» – відрізняються від попередньої групи джерел тим, що «на них історик вже не може безпосередньо помічати [вияв] культурних сил, лише примушений їх здогадуватися по скристалізованім їхнім результаті; життєвий процес в таких останках, взятих самих по собі, вже закінчився» [171, 27]. Історик, пояснює дослідник, властиво не знає про мету автора такого джерела; йому залишається лише здогадуватися про її призначення за характером даного джерела. Як приклад, учений називає літературні твори та документи.

Далі М. Кордуба переходить до аналізу «жерел, означуючих факт» чи історичної традиції. Історичний переказ, твердить учений, дає досліднику значно менше безпосередньої інформації про факт, аніж залишки культури. Найбільш поширеними видами цього виду джерел можуть бути спогади та перекази, що відносяться до залишку культури, оскільки останній – це також свого роду історичний факт, про який можна скласти оповідання. Такі перекази особливо важливі тоді, коли сам предмет уже втрачено або коли його тяжко з'ясувати без допомоги переказу, хоча його інформація нерідко може бути тенденційною. Історичні перекази М. Кордуба пропонує поділяти відповідно до того, «в якій мірі чуже відтворення історичних фактів у думці ґрунтується на більше або менше безпосереднім знанню цих фактів» [171, 23]. З огляду на це, учений пропонує відрізняти «чисті» перекази від «мішаних». Перший тип («чисті» або «прямі жерела») належить автору переказу, котрий відтворює факти минулого на підставі власного спостереження. Це можуть бути оповідання очевидців, мемуари, написи та ін. Коли ж автор переказує факти минулого за чужими свідченнями, переказ стає «мішаним». До таких належать життєписи, легенди, літописи тощо.

За згаданим критерієм М. Кордуба здійснює подальший поділ «чистих» і «мішаних» джерел. «Чисті перекази, – вважає він, можна ділити відповідно до залежності від його власних апперцепцій, тобто залежимо від того, чи вони характеризуються переважно споминами чи оцінкою на описові і оціночні» [171, 29]. Прикладом описових джерел можуть бути аннали, оціночних – полемічні та публіцистичні твори, в яких момент оцінки посідає домінуюче становище.

Врешті, «мішані» перекази М. Кордуба пропонує ділити «після ступеня залежності автора від чужої апперцепції» [171, 29]. Таким чином постають «творчі» («коли автор хіснується своїми і чужими апперцепціями як матеріалом для укладу свого переказу») та «складкові» (коли автор без жодної обробки вкладає між свої перекази чужі тексти або творить з них компіляцію) джерела. Прикладом «творчих» джерел є хроніки, «складкових» – літописні зводи та різноманітні компіляції.

Окресливши власне розуміння поняття «джерело» та розглянувши найбільш поширені типи джерелознавчої систематики, М. Кордуба зосереджується на теоретичних проблемах дисципліни, присвяченій пошуку та інтерпретації багатоманітних залишків минулого. Відзначимо, що окреслюючи її дефінітивне означення, М. Кордуба використовує, як синонімічні, два поняття. Одне з них – «джерелознавство» – було традиційним для наддніпрянської історіографічної традиції. Цей термін учений постійно вживає у згаданих вище статтях теоретико-джерелознавчого плану. Друге поняття – «гевристика» – нав'язує до латиномовної традиції та набуло поширення у працях західноукраїнських учених. Згаданим поняттям дослідник оперував у своїй «Методології історії», де і дав першу в українській історіографічній традиції спробу його визначення. Гевристика, зазначає М. Кордуба, це наука про джерела, котра «займається збіркою і пізнанням матеріалу» [171, 1].

Усталивши вищенаведені дефініції, М. Кордуба переходить до з'ясування наступної теоретичної проблеми – обсягу поняття історичного

джерела. Цей обсяг, за його влучним спостереженням, залежить від ступеню розвитку історичної науки: «Чим більше історична наука розвивається, тим більше поширює ся круг її жерел» [171, 4]. Ілюструючи це спостереження, вчений пише, що в давнину єдиним джерелом, крім власного досвіду, був поширюваний з уст в уста переказ про історичні події. Згодом – в античності та протягом середніх віків – почали користуватися записаними свідченнями. Щойно в новіших часах, разом із поглибленням розуміння предмету та завдань історії, помітно збільшується коло використовуваних істориками джерел. В ХХ ст., твердить український учений, джерелами вважається все те, що може пролити інформацію на досліджуване історичне явище. Тож, що в кожному конкретному випадку вважати за джерела, «залежить від предмету розсліду, від вибору теми» [171, 4]. Відзначимо, що таке бачення специфіки історичного джерела вповні відповідає сучасній методології джерелознавства [120, 68–70].

Всебічному аналізу останньої тези М. Кордуба присвятив спеціальне місце в «Методології історії», звертаючи увагу початкуючих істориків на те, що процесу вибору теми їхнього наукового дебюту має передувати реалістичне з'ясування кола доступних джерел і можливостей археографічних подорожей. «Вибір теми, – твердить учений, – є незвичайно важною річю: від сформулювання теми, від постановки питання зависить заздалегідь напрям, об'єм і вислід наших дослідів. [...] Повинен дослідник, заки забереться до оброблення якої теми заздалегідь впевнитися, що вистачить спромоги дістати всі потрібні жерела» [171, 4, 7].

Важливі питання методології та методики аналізу джерел М. Кордуба розглянув у недрукованій статті «Розмежування і поділ історичного предмету». Цей текст, до речі, є до певної міри унікальним у творчій спадщині вченого, адже містить у собі два твори теоретико-джерелознавчого змісту, на що, наразі, не вказав жоден із кордубознавців. Йдеться про те, що заощаджуючи папір, історик написав, фактично, дві статті на споріднену

проблематику під спільним титулом на обох сторонах аркушів паперу з окремою авторською нумерацією в прямому та зворотному порядку.

В згаданих творах, слідуючи ранкеанській традиції, він насамперед зосереджується на осмисленні ключової проблеми зовнішньої критики джерела – визначення його автентичності. Вчений цю проблему артикулює таким чином: «Чи дане жерело є первісним (пра-жерелом), тобто безпосереднім свідомством про подію, чи воно зависиме від іншого» [53, арк. 10]. З огляду на це, вказує М. Кордуба, «останки» завжди виступають такими «пра-жерелами». При вивченні цієї групи джерел може виникати лише запитання щодо оригінальності їхньої форми (наприклад, римські письменники часто наслідували грецькі взірці). Для українського історика основним змістом зовнішньої критики є вивчення історичного джерела як носія інформації про минуле (з'ясування місця, умов виникнення, авторства); а метою – встановлення істинності історичного джерела.

Далі М. Кордуба описує власну методику щойно згаданих процедур зовнішньої критики джерел. На його переконання, приступаючи до джерелознавчої критики, дослідник повинен задати собі наступні запитання: «1. Чи відповідає їм [сучасним собі пам'яткам] що до форм, мови, письма, стилю, укладу. 2. Чи зміст годиться з тим, що знаємо з провірених жерел, чи не промовчано подій, які сучасник мусів би згадати, чи нема слідів знання пізніших подій. 3. Чи зміст і форма відповідають характерові розвою даної доби. 4. Чи є сліди якого підроблення» [53, арк. 12 зв.].

Після того, коли зняті сумніви про автентичність джерела, дослідник повинен взятися за вивчення його походження (в термінології М. Кордуби – «провенієнції»), що є важливою підставою до оцінки вартості джерела як свідомства про події. Ця процедура, на думку вченого, повинна містити з'ясування відповідей на наступні запитання: «1. Коли жерело повстало? (означення часу повстання). 2. Де повстало? (означення місця повстання). 3. Від кого походить (означення автора). 4. Чи жерело независиме (оригінал, пра-жерело) чи зависиме (аналіза жерела)» [53, арк. 12 зв.]. Далі вчений

докладно зупиняється на поясненні методики згаданих аналітичних процедур. Отже, підсумовує вчений, істинним (в термінології М. Кордуби – «первісним») джерелом є таке, яке створене в тому місці, в той час і тим автором, які вказані в ньому.

Осмислюючи проблему істинності історичного джерела, вчений вводить категорію «споріднених» чи «посвоячених» джерел, в котрих в тій чи іншій мірі містяться запозичення змісту «пра-жерела». М. Кордуба так пояснює цю проблему: «Звичайно зовуть жерело, котре від іншого зависиме, або кілька жерел, котрі разом походять від іншого спорідненими – і говорять про ступені споріднення (філіацію) жерел» [53, арк. 10] (підкреслення М. Кордуби – авт.). Важливе практичне значення для М. Кордуби має методика розрізнення «пра-жерел» від «споріднених». Насамперед, твердить він, слід з'ясувати час виникнення порівнюваних текстів, адже більш ранній з них і буде первісним джерелом. Далі дослідник мусить встановити місце виникнення джерел і їхнє авторство, а потім зробити потрібні висновки на підставі отриманої інформації. Значення «споріднених» джерел зростають тоді, вказує вчений, коли з різних причин втрачається «пра-джерело».

Далі М. Кордуба радить переходити до внутрішньої критики джерела. Це, в його розумінні, «розклад жерела на його жерела і пра-жерела і розслід споріднення між жерелами виключно на підставі тексту» [53, арк. 10]. Суть цього етапу полягає у вивченні свідчень джерела про історичний факт. Під час згаданих процедур визначаються достовірність, повнота та точність наявної в джерелі інформації. Тут також важливе значення має виявлення репрезентативності джерела відносно самої історичної дійсності, як і оцінюється значення джерела з їхнім зібранням, що колись існувало.

При з'ясуванні особливостей проведення процедур внутрішньої критики джерел, М. Кордуба особливий наголос робить на з'ясуванні наявності інтерполяцій, що визначаються як «додатки до первісного тексту, котрі його фальшують» [53, арк. 13 зв.]. Таким чином, інтерполяціями є часткові фальсифікати, котрі треба відділяти від автентичного тексту

джерела. Вчений ділиться з колегами методикою такого з'ясування наявності інтерполяцій у тексті джерела, що передбачає наступні процедури: 1) «палеографічну» (приміром, наявність кількох почерків і їх особливості); 2) аналіз мови та стилю – чи немає очевидних невідповідностей; 3) порівняння фізичного стану документу; 4) герменевтичний аналіз («чи не перечить змістови попереднього або чи не виказує іншої тенденції»). Разом із тим, історик застерігає колег, щоб були уважними та не плутали автентичні додатки та дописки за текстові інтерполяції, котрі є зумисними фальсифікатами [120, 140–152].

Певне теоретичне навантаження мали також роздуми М. Кордуби про змістове наповнення поняття «українське джерелознавство». Оглядаючи джерелознавчі праці своїх попередників – В. Антоновича, Д. Багалія, Д. Дорошенка, В. Іконникова, М. Грушевського та інших істориків кінця XIX – початку XX ст. – учений відзначає, що всі вони обмежувалися текстами виключно українського походження. Така націоцентрична оптика, переконує дослідник, не є виправданою. Звертаючи увагу на цю проблему, М. Кордуба у вступі до своїх університетських лекцій з джерелознавства наголосив: «Пристаюючи до лекцій про джерела до історії України, згорі зазначаю, що будемо займатися не тільки місцевими джерелами, але також і чужими, заграничними. Обмеження на самих лише місцевих джерелах не дало б нам повного образу і не відповідало би зрештою фактичному станові речей. Кожен, хто хоча б побіжно займався історією України і загалом давньої Руси, мусів зауважити, що відомостям про початкову історію тієї землі завдячуємо практично цілком чужим джерелам: грецьким, арабсько-перським, частково також західним» [73, арк. 2]. На кількох промовистих прикладах, як давньоруського, так і литовсько-польського періодів, учений доводить слушність такого змістового розширення вищезгаданого поняття і підкреслює, що дослідники повинні «визнати за інтегральну частину українського джерелознавства» [73, арк. 2] джерела іноземного походження.

Виразне методологічне навантаження мала також проблема джерелознавчої періодизації. І тут, укотре, М. Кордуба виступив новатором у сучасній йому українській гуманітаристиці. За його власним спостереженням, наші історики академічної доби спеціально не ставили перед собою проблеми поділу джерел до історії України за хронологічним критерієм, адже жоден з них не мав наміру створити цілісний нарис вітчизняного джерелознавства. Так, Д. Дорошенко скільки-небудь повно писав лише про українські літописи [94, 6–15]. Його старший сучасник Д. Багалій, натомість, некритично сприйняв хронологічну систематику видатного російського історика Костянтина Бестужева-Рюміна [5, 61]. Як відомо, останній поділяв джерела за типом і характером на сім груп (літописи, окремі оповідання й життя, мемуари й листи, пам'ятки юридичні й державні акти, твори усної та письмової словесності, пам'ятки археологічні, оповідання чужоземців), простежуючи їхню видову трансформацію протягом віків. Такий підхід, переконує М. Кордуба, не можна визнати вдалим, оскільки він не дає читачеві уявлення ані про джерелознавчу специфіку кожної окремої історичної доби, ані про те, як із плином часу зазнавали змін кількісна й якісна динаміка самих груп джерел.

Роблячи висновки зі згаданих помилок попередників, дослідник пропонує: «Тому вважаємо більш відповідним обговорення джерел з урахуванням певних часових періодів, а саме, впроваджуючи поперечні розрізи» [73, арк. 2]. Відповідно до такого підходу, вчений виокремлює наступні періоди у розвитку українського джерелознавства: 1) передісторична доба (до початку X ст.), 2) княжо-удільна доба (до половини XIV ст.), 3) литовсько-руська доба (до половини XVI ст.), 4) козацька доба (до останньої чверті XVIII ст.) та 5) найновіша доба (до революційних подій 1917 р.) [73, арк. 2]. Як бачимо, виокремлені ним періоди здебільшого відповідали загальноісторичній періодизації минулого України. Це було не випадково, адже, вказує М. Кордуба, такий підхід дозволяє органічно вписати джерела в інтелектуальну культуру тої чи іншої доби, тим самим

більш повно розкривши їхній інформаційний потенціал. Відзначимо, що й українські джерелознавці минулого та нашого століть цілком слідують за галицьким ученим у своїх спробах хронологічної організації джерельного матеріалу до вивчення української історії. Згадаємо, для прикладу, найбільш популярні на сьогодні праці Степана Макарчука [246, 13–21], Олени Богдашиної [10, 91] та колективу київських джерелознавців під керівництвом Ярослава Калакури [120, 114–118].

Деяке методологічне навантаження в спадщині М. Кордуби має й проблема дисциплінарного взаємозв'язку джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін або, в термінології історика, «помічних» наук. До сімейства останніх він відносить «ті науки, котрі допомагають нам сповнити методичні завдання сеї області знання» [171, 30]. Осмислюючи згадану проблему, вчений вказує, що діалектичний взаємозв'язок усіх галузей людського знання виявляється в тому, що до певної міри кожна поодинокі наука має всі інші дисципліни за допоміжні: «Під деяким зглядом має одна наука всі інші за помічні – тут виявляє ся зв'язь знаня. Так і історія: годі найти область знаня, котра би не стала в пригоді від філософії аж до астрономії або хімії (папір, чорнило)» [53, арк. 6 зв.]. Не винятком є й джерелознавство як органічна складова історичної науки. До грона його допоміжних дисциплін М. Кордуба відносить, насамперед, палеографію, філологію, археологію, нумізматику та історію мистецтв. Саме їхній методологічний інструментарій дозволяє допомогти джерелознавцю найбільш повно розкрити інформаційний потенціал історичних джерел.

Цікавими є спостереження М. Кордуби про взаємозв'язок у практичній діяльності історика джерелознавчої та історіографічної процедур дослідження минулого. Навчаючи студентів УТУ, вчений наголошував, що етапу збору історичних джерел повинна передувати процедура всебічного опрацювання літератури досліджуваної проблеми. «Без основного простудіювання історичної досі друкованої літератури даного питання не слід братися до розгляду жерел, щоби не тратити часу та енергії на

розв'язування і вияснювання вже вияснених справ, не відкривати вдруге Америки, а разом познакомитися зі спірними поглядами, – твердив досвідчений педагог. – Це один з найтяжчих замітів, які можна зробити авторови історичної студії, коли викажуть йому, що не знає та не вихіснував цілої дотеперішньої літератури до справи, про котру пише» [171, 9; 202, 38–39].

Ще однією поширеною методологічною помилкою колег-джерелознавців М. Кордуба називає абсолютизацію свідчень якогось одного виду джерел, що веде за собою нехтування іншими джерельними комплексами і, як результат, спотворює реконструйовану картину минулого. Для прикладу вчений згадує відкриття українськими істориками наприкінці XIX ст. топонімічних джерел і перші спроби їхньої інтерпретації й узагальнення. Некритичне залюбування цими джерелами та переоцінка їхньої евристичної вартості, що йшли поряд із небажанням критичної перевірки даних тономастики іншими свідченнями, нерідко призводили до появи фантастичних історичних гіпотез. Згадану проблему М. Кордуба проілюстрував, рецензуючи працю Івана Філевича про територію та населення карпатського регіону. Демонструючи некоректність авторських висновків, здійснених лише на підставі топонімічних джерел, учений відзначив, що внаслідок абсолютизації колегою даних топоніміки, «годі дивуватись, що від часу до часу являються розправи, що прив'язуючи до сего жерела за велике значінь, не порівнують его з иньшими жерелами і доходять до результатів, що могли-б викликати переворот в науці» [163, 7].

Досліджувані М. Кордубою методологічні проблеми джерелознавства, як уже відзначалося, мали своєю мотивацією викладацьку працю вченого у вищих навчальних закладах міжвоєнної Польщі. Тож не повинно дивувати, що методологічні проблеми джерелознавства вчений безпосередньо пов'язував із питаннями історичної дидактики. Досліднику йшлося про формування у початкуючих істориків високої джерелознавчої культури. З огляду на це, вчений постійно у своїх лекціях підносив важливість

філологічного вишколу молодих adeptів Клію, а також звертав їхню увагу на потребу вивчення як старих, так і нових мов. Своє переконання М. Кордуба узасаднював тим, що найбільша й найголовніша частина джерел переказані нам за посередництвом мови. «Щоби жерела бодай поверхово розуміти, треба знання ріжних мов, відповідно до доби і народів, котрі трактуємо, – акцентує дослідник. – А крім того треба вникнути в їх духа. Отже фільольогія як наука про мови є необхідна помічниця історії. Чим більше у історика фільольогічного образования, тим певніше розуміє жерела. І кожний хто працює над середньовічною історією відчуває болючо брак граматичного оброблення і словарів до середньовічної латини. В області грецької і римської історії треба основного фільольогічного знання. В області стародавнього сходу знання семітських мов, в новій історії – ріжних» [53, арк. 6]. Взагалі, наголошував професор в своїх університетських лекціях, історична наука ставить дуже великі вимоги щодо знання мов [171, 8].

Ділитися власним багатим джерелознавчим досвідом з українськими студентами М. Кордуба продовжив і в перші повоєнні роки, коли фашистську окупацію змінила радянська влада. В 1945 р. він був запрошений на викладацьку та адміністративну роботу до Львівського університету. Прикметно, що серед дидактичних пріоритетів новопризначеного професора та завідувача кафедри історії України (а з вересня 1945 р. – кафедри південних і західних слов'ян) перебували саме питання джерелознавчого вишколу студіюючої молоді. Свідченням цього є розроблений та апробований ним на практиці спецкурс із вивчення «Хроніки Галла Аноніма». Як свідчить навчальна програма, студенти повинні були критично розглянути існуючі теорії стосовно авторства цієї пам'ятки, а також, вивчивши широке коло присвяченої їй літератури, висловити власні обґрунтовані спостереження стосовно інформаційної вартості джерела. Програма спецкурсу також передбачала спроби перекладу студентами «Хроніки» українською мовою, як також і «інтерпретацію хроніки, критичний розгляд поданих в ній звісток» [51, арк. 6].

У підсумку відзначимо, що далеко не всі аспекти теорії джерелознавства, як складової історичної науки, були висвітлені у працях М. Кордуби. Зрештою, галицький учений і не ставив собі цього за мету. Також вкажемо на деякі, особливо очевидні з висоти сучасної теорії історії, недосконалості його концепції. Наприклад, М. Кордуба подекуди належно не розділяв предметні поля історії історичної науки та джерелознавства. Але ключові проблеми (окреслення поняття історичного джерела, класифікація та систематизація джерел, наукова критика та методика опрацювання джерел) знайшли у його спадщині доволі ґрунтовне, особливо як на той час, висвітлення. Відзначимо, що саме його спроби в цій ділянці історичної науки стали піонерськими для вітчизняної історіографії, адже після нього український підручник з теорії джерелознавства наша дидактика вищої школи отримала тільки у повоєнний час.

4. 2 Дослідження топонімічних джерел

В модерній українській історіографічній традиції М. Кордуба знаний як новатор у галузі теорії та практики дослідження такого важливого виду лінгвістичних джерел як топонімічні [11, 131–134; 213, 524; 305]. Ще наприкінці ХІХ ст. учений вказував: «Топографічна номенклатура – се жерело історичне непослідної ваги. Недавно доперва звернено на сю мову землі увагу і розсліди на сему полі ледве ввіли поставити стовпи граничні» [163, 7]. Витоки ж практичного зацікавлення вченого українським ономастиком сягають ще початку ХХ ст., коли він працював професором Другої Чернівецької гімназії. Цей інтерес був викликаний тогочасними реаліями інтелектуального протистояння між представниками української та румунської інтелігенції буковинського краю, котрі емоційно переконували громадськість у автохтонності саме своїх національних спільнот на цих теренах. Як досвідчений історик, М. Кордуба цілком виправдано зауважив,

що найбільш вагомими аргументами у дискусіях такого роду є дані топонімічних джерел, в яких відбито етнічний характер найдавнішої колонізації Буковини.

Уперше на потребі збирання та вивчення топонімічних джерел М. Кордуба наголосив у своїй доповіді на засіданні новоствореного Історичного товариства у Чернівцях в лютому 1904 р. Він слушно відзначив, що провідним завданням новоствореної організації повинна стати всебічна краєзнавча праця, громадським ефектом якої має бути доведення одвічної українськості буковинської землі на противагу експансіоністським тезам румунських істориків. Важливим напрямком таких краєзнавчих студій, переконував доповідач, повинно стати збирання топонімічних джерел: «Нам перш за все треба солідно уладженої збірки матеріялів історично-топографічних зі сіл» [181, 1].

Втім, твердить далі М. Кордуба, цю складну працю неможливо реалізувати поодиноким дослідникам, необхідною у даному випадку є колективна діяльність української інтелігенції краю у справі пошуку та фіксації топонімічних джерел. Такий підхід, вказує дослідник, вповні узгоджується з актуальними історіографічними тенденціями: «Відколи розвиток історичних наук звернувся на новий шлях, відколи попри політичну історію здобули собі рівнорядне або й перворядне значінє історія внутрішнього культурного розвою, станув перед істориками цілий ряд задач, які розв'язати поодиноким людина не в силі» [181, 1]. Поки ж така колективна праця буде організована, М. Кордуба закликав присутніх не гаяти часу, а поставити «собі задачею [взяти] одно село, єму найліпше знане, зібрати з него всі географічні назви рік, потічків, струй, частий села, доріг, частий поля, горбів, долин, нив і сіножатий, зібрати перекази народні про початок сеї оселі, звістки, відкіля прийшли перші поселенці, пояснення, які дає нарід до сеї або другої назви, а списати все то совісно, точно, задержуючи все точно так, як переказує народ, – як гарний материял до осельництва був би в короткім часі зібраний» [181, 1]. Відповідно до цієї окресленої програми й

розпочав чернівецький історик фіксувати та каталогізувати топонімічні джерела буковинського краю.

Незабаром почали з'являтися перші праці М. Кордуби, написані на підставі віднайденої та описаної ним топоніміки. У першу чергу, вчений спробував реконструювати назви найдавніших поселень буковинської землі, переконливо показуючи український характер первісної колонізації краю [180, 3–4]. При цьому дослідник звертав увагу читачів на важливий момент – зумисне перекручування оригінальних назв українських населених пунктів пізнішими румунськими поселенцями та представниками австрійської влади, що спотворювало їх первісне звучання та вносило плутанину в уявлення пересічних громадян [166].

У міжвоєнний час М. Кордуба помітно поглиблює зацікавлення українським ономастиком та популяризує серед колег розуміння топономастики не тільки як допоміжної історичної дисципліни, а як окремої наукової галузі з власними цілями, завданнями та методологічним інструментарієм. Вже в лютому 1920 р. на засіданні очолюваної ним Історично-філософської секції НТШ учений запропонував розгорнутий план видання історико-географічного словника Галичини. Першим кроком до реалізації цього амбітного проекту мала стати збірка топонімічних джерел. На секції було одностайно схвалено цю ініціативу М. Кордуби та доручено включити її у план роботи АК НТШ. Вже 3 березня 1920 р. свій топонімічний проект учений представив на зібранні членів цієї комісії, а за декілька днів – 12 березня – запропонував також для обговорення питальник («квестіонар») для збору топонімічних джерел [160, 6].

По дискусії, згаданий «квестіонар» М. Кордуба оприлюднив на шпальтах популярних львівських газет «Громадська думка» [137, 4] та «Вперед» [136, 4]. Звертаючись до галицької громади, вчений наголосив на науковій та суспільній складових актуальності опрацювання українського ономастикону: «Незвичайно важним жерелом для науки є топографічні назви. Вони зясовують нам час і спосіб заселення даної землі, вони є часто

одиноким матеріалом для вирішення питання про народність племен, котрі в різних часах жили в тій чи іншій області, вони також не раз помагають нам пізнати давні господарські та правні відносини. У нас се багате жерело не то що ще зовсім не вихіснуване, але й не маємо спромоги з нього черпати. Всі урядові статистичні викази і військові та катастральні карти непридатні для цієї цілі, бо подають топографічні назви української території не так, як вони живуть в устах населення, лишень в зіпсованім та перекрученім виді» [19, 3]. З огляду на це, йдеться далі у статті М. Кордуби, НТШ та його Археографічна комісія вирішили звернутися до широких кіл громадськості з проханням – солідарними зусиллями розпочати так потрібну справу збирання топонімічних джерел безпосередньо серед народу.

В самій передмові до питальника наголошувалося на потребі фіксувати топонімічні назви винятково у такому звучанні, як їх артикулює місцеве населення, включно із зазначенням всіх варіантів акцентуації та можливої діалектної версіальності звучання. Кількаразово у передмові зверталось увагу на необхідності коректного ставлення до збирацької роботи, адже «невірно та недбало виповнений квестіонар обезцінює зібраний матеріал і приносить для науки замість хісна шкоду» [19, 3].

Доволі цікавим за змістом був і сам питальник, що становив першу та найповнішу в тогочасній українській історіографії наукову програму збирання та опрацювання топонімічних джерел. З огляду на це, наведемо його зміст: «1. Урядова назва оселі. Політичний повіт. 2. Чи се місто, містечко, село або присілок (в останнім випадку, до якого села (громади) належить). 3. Як нарід називає оселю (громаду)? 4. Як називаються поодинокі часті оселі (передмістя, по селах т. зв. кути)? 5. Які є назви: а) вулиць, б) доріг, в) роздоріж? 6. Які присілки належать до сеї оселі (громади)? 7. Як називаються: а) фільварки, б) двори, в) млини або г) поодинокі доми, що лежать на території оселі? 8. Як називаються поодинокі корчми або заїзні доми? 9. Які назви мають поодинокі часті піль на області оселі? 10. Які назви мають поодинокі часті сіножатий, пасовиськ (полонин)

на області оселі? 11. Які назви мають: а) ліси, б) частини лісів, в) поляни серед ліса на областях оселі? 12. а) Як називається ріка, що пливе через територію оселі? б) які там є потоки і до котрої ріки плывуть? в) Чи є жерела або криниці з окремими назвами і якими? 13. Як називаються: а) глибини, б) броди в ріці? 14. Які назви мають: а) стави, б) озера, в) болота (багна)? 15. Як називаються пороги і водопади в ріці? 16. Чи є в околиці оселі могили і які мають імена? 17. Як називається гірське пасмо, що тягнеться коло оселі? 17. Які імена мають поодинокі: а) гори, б) горби, в) верхи? 19. Може є в околиці, оселі: а) скали, б) великі каменюки з окремими назвами? 20. Як називаються поодинокі: а) долини, б) провалля, в) яруги, г) кітловини? 21. Як називаються: а) дороги і б) переходи (просмики), що ведуть на другий бік гірського пасма? 22. Чи є в околиці печери і як називаються? 23. Чи є в околиці: а) руїни замків, б) останки валів і укріплень і які мають назви? 24. Чи є в околиці останки давних: а) монастирів, б) церков, в) каплиць, г) хрестів (фігур) або бодай згадки про них? 25. Як населення пояснює назву оселі; чому вона так зветься? Коли є переказ про заснування оселі, подати його. 26) Подати перекази і пояснення, які населення оповідає про котру небудь із інших назв. 27. Чи є місцеві хроніки та інші записки і де вони переховуються» [19, 3].

М. Кордуба доволі інтенсивно зайнявся справою збирання галицької топонімії. При цьому він уперше вдало організував колективний процес фіксації топонімічних джерел, залучаючи до цієї справи як учнів старших класів львівських гімназій і студентів Українського таємного університету, так і своїх колег по львівській історичній школі, котрі, подібно до нього самого, працювали педагогами в середніх навчальних закладах і могли залучити до справи найбільш тямущих вихованців [88, арк. 14, арк. 16–16 зв.]. Ці колективні зусилля у короткому часі дали результат. Так, уже через рік – у звіті про діяльність членів НТШ за 1921-1922 рр. відзначалося, що вчений «збирав матеріали до українського історично-географічного словаря, до чого переглянув (до 6. V. 1922 р.) польський словар до букви «К». Крім

того зібрав коло 120 відповідей на квестіонар про топографічні назви» [110, 15]. Втім, сам історик менш оптимістично поставився до цих здобутків: «Се, що правда, вже цінна збірка, куди більша, чим кому небудь у нас досі вдалося зібрати, але в порівнянні до цілої наміченої території, на котрій є більше чим 3500 громад, се ще дуже мало» [160, 6].

Відзначимо, що станом на 1928 р., за свідченнями самого М. Кордуби, зібрана ним топоніміка охоплювала вже більш ніж 400 населених пунктів української частини Галичини [185]. При цьому декілька з них мали по дві-три заповнені різними людьми анкети і ця інформація дозволяла взаємно доповнювати та перевіряти респондентів. Всього ж в архіві М. Кордуби відклалося понад три тисячі рукописних аркушів із матеріалами про села і міста Галичини та Буковини [270].

Звернемо увагу на той факт, що увага до топоніміки і в міжвоєнний час, подібно як це було на початку ХХ ст., значною мірою актуалізувалася також суспільно-політичними чинниками. Йшлося про потребу опонування агресивним колонізаторським діям нової влади, котра намагалася гвалтовно затерти українськість галицьких земель, втім, і через заміну оригінальної топоніміки західноукраїнських земель спольщеною або й цілковито вигаданою географічною номенклатурою. При цьому найбільш запеклі дискусії точилися довкола етноніму «українець», котрий польські урядовці прагнули замінити застарілим «русин»; як також і топонімів «Західна Україна» та «Галичина», що мали в уяві нових можновладців поступитися штучно сконструйованому терміну «Східна Малопольща».

З метою надання легітимності цим змінам, у Варшаві планувалося скликати нараду польських та українських учених для обговорення топоніміки східно-галицьких земель. Прикметно, що українська сторона саме на М. Кордубу поклала відповідальне завдання опонувати польським «експертам». Про авторитетність фахової думки Кордуби-топономаста свідчить лист до нього керівництва НТШ з нагоди скликання згаданої наради: «Високоповажний Пане Професоре! Пан Воевода, А. Білик,

запрошує гурток наших науковців на конференцію (дня 17 ц. м.), для вислухання наукової opinio pro історичне обоснування назв, уживаних на означення «південно-західних земель». [...] З цієї причини, що на згаданій конференції буде вирішуватися дальша доля таких термінів, як: «західно-українські землі», «Східна Галичина», та загалом «український» і «руський» та, що приявність на згаданій конференції пп. Чекановського, Грабського, Ромера і т. п. ясно вказує на напрям і науковий рівень дотичної дискусії, дуже Вас, Пане Професоре, просимо прибути доконче на згадану конференцію та зібрати й прилагодити всі наукові докази за слушністю назв «український» чи «західно-український», а за невластивістю назви «Східна Малопольська». Дуже просимо мати на увазі, що Ваша приявність, як професора університету та спеціаліста просто необхідна та може мати велику вагу на вирішенні згаданих справ» [323, арк. 6]. З незрозумілих причин, згадана нарада була відкликана [323, арк. 6].

Ще одним серйозним викликом перед українською громадою міжвоєнної Польщі стала потреба утвердження одвічності національного характеру Наддністрянщини. Йшлося про те, що нова влада через засоби масової інформації змальовувала українців пізнішими колонізаторами Галичини, а не її автохтонним населенням. Звідси робилися висновки про право поляків панувати над захопленими територіями. І тут, твердить М. Кордуба, вивчення топонімічних джерел допоможе аргументовано опонувати польській пропаганді. «Збірка та розслід географічних назв дасть нам тверду підставу до зовсім докладного визначення давних українських етнографічних меж», – наголошував учений [160, 6].

Обґрунтовуючи евристичну унікальність топоніміки, М. Кордуба уперше в українській історіографії звернувся до минулого топономастики як важливої складової історичного джерелознавства. Він наголосив, що саме епоха романтизму, проголосивши нації головним об'єктом історичної науки, розпочала пошуки «нових доріг, нових, певніших жерел» [160, 6]. Саме видатні представники західноєвропейського романтизму Павел Йозиф

Шафарик та Каспар Цойс звернули увагу колег на цілковито занедбану попередниками групу історичних джерел – топонімічні назви. Власне в їхніх працях уперше була здійснена спроба з'ясувати евристичну специфіку цих джерел і показати їхню придатність для вирішення складних завдань історичного дослідження. За прикладом П. Й. Шафарика та К. Цойса на топонімічні джерела почали звертати увагу інші представники історичної культури романтизму, насамперед, німці. Так, Карл Еттмайер у своїй класичній студії «*Geographia rhaetica*» здійснив першу спробу систематики топоніміки та навів цікаві методологічні міркування про специфіку використання цього виду джерел.

Невдовзі, твердить М. Кордуба, топонімічні джерела стали дуже популярними в середовищі історіографів, а написана на їх підставі література настільки розрослася, що виникла потреба вести окрему бібліографію праць з галузі ономастики, чим також уперше почали займатися законодавці історіографічної моди в ХІХ ст. німецькі дослідники. У підсумку, така «систематична праця західно-європейських учених дала вже чималі висліди і то при розв'язці саме таких питань, котрих за підмогою всіх інших історичних жерел не можливо було вирішити» [160, 6]. Для прикладу, М. Кордуба наводить найбільш голосні відкриття топономастів ХІХ ст. Так, лише завдяки вивченню топоніміки, вдалося однозначно довести, що територія західної Німеччини аж по Лабу в найдавніших часах була заселена кельтськими племенами. Неочікуваними дані вивчення топонімічних джерел були і для слов'янської історіографії – стало, наприклад, очевидним, що праслов'янська колонізація не сягала далі на захід поза Віслу.

Успіхи німецьких ономастів привернули увагу до топонімічних джерел, зрештою, в середовищі слов'янських романтиків. Найбільше в напрямі дослідження та опрацювання топоніміки зробили чеські, польські та російські вчені. «Українська наука, – твердить М. Кордуба, – ще майже не торкала сього інтересного та важного жерела» [160, 6]. Щоправда, уточнює

галицький учений, українські дослідники також подекуди здійснювали більше чи менше влучні спроби дослідження поодиноких топонімічних джерел, здебільшого, для отримання додаткової аргументації в історичних дискусіях. «[...] Але, – наголошує він, – все се робили доривочно, принагідно, несистематично та неметодично. Починали від сього, що може прийти аж згодом» [160, 6].

Пояснюючи останню тезу, М. Кордуба звертав увагу на те, що українська історіографія досі не диспонує скільки-небудь представницьким зібранням українських назв, хоча б на рівні населених пунктів, не кажучи вже про географічні назви. Більшість же топонімічних свідчень, що ми маємо, вказує дослідник, записані урядовцями різних держав, до складу яких входили українські землі. Тож вони містять зіпсовану, а не народну форму топоніміки – «лише фікційні назви, покалічені та поперекручені на польський, московський, румунський, мадярський, німецький лад» [160, 5]. Та якщо назви населених пунктів ще хоча б якось зібрані, то зовсім прикрою, твердить М. Кордуба, є справа з фіксацією топонімічних джерел для менших географічних об'єктів: «А що ж говорити про назви частин села (т. зв. кутів), дворищ, піль, сіножатий, потоків, горбів, верхів, лісів і т. и., що дають незвичайно цінний та обильний ономастичний матеріал досі зовсім недоступний для дослідника. Бо не зібраний з ні одної хоч би найменшої частини нашої просторої вітчизни» [160, 5].

Першим українським топономастом, свідомим джерельної специфіки об'єкту свого зацікавлення, М. Кордуба називає засновника наукового українознавства Михайла Максимовича. Саме його, опублікована в 1837 р. праця «Откуда идет русская земля?», дала початок українській топономастиці. В ній, тоді ще молодий професор ботаніки Московського університету, вступив у дискусію з іменитими норманістами, оперуючи ономастичними джерелами. Власне з його легкої руки топонім «Русь» вперше аргументовано почали пов'язувати з гідронімами історичної Київщини, а не з прибульцями-варягами, як це традиційно робила тогочасна

історична наука. Вказуючи на новаторство Максимовича-топономаста, М. Кордуба відзначив, що своїм прикладом він ініціював збирацьку працю по обидва боки Збруча – як на Наддніпрянщині, так і в Галичині. Іншою важливою рисою топонімічних студій першого ректора Київського університету, як визначного філолога, М. Кордуба називає спроби опрацювання зібраної топоніміки інструментарієм порівняльно-історичної лінгвістики, що уможливило йому здійснити етимологічний аналіз зібраних географічних назв [178].

Справу М. Максимовича, твердить М. Кордуба, продовжив Олександр Лазаревський. Обраний членом губерньського статистичного комітету в Чернігові, в 1863 р. він виступив з проектом-запискою про проведення етнографічного обстеження краю. Історик підготував відповідний питальник, котрий розіслав місцевим священикам. З 20 пунктів цього питальника перші сім були зорієнтовані на збирання топонімічних джерел. Аналізуючи «квестіонар» О. Лазаревського, галицький дослідник відзначив, що він «був ще дуже неповний, але його вага в сім, що се перша програма збірки українських географічних назв» [178]. На жаль, інертність виконавців зумовила мізерний результат від цієї важливої ініціативи.

Майже одночасно з О. Лазаревським, на Наддністріянщині подібну справу ініціював Венедикт Площанський. В 1861 р. зі шпальт часопису «Слово» він звернувся до читачів із закликом надсилати матеріали для укладання топографічно-статистично-історичного опису «Червоної Руси». До відозви він додав стислий питальник для фіксації місцевої топоніміки. Його новацією стало прохання до опитувачів записувати також народну назву населених пунктів, а також звертати особливу увагу на назви їхніх поодиноких частин. Але і в цьому випадку адресати – місцеве духовенство – не зрозуміли важливості справи В. Площанського, тож «відповіді надходили дуже скупо і пиняво» [178].

Серед перших збирачів галицької топоніміки М. Кордуба згадує також лідерів русинського руху Антіна Петрушевича, Івана Вагилевича, Омеляна

Партицького та Ісидора Шараневича. Втім, загадані дослідники минулого трактували свідчення топонімічних джерел лише як допоміжний матеріал для власних історичних реконструкцій. Серед наддніпрянських топономастів з особливою повагою вчений пише про студії Лаврентія Похилевича, котрий інтуїтивно відчув потребу записувати топоніміку в звучанні місцевого населення.

Наприкінці XIX ст. до повного розуміння наукової ваги та евристичної специфічності топонімічних джерел доходить лише харків'янин Микола Сумцов. Під впливом чеських дослідників, вказує М. Кордуба, він уперше в українській науці «звертає увагу на різні способи пояснювання географічних назв, на величезне багатство т. зв. межових назв (назв піль, лісів, лугів, горбів, багон і т. п.), ділить назви на підставі їхніх закінчень, подає спис особових імен, від котрих творено топографічні назви, обговорює різні категорії назв осель після їхнього походження, а в кінці вказує необхідність пильного вибирування місцевих переказів, зв'язаних з назвами» [178].

В модерній українській гуманітаристиці новатором систематичного збирання українських ономастичних джерел М. Кордуба називає довголітнього вченого секретаря НТШ Володимира Гнатюка. Саме йому, звертає увагу галицький дослідник, належиться найдокладніший питальник для збирання географічних назв, поширений серед представників місцевої інтелігенції. Втім, інертність останньої дала цілком від'ємні результати – укладач питальника отримав лише пару відповідей. Цю справу намагався продовжити колега М. Кордуби по львівській історичній школі Степан Томашівський: в 1913 р. на історичному семінарі він спробував організувати колективне збирання матеріалів для історично-географічного словника, втім, початок війни завадив цій справі.

Згадує М. Кордуба і про власні зусилля по збиранню та класифікації топонімічних джерел. Він пише про спробу організувати з допомогою чернівецьких учнів перше колективне віднотовування буковинської

топоніміки на початку XX ст., котре, зрештою, дало доволі скромні результати. Втім, свої топонімічні студії у повоєнному Львові вчений вважає саме за продовження перерваної війною роботи.

До проблеми дисциплінарного статусу топоніміки, як важливої складової історичного джерелознавства, М. Кордуба звернувся у праці «Земля свідком минулого. Географічні назви як історичне жерело». У першу чергу, вчений вказав на багатоаспектну актуальність збирання та дослідження топонімічних джерел: «[...] Геогр[афічні] назви відкривають нам факт перворядної ваги з історії мандрівок народів та нашої території [...]. Збірка географічних назв дасть нам спромогу відшукати не одну з затрачених тепер осель, які зустрічаємо в літописях, давних грамотах, судових актах і т. и. [...] Дуже часто, при недостатчі інших даних, вже сама назва оселі дає підставу до хронології осельництва» [160, 7]. Поряд із істориками, звертає увагу вчений, вивчення топоніміки буде надзвичайно корисним і для мовознавців, адже топонімічні джерела нерідко фіксують давно втрачену мовну картину світу.

Далі М. Кордуба наголошує, що самим збиранням географічних назв завдання історичної топоніміки далеко не вичерпуються. З огляду на незрозумілість багатьох топонімів, відзначає він, у дисциплінарному полі історичної топономастики повинен бути присутнім методологічний інструментарій етимології як складової порівняльно-історичного мовознавства. Адже вкрай важливим, наголошує дослідник, є з'ясування етимології багатьох топонімів, що «вимагає відповідної методичної підготовки, основного знання правил звукових перемін, історичної граматики» [160, 9]. Без таких знань, переконує М. Кордуба, є ризик принести науці більше шкоди, аніж користі. Тож інтерпретатору топонімічних джерел, вказує він, слід опанувати методологічний інструментарій багатьох гуманітарних наук.

Та важливим першочерговим завданням, на переконання М. Кордуби, є віднотовування топоніміки безпосередньо з вуст місцевого населення. «До

сеї роботи може кожний взятися, – твердить дослідник, – до неї не треба ніякого спеціального вишколення, ані спеціального знання. [...] Тільки дві прикмети мусить мати збирач: точність і сумлінність [...]». На завершення, вчений навів питальник для збирання топонімічних джерел. Для дослідника творчості Кордуби-джерелознавця останній цікавий тим, що в ньому знайшла відображення еволюція запропонованої ним наукової програми з фіксації українського ономастикону. Зрештою, сам учений зізнається: «Квестіонар, котрий тут подаю, був вже, як загадано, оголошений в «Громадській думці» і «Впереді» [...]. Тепер доповняю його кількома додатковими питаннями, котрих потребу вказав мій власний та чужий досвід. З огляду на вже зібраний матеріял затримую давню нумерацію питань і се пояснить, чому деякі числа виходять дещо переладовані. До деяких питань додаю ще окремі пояснення» [160, 11].

Відповідно до цього пояснення, в оновленому питальнику були внесені важливі зміни, котрі вимагали від збирачів ономастикону більш ґрунтовного спілкування з місцевим населенням і орієнтували на отримання додаткової інформації для глибших порівняльно-мовознавчих студій. Наприклад, третій пункт питальника, який у попередній версії був сфокусований на те, щоби просто дізнатися поширену в народі назву оселі (громади), у новому виданні містив такі уточнюючі запитання: «а) Подати також другий та семей відмінок і прикметникову форму сеї назви. б) Як зовуть поодинокого мешканця оселі і всіх їх разом (однина і множина)? в) Чи оселя не мала давніше іншої назви і яку? г) Чи між мешканцями є родинні назвиська, від котрих могла би походити назва оселі? д) Чи околичні села не називають оселі або її населення якою шутливою або глумливою назвою? Може існують про оселю які приказки?» [160, 12].

Подібні розширення та пояснення були додані практично до кожного пункту питальника. Щоб полегшити роботу опитувачам, М. Кордуба додав також приклади запитань, які слід поставити, щоб отримати максимально коректні відповіді. Разом із тим, учений звертав увагу збирачів топонімічних

джерел на необхідність побудови довірливого спілкування зі своїми респондентами: «При записуванні пояснень треба поступати обережно. Часто мужики, щоби не виявити свого незнання, наборзні видумують яку-небудь нісенітницю. Тому не треба на інформатора настоювати, щоби доконче подав такі пояснення, та провірювати у других, чи подані пояснення та перекази справді існують між населенням» [160, 12]. Згаданий модернізований питальник М. Кордуби масово поширили такі українські видання Галичини, як «Нова зоря» [135, 10], «Діло» [196, 22], «Літопис Бойківщини» [201], «Стара Україна» [161] та ін. Емоційний заклик ученого знайшов певний відгук в громадському середовищі, про що свідчили відповіді на його питальник, котрі надходили до редакцій українських газет [276; 131].

М. Кордубі також належить перша в українській гуманітаристиці спроба систематики топонімічних джерел за критерієм семантики їх твірних основ, що було здійснене в праці «Що кажуть нам назви осель?». Окреслюючи суть цієї проблеми, учений відзначив: «Коли переглядати реєстр назов осель української частини давньої Галичини, не тяжко завважити, що ці назви, поза їх позірно великою різноманітністю, можна згрупувати в дві великі громади: а) назви, що мають красназавчий характер, б) назви, що походять від особових імен. Обидві оці громади охоплюють 2/3 усіх назов взагалі. Поза ними остається ще кілька менших груп, що мають інші властивості» [200].

Далі галицький дослідник підходить до докладної характеристик кожної з виокремлених ним груп та підгруп топонімічних джерел. «Красназавчі назви, – пише вчений, – зазначають деколи тільки, так сказати б, ієрархічне становище даної оселі, звичайно з додатком, для відрізнєння, прикметника або прийменника: Старе місто, Староміщина, Нове місто [...]. Деякі назви зазначають пізніший у порівнянні до інших довколишніх сіл час повстання даної оселі: Новосілка та Новосілки [...]]» [200]. Інші ж назви мають завдання зазначити якусь прикмету, властиву даній оселі, що їх відрізняє від інших.

Такою прикметою буває: а) зовнішня форма оселі (найчастіше, довжина та форма), б) місцева специфіка, приміром, наявність тих чи інших копалин (Біла, Руданці, Багна тощо), в) особливість розташування на земній поверхні (наприклад, Межигір'є, Залісці, Підгайці та ін.), г) гідрографічні прикмети (приміром, Маловоди, Золотий Потік, Устє), д) якість ґрунтів (наприклад, Камінь, Глинне, Піски), є) засоби комунікації (Мости, Броди, Підволочиськ та ін.), ж) специфіка флори (приміром, Яблінка, Грушів, Липники), з) особливості фауни (наприклад, Кінське, Вовче, Гусятин). Підсумовуючи цю групу топонімів, М. Кордуба вказує: «Уся ця велика громада назов має безперечно своє значення для науки. Вона дає м. ін. підставу до вивчення поширення біля 50 гатунків рустні й понад 60 гатунків звірні в тих часах, коли повставали ними названі оселі. При допомозі цих назов можна також досліджувати стан залісення нашого краю в давнині» [200]. Разом із тим, ці джерела є вкрай малоінформативні як для з'ясування часу заснування населених пунктів, так і самої особи засновника. Лише у випадку назви за видами давно вимерлих звірів можна приблизно здогадатися про давність села чи міста.

Зовсім іншою є справа у випадку особових назв, адже тут кожна подає ім'я засновника й первісного власника або управителя населеного пункту. При цьому особові назви виступають у двоякій формі – іменниковій або прикметниковій. Кожна з них має окремі властиві собі закінчення, що зазвичай відповідають способові та часові постання села чи міста. За цим критерієм М. Кордуба ділить всю сукупність особових топонімів на декілька підгруп: а) іменникові назви на –ичі, -иці (наприклад, Бояничі, Малчиці, Бабичі); б) прикметникові назви, закінчені на –ь, -ів, -ин, що мають значення присвійних прикметників і відповідають на питання: чий це населений пункт (приміром, Перемишль, Павлин, Василів), в) іменникові назви на –івці, -инці, що постали за допомогою додаткового закінчення –ці до назв населених пунктів із присвійними прикметниковими закінченнями –ів, -ин, на означення населення, що жило в цих оселях (Яцківці, Болехівці, Бабинці

та ін.), г) іменникові назви на –івка, що надає назвам осель зменшувального характеру і дозволяє припустити невеликий чи побічний характер цього населеного пункту.

Поряд із щойно згаданими великими групами топонімічних джерел, М. Кордуба виокремлює також менші, але також важливі для розуміння характеру заснування населених пунктів. Перша група – колонізаційні, що означають різні племена, котрі волею долі опинялися на українських землях, засновуючи міста та села. Таким чином постали, наприклад, такі населені пункти як Турка, Поморяни, Угерсько та ін. Друга група топонімів – фортифікаційні, що вказують на специфіку оборонних споруд населеного пункту (приміром, Городок, Окопи, Посіч). Третя – службові топоніми, що вказують на рід заняття їх населення (наприклад, Рибники, Псарі, Бортники). П'ята група – пільгові назви: нестача робочих рук змушувала власників латифундій приваблювати населення на свої землі різними податковими пільгами на певну означену кількість років. Таким чином, на українських землях постали численні населені пункти, де їхні засновники маркували цей факт (найбільш поширені – Слобода та Воля з різноманітними варіаціями). Шоста група – лісові топоніми, пов'язані з примітивним способом лісового осельництва (Буди, Салаш, Майдан тощо). Сьома – церковні назви осель, пов'язані з колонізаційною діяльністю церкви (наприклад, Монастир, Крилос, Богородчани). Восьма група – корчмарські топоніми, поява яких була пов'язана з необхідністю заснування на дорожніх трактах місць для відпочинку та харчування подорожніх. Таким чином, наприклад, постали населені пункти Заїзд, Завадів, Весела та ін. Врешті, найбільш оригінальною була остання дев'ята група топонімічних джерел – жартівливі або глумливі. Граматична форма цих топонімів вказує, що вони відносяться не до самих населених пунктів, а до їхнього населення. Ще одна особливість полягає в тому, що такі назви давали не самі мешканці, а лише їхні сусіди. Приводом стають особливості одягу, вигляду, вдачі, поведінки, способу заробітку чи якісь особливі пригоди та події, котрі сталися в такому

населеному пункті. Втім, подекуди означення бувають настільки влучними, що стають загальнопоширеними. Так постали Товстоголови, Боброїди, Сновидів та ін. Наприкінці своєї цікавої розвідки М. Кордуба наголошує, що його спроба класифікації галицької топоніміки далека від повноти, а радше є «спонукою до дальших дослідів на цьому, на жаль, досі зовсім занедбаному полі» [200].

Щойно змальоване бачення М. Кордубою цілей, завдань і дисциплінарного статусу історичної топоніміки вчений популяризував як серед українських колег, так і в середовищі гуманітаріїв Центрально-Східної Європи. Так, із доповіддю про вагомість та унікальність топонімічних джерел для реконструкції історичної картини світу галицький учений наприкінці червня 1927 р. взяв участь у скликаному Польським історичним товариством міжнародному Конгресі істориків Східної Європи та Слов'янського світу, що відбувся у Варшаві [169]. В своєму рефераті «Потреба організації збирання географічних назв» він стисло змалював минуле топоніміки як історичної субдисципліни та відтворив дедалі зростаюче розуміння дослідниками минулого інформаційної унікальності цих джерел. Обґрунтовуючи необхідність солідарних зусиль топономастів регіону в справі виявлення та каталогізації топонімічних свідчень, доповідач у підсумку свого виступу звернувся до присутніх з конкретними пропозиціями. «Думаю, що отся перша конференція істориків Славянщини і Сходу Європи здобуде собі велику заслугу, коли подасть почин до переведення докладної, систематичної збірки географічних назв з усіх славянських земель, – наголосив М. Кордуба. – Щоби діло повести планово і одноцільно, необхідно виробити спільну інструкцію і квестіонар, котрі обов'язували би збирачів на всіх славянських землях. Саме практичне переведення збірки повинні перебрати згуртовані на сій конференції славянські наукові установи, кожна на території заселеній своїм народом, і подавати щорічно звідомлення про стан і поступ своєї роботи. [...] Пропонуємо, щоби сі наукові установи, котрі переводитимуть збірку,

переховували зібраний матеріал у своїх архівах, улегчуючи хіснування ним через відповідне упорядкування і заведення потрібних реєстрів. Також вважаємо потрібним, щоби нинішня конференція поручила окремій комісії ведення докладної реєстрації всіх ономастичних публікацій, які торкаються славянських земель, і подбала про оголошення її у формі спеціальної бібліографії. Вкінці бажаним було би, щоби з часом повстав окремий журнал, посвячений спеціально справам славянської топономастики» [185, 107–108]. Відзначимо, що згадані пропозиції М. Кордуби, за його власним зізнанням, були схвально та зі зрозумінням сприйняті учасниками наукового форуму, потрапивши до резолюції Конгресу як актуальні завдання для слов'янських дослідників [169, 197].

Важливою рисою тогочасних топономастичних студій М. Кордуби було намагання скооперуватися у справі вивчення українського ономастикону з дослідниками з інших українських земель. Так, завдяки М. Грушевському, вчений навів контакти з топономастами Наддніпрянщини, зокрема, з працівниками академічної Комісії для складання історично-географічного словника української землі, що нею керував брат учителя Олександр Грушевський [15, 203]. Нав'язав взаємини галицький учений і з закарпатським топономастом Я. Стрипським та польським колегою Юл. Зборовським.

Відзначимо, що крім теоретичних проблем історичної топоніміки, у міжвоєнний час М. Кордуба також намагався за допомогою даних українського ономастикону з'ясувати й суто історіографічні проблеми. Зокрема, декілька праць дослідник присвятив питанню локалізації літописних населених пунктів княжої доби, котрі зникли з мапи модерного світу. Наприклад, галицький учений уперше в українській науці здійснив вдалу спробу локалізації літописного Хмеліва [152].

Згадані проблеми збирання та дослідження топонімічних джерел М. Кордуба осмислював також в історіографічному ключі – звертаючись до новинок наукової літератури. При цьому вчений особливо часто застерігав

колег від несерйозного – винятково ілюстративного підходу до топонімічних даних. Йшлося про те, що в історичній науці кінця XIX – першої третини XX ст. свідчення топоніміки часто виступали в ролі додаткової екземпліфікації для доведення гіпотез стосовно характеру первісної колонізації тих чи інших теренів. При цьому топонімічні джерела підбиралися тенденційно – відповідно до поставленого перед собою дослідником завдання. Очікувано, що це викликало скептичне ставлення до топономастики як дисципліни. Тож М. Кордуба неодноразово наголошував на потребі скрупульозного збирання всіх можливих топонімічних джерел і їх постійного порівняння за різними критеріями. Яскравим прикладом тут є рецензія вченого на «Історію румунського народу» Ніколає Йорги, якому критик зробив закид випадкового залучення топоніміки при з'ясуванні серйозного питання про автохтонність румунів у Молдавії. Молодий тоді український вчений наважився дати пораду класику румунської історіографії: «[...] Рішуючим доказовим матеріалом може тут бути лише докладне перестудіоване географічної номенклатури Семигорода, при чім особливу вагу треба би класти на назви рік і гір. [...] Проф. Йорга робить вправді проби розсліду топографічних назв, але така доривочна проба на кількох прихвощах зібраних примірах не може до нічого довести, особливо коли бере він назви теперішні, не питаючи за їх давню форму (прим. в донатійних грамотах)» [139, 206–207].

Новаторство М. Кордуби з вивчення топонімічних джерел було надзвичайно схвально оцінене його сучасниками. В рецензіях на топонімічні праці вченого наголошувалося на важливості для поступу наукового українознавства привернення ним уваги до вітчизняного ономастикону. Так, Микола Ткаченко вказував, що саме М. Кордуба найбільш виразно акцентував «потребу збирання географічних назв, на яку звертали вже давно увагу в історіографії» [303]. Оглядачі підкреслювали, що джерелознавчі студії галицького дослідника виконані надзвичайно сумлінно, на високому науковому рівні. З огляду на це, твердили рецензенти М. Кордуби, його

ономастичні праці будуть зберігати актуальність так довго, «поки не виповнять завдання [...]: освідомити ширше громадянство про вагу для науки матеріалів про географічні назви» [161].

Узагальнюючи образ Кордуби-джерелознавця, насамперед відзначимо цілковиту новаційність і фундаментальність студій ученого над українською топонімікою – він уперше комплексно поставив і значною мірою розв’язав питання з фіксації, класифікації й інтерпретації цього виду джерел. При цьому вкажемо на універсальність джерелознавчої праці М. Кордуби: дослідник був і самостійним, зрештою, найбільш успішним, збирачем топоніміки, і організатором колективної збирацької праці, а також пропонував оригінальні вирішення теоретичних аспектів топономастики як важливої історичної субдисципліни.

У підсумку, звернемо увагу на ту обставину, що саме джерелознавчі студії М. Кордуби є найбільш новаторською складовою його інтелектуальної спадщини. Адже, якщо в реконструйованих у попередніх частинах роботи історіографічній та археографічній ділянках учений мав видатних попередників (насамперед, В. Антонович і М. Грушевський) і талановитих сучасників (передусім, С. Томашівський та І. Крип’якевич), то щойно проаналізовані його джерелознавчі студії були до певної міри унікальними для української наукової культури та значною мірою формували дослідницьку «моду» в першій половині минулого століття. І теоретичні розважання М. Кордуби стосовно дисциплінарного статусу джерелознавства, і оригінальні роздуми щодо техніки опрацювання писемних пам’яток, і його вдалий дидактичний досвід зі створення підручника з «тевристики», врешті, перетворення української топономастики на респектабельну галузь академічної науки, забезпечили вченому чолове місце в історії українознавства.

ВИСНОВКИ

Всебічний аналіз віднайдених в Центральному державному історичному архіві України у Львові, Державному архіві Львівської області, Відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника, Головному архіві нових актів у Варшаві, а також у багатьох бібліотеках джерел дозволив вирішити поставлену проблему комплексної реконструкції історико-наукової та джерелознавчо-археографічної спадщини Мирона Кордуби. Опрацювання кордубознавчої літератури засвідчило недостатність уваги наших попередників до всієї багатогранної наукової спадщини галицького вченого і необхідність ґрунтовного вивчення її історіографічного та джерелознавчо-археографічного аспектів.

Аналіз наукової діяльності М. Кордуби свідчить про те, що значну частину його творчого доробку становили історіографічні студії. В дослідницькій лабораторії галицького історика як дослідника науки, діалектично поєдналися концептуальний, персоналізований та інституційний підходи. Так, спеціально вивчаючи академічний етап української гуманітаристики, він простежує поступову зміну романтичної, позитивістської та модерністської парадигм. Цим самим М. Кордуба чи не вперше серед сучасників інтегрує український науковий рух до загальноєвропейського історіографічного процесу. За його слушним спостереженням, з огляду на недержавний статус розділених кордонами співвітчизників, українознавство дещо запізнювалося у своєму розвитку, порівняно з історичною культурою сусідніх народів, що мали допомогу від своїх держав.

Також вагомими є спостереження вченого стосовно взаємовпливів наддніпрянського та галицького історіографічних дискурсів, чим також здебільшого нехтували його сучасники. М. Кордуба аргументовано пише про інтелектуальне лідерство київських та харківських інтелектуалів, котрі

допомагали галицьким братам в середині XIX ст. долати культурну упослідженість як наслідок багатовікової домінації поляків. Натомість, слушно вказує дослідник, Галичина у символічний спосіб «віддячила» наддніпрянцям, коли на зламі XIX-XX ст. стала національним «П'ємонтом», де завдяки конституційним правам, українці розгорнули небачену перед тим інтенсивну культурну та наукову працю, наслідком якої стало подолання хронічного відставання української гуманітаристики загалом, та історіографії, зокрема.

Український історіографічний процес у М. Кордуби, зрештою, як і в інших його колег-історіографів (згадаємо, для прикладу, О. Лазаревського, М. Василенка, Д. Багалія чи М. Грушевського), є помітно персоніфікованим. Саме лідери українознавства по обидва боки Збруча, вказує дослідник, своїми ініціативами модернізували українознавство, тим самим поглиблюючи його академічний зміст. З-посеред десятків яскравих представників вітчизняного інтелектуального руху XIX – початку XX ст., історіограф особливо докладно зупинився на постатях М. Максимовича, П. Куліша, Т. Шевченка, В. Антоновича та свого вчителя М. Грушевського. Звернемо увагу, що саме М. Кордуба вперше докладно реконструював малознану перед тим грань творчого генію Кобзаря, показавши різноплановість його зацікавлень історичним краєзнавством.

Біоісторіографістиці М. Кордуби притаманні важливі для подальшого поступу української інтелектуальної історії риси. Насамперед, привертають увагу його свідомі зусилля з розширення джерельної бази життєписів досліджуваних ним персоналій. Історіограф актуалізує читачеві незнані перед тим джерела, нерідко оприлюднюючи найбільш цікаві з них у вигляді додатків до своїх текстів. У випадку з М. Грушевським, він сам, оповідаючи про своє творче спілкування з учителем, творить мемуарні джерела, що й по сьогодні вважаються одними з найбільш інформативних у грушевськознавстві. В підсумку, М. Кордуба збагатив українську історіографію низкою оригінальних історіографічних студій, деякі з яких і

зараз не мають аналогів. Так, змальовані вченим силуетки Максимовича-топономаста, Шевченка-краєзнавця чи Куліша-бюрократа надалі вважаються за взірцеві, свідченням чого є їхня популярність у наукознавстві.

Важливим є теоретичний аспект біографістики М. Кордуби. Йдеться про його намагання реконструювати щоденність героїв його студій, реконструювати їхні інтелектуальні контакти та приватне життя, відстежувати творчі суперечки та конфлікти. Вчений свідомо намагається втриматися від спокуси модернізації світоглядів досліджуваним ним інтелектуалів, показуючи їх на тлі епохи та пояснюючи читачеві, що багато з допущених помилок – як наукового, так і приватного вимірів – були зумовлені тогочасними обставинами, котрі нерідко домінують над людиною. З огляду на це, цілком приєднуємося до висловленого нашими попередниками спостереження, що біографістика М. Кордуби створена в жанрі інтелектуальної біографії. Зрештою, це не повинно дивувати, адже саме на міжвоєнний час припадає поява перших класичних студій з історії ідей, що згодом трансформувалася у відому сьогодні парадигму інтелектуальної історії.

Не меншою оригінальністю позначені й студії М. Кордуби над інституційними аспектами українського історіографічного процесу. Зміна зацікавлень ученого з персоналістичної проблематики на інституційну припадає на міжвоєнний час. Вона була пов'язана з очевидною неможливістю оцінити масштаб творчої індивідуальності колег історика (багато з них були його близькими приятелями), адже для такої оцінки потрібна певна часова відстань. Тож М. Кордуба, з притаманною йому бібліографічною ретельністю, віднотує всі скільки-небудь помітні феномени вітчизняного інституційного руху. Він докладно зупиняється на характеристиці діяльності чоловічих та провінційних товариств і установ гуманітарного профілю, аналізує специфіку появи й еволюції наукової періодики, зрештою, узагальнює здобутки масового в той час конференційного руху. Згадані проблеми М. Кордуба вивчає на всіх

українських землях по обидві сторони збручанського кордону. Що не менш важливо, він звертає увагу на феномен української наукової еміграції, показуючи її неабиякий внесок до академічного українознавства. Така акцентована соборність у розумінні єдності українського наукового руху – є важливою інтенцією Кордуби-історіографа, що демонструє нам його розуміння громадської ваги вітчизняної гуманітаристики. В підсумку, це перетворило синтетичні праці вченого з історії української Кліо міжвоєнного часу на класику історіографічного жанру.

З історіографічною творчістю М. Кордуби безпосередньо пов'язана його археографічна діяльність. Вона мала певні особливості, адже якщо Кордуба-історіограф сформувався на питоми українському ґрунті, то своїм археографічним вишколом він у рівній мірі зобов'язаний львівському українознавчому (І. Шараневич, М. Грушевський) та віденському джерелознавчому (Г. Цайсберг, М. Бідінгер, В. Ягич, Л. Нідерле О. Редліх) осередкам. Це спонукало вченого до певної модернізації прийнятих українськими археографами методик видання документів (насамперед, відмова від буквалістичної передачі тексту джерел), що нерідко критикувалося, хоча й не публічно, його сучасниками.

У центрі археографічних інтересів М. Кордуби перебувала найбільш популярна у його час доба української козаччини. Спочатку самотужки у Відні, а згодом за фінансової та організаційної підтримки з боку керованої М. Грушевським Археографічної комісії НТШ, галицький учений на зламі XIX-XX ст. ретельно опрацював російські, австрійські та українські колекції, зібравши найбільш представницьку, як на той час, колекцію писемних пам'яток, що уможливили синтетичний погляд на зовнішню політику Богдана Хмельницького. Підготовлений ним том «Жерел до історії України-Руси» містив найбільшу на той час кількість різнопланового документального матеріалу багатьма мовами, адже низку менш інформативно цінних джерел він передав у анотованому вигляді. Сучасники вченого одноставно вказували на фундаментальність внеску М. Кордуби в

археографію козацької доби; щоправда, польські колеги наголошували на національній заангажованості його праці.

Традиції козацької археографії М. Кордуба продовжував і в міжвоєнний час, ставши співробітником очоленої його вчителем Археографічної комісії ВУАН. Саме львівський історик модерував процес пошуку та копіювання замовлених М. Грушевським джерельних матеріалів з архівосховищ Другої Речі Посполитої, що значною мірою уможливило появу дев'ятого та десятого томів «Історії України-Руси». Деякі дрібніші джерельні знахідки доби козацької революції вчений публікував на шпальтах українських часописів по обидва боки Збруча.

Поряд із козацькою тематикою, М. Кордуба також став знаним як публікатор різнопланових пам'яток (офіційні документи, приватне і службове листування) XVIII-XIX ст. Цю діяльність стимулювали його історіографічні інтереси, коли найбільш цікаві та малодоступні сучасникам матеріали вчений публікував у додатках до біоісторіографічних студій. І тут нас захоплює широта його творчих зацікавлень: вчений розшуковує та видає джерела до історії шкільництва, польсько-українських інтелектуальних контактів, галицького та наддніпрянського національного руху в XIX ст. тощо. І ці археографічні здобутки М. Кордуби вважаються взірцевими як за майстерністю добору матеріалу, так і методики його публікації. Деякі з виданих ученим документів загинули в роки Другої світової війни (наприклад, були знищені при спаленні Варшави документи П. Куліша та Ф. Лебединцева), тож його видання зараз мають фактично роль першоджерела.

Найменш знаною є діяльність М. Кордуби як організатора археографічної праці. Поряд із згаданим його модеруванням пошуковою та копіювальною працею групи археографів, що виконували замовлення М. Грушевського, слід відзначити його керівництво Археографічною комісією НТШ. В цій справі він цілком відтворював досвід свого вчителя – творця цієї комісії. За більш ніж скромних фінансових можливостей,

очолювана ним АК НТШ спромоглася на видання затребуваного громадськістю історично-географічного словника Західної України та восьмого тому «Пам'яток української мови та літератури». Зрештою, як член обох археографічних інституцій у Львові та Києві, М. Кордуба у дієвий спосіб спричинився до тісної кооперації поділених збручанським кордоном українських археографів. В підсумку, це дає підстави говорити про вагомість для національної науки археографічної спадщини галицького вченого.

Логічним продовженням археографічної праці М. Кордуби було ретельне джерелознавче опрацювання віднайдених пам'яток. І в даному випадку простежуємо оригінальний синтез у джерелознавчій культурі вченого впливів галицького українознавчого та віденського академічного осередків. І якщо традиції львівської школи М. Грушевського орієнтували М. Кордубу на кількісне джерелознавство та пошук все нових інформаційних можливостей для розбудови національного гранд-нарративу, то набутий досвід спілкування з віденськими професорами стимулював до теоретичної рефлексії стосовно практики роботи з писемними пам'ятками.

Теоретико-джерелознавчі студії М. Кордуби були викликані суто прагматичними потребами – заповнення лакуни у фаховій підготовці українських студентів УТУ. Тож його рефлексії методологічного плану позначені певним дидактизмом – намаганням допомогти початкуючим адептам Кліо засвоїти базові поняття та методики. Разом із тим, ці рефлексії мали поважний теоретичний аспект, важливий для української гуманітаристики, адже містили перший досвід синтетичного підходу до тогочасного різноманіття джерелознавчих практик. Цей досвід, втілений у праці «Методологія історії», виявився напрочуд вдалим. А ґрунтовне, особливо як на той час, тлумачення М. Кордубою ключових проблем джерелознавства (окреслення поняття історичного джерела, класифікація та систематизація джерел, наукова критика та методика опрацювання джерел), на тривалий час стало загальноприйнятим.

Ще більшою новаційністю позначена праця М. Кордуби як дослідника топонімічних джерел. Він першим серед колег вказав на високу евристичну цінність топоніміки – її здатність давати історикам якісно нове знання. Будучи фактично піонером у цій галузі, історик окреслив і значною мірою розв'язав теоретичні і практичні проблеми з фіксації, класифікації й інтерпретації цього виду джерел. При цьому впадає у вічі універсальність джерелознавчого амплуа М. Кордуби, котрий як сам багато десятиліть збирав топоніміку, так і заохочував, небезуспішно, до цієї важливої громадської праці українську інтелігенцію Буковини та Галичини.

Академічний інтерес М. Кордуби до української топоніміки мав чітку громадсько-політичну проекцію, адже намагаючись якомога повніше зафіксувати український ономастикон у його первісному народному звучанні та, давши зібраному матеріалові всебічну наукову інтерпретацію з позиції національного історичного інтересу, історик тим самим привертав увагу до неприглядного становища українців під чужоземним пануванням. З огляду на це, вповні заслужено топономастичні праці М. Кордуби вважаються за найбільш актуальну для сьогодення частину його творчої спадщини, свідченням чого є неослабна увага до них сучасних дослідників.

Вищесказане дозволяє цілком аргументовано охарактеризувати внесок М. Кордуби до вітчизняної історії науки, археографії та джерелознавства як фундаментальний. Також маємо підстави говорити, що саме реконструйовані в роботі історіографічна та джерелознавчо-археографічна складові його інтелектуального доробку позначені неабиякою актуальністю, тож надалі зберігають своє теоретичне та практичне значення для сучасного українознавства. Все це дозволяє визнати М. Кордубу першоплановою постаттю вітчизняної науки ХХ ст., котрий поряд із його видатними попередниками (В. Антонович, М. Драгоманов, М. Грушевський) та сучасниками (С. Томашівський, І. Крип'якевич, О. Оглоблин) спричинився до модернізації всіх її сегментів.

Насамкінець зазначимо, що подальше дослідження нашої теми має значні дослідницькі перспективи та резерви саморозвитку. Насамперед, важливими видаються студії над проблемною історіографією в працях М. Кордуби (літописання, козаччина), як і його цікаві рефлексії стосовно російської, польської та західноєвропейської науки. Вельми перспективними виглядають подальші пошуки маловідомих публікацій вченого, а також матеріалів його науково-організаційної діяльності, що відклалися у віденських архівах. Нове світло на окремі аспекти історіографічної та джерелознавчо-археографічної діяльності М. Кордуби може пролити й вивчення численного неопублікованого епістолярію вченого і його колег. Зрештою, на черзі також створення синтетичної інтелектуальної біографії видатного дослідника, в якій належне місце повинна зайняти історіографічна, джерелознавча й археографічна складова його творчості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Алексієвець М. Спадщина Мирона Кордуби та стан її вивчення в Україні і за рубежом. Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія. Тернопіль. 2001. Вип. 12. С. 4–8.
2. Андрусак М. *La littérature historique soviétique-ukrainienne, Compte-rendu, 1917–1931. Miron Korduba. Varsovie : Bulletin d'information des sciences historiques eu Europe Orientale. 1938. Vol. 7/8. 277 p.*
3. Антонович В. Виклади про козацькі часи на Вкраїні. Із переднім словом про житє та діяльність Антоновича В[асиля] С[імовича] та Д[митра] А[нтоновича], із портретом автора, образами гетьманів, картою України і увагами д-ра Мирона Кордуби. Чернівці, 1912. С. XXII.
4. Антонович В. Про твори Шевченка історичного змісту. Правда. Львів, 1889. Вип. V. Т. II. С. 337–340.
5. Багалій Д. Вибрані праці : у 6 т. Х. : Золоті сторінки, 2001. Т.2: Джерелознавство та історіографія історії України. 662 с.
6. Батюк Т. Біографістика в історіографічній спадщині Мирона Кордуби. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. Вип. 2. Ч. 3. С. 106–110.
7. Бернгейм. Введение в историческую науку [пер. з нем.]. М. : М. Н. Прокопович, 1908. 135 с.
8. Білинський Б. Мирон Кордуба в контексті епохи. Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість Львів, 2012. Вип. 5: Ювілейний збірник на пошану Олександра Колянчука. С. 192–198.
9. Білинський Б. Спогади про дідуся. Наукові зошити історичного факультету. Львів, 2003. Вип. 5–6. С. 373– 375.

10. Богдашина Е. Источниковедение истории Украины: вопросы теории, методики, истории. Х. : «Издательство Сага», 2012. 234 с.
11. Бучко Д. Исследования украинской топонимии в трудах М. М. Кордубы. Доклады и сообщения Львовского отдела Географического общества УССР за 1966 год. Львов : Изд. Львов. ун-та, 1969. С. 131–134.
12. Бучко Д. М. М. Кордуба – збирач і дослідник української топонімії. Повідомлення української ономастичної комісії. К. : Наук, думка, 1967. Вип. 3. С. 36–45.
13. Великопольська У. Малознана праця Мирона Кордуби «Методологія історії»: спроба аналізу. Вісник Львівського університету. Серія історична. Львів, 2005. Вип. 39–40. С. 628–640.
14. Великопольська У. Теоретичні аспекти джерелознавства у науковій спадщині Мирона Кордуби. Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Київ, 2007. №. 15. С. 158–180.
15. Взаємне листування Михайла Грушевського та Мирона Кордуби. Львів, 2016. 422 с.
16. Витанович І. La littérature historique soviétique-ukrainienne, Compte-rendu, 1917– 1931. Miron Korduba. Varsovie: Bulletin d'information des sciences historiques eu Europe Orientale. 1938. Vol. 7/8. 277 p. Українська книга. 1938. Ч. 6/7. С. 127–128.
17. Вище рівень ідеологічної роботи. Обл. РАТАУ. Вільна Україна. 1946. 24 лип. С. 2.
18. Від редакції «Січ»: 1868-1908. Альманах в пам'ять 40-их роковин основання товариства «Січ» у Відні. Львів: з друкарні наукового товариства ім. Шевченка, 1908. С. V– VII.
19. Відозва Наукового Тов. ім. Шевченка. Громадська думка. 1920. Ч. 72. С. 3.
20. Владига О. Діяльність Михайла Грушевського на чолі Археографічної комісії ВУАН. Spheres of culture. Journal of Philological,

Historical, Social and Media Communication, Political Science and Cultural Studies. Lublin, 2012. Vol. I. S. 256–265.

21. Владига О. Михайло Грушевський – голова Археографічної комісії НТШ. Дрогобицький краєзнавчий збірник. Дрогобич : Коло, 2012. Вип. XVI. С. 283–294.

22. Галик В. Історик Мирон Кордуба – кореспондент Івана Франка. Мандрівець. 2011. № 6. С. 35–40.

23. Гермайзе О. В.Б.Антонович в українській історіографії. Україна. 1928. Кн. 5. С. 17–32.

24. Гирич І. М. Грушевський та В. Антонович: творчі контакти та суспільно-політичні погляди. Академія пам'яті професора Володимира Антоновича. К., 1994. С. 133–160.

25. Гирич І. Організація М.С.Грушевським археографічної роботи у львівський період життя й діяльності (1894–1914 рр.). Український історичний журнал. 1997. № 1. С. 72–86.

26. Головач О. Вчені НТШ і Український університет у Львові. Вісник НТШ. 1992. № 1. С. 12–13.

27. Головин Б. Відроджена пам'ять про Мирона Кордубу. Тернопіль : Просвіта, 2003. С. 113–116.

28. Головин Б. Кордуба Мирон – видатний український історик, політичний та громадський діяч. Тернопіль : Просвіта, 2003. С. 126–135.

29. Головин Б. Мирон Кордуба: найважливіші віхи життя і наукової діяльності. Тернопілля'96: регіон, річник. Тернопіль, 1996. С. 109–110.

30. Головин Б. Михайло Грушевський і становлення Мирона Кордуби як ученого. Тернопіль : Просвіта, 2003. С. 110–113.

31. Гончарук П. Суспільно-політичні та історичні погляди П. О. Куліша: до 110 річниці його світлої пам'яті (1819–1897). К. : ДАКККІМ, 2006. 264 с.

32. Горбатюк В. Викорінимо залишки буржуазно-націоналістичної концепції Грушевського і його школи. Вільна Україна. 1946. 4 серпня.

33. Горбатюк В. М. Грушевський та його так звана школа (історіографічні замітки). Наукові записки Львівського державного університету. Серія історія. Л., 1946. Т. 1. В. 1. С. 18–27.
34. Грушевський М. Володимир Антонович, основні ідеї його творчості і діяльності. УІ. 1984. № 1–4. С. 193–199.
35. Грушевський М. З соціально-національних концепцій Антоновича. УІ. 1984. № 1–4. С. 200–218.
36. Грушевський М. Записка предложена археографічній комісії проф. Грушевським в справі видання корпусу матеріалів до історії козащини. Хроніка НТШ. Львів, 1905. Ч. 24. С. 19.
37. Грушевський М. Ізидор Шараневич. Некролог. Записки НТШ. 1902. Т. XLV. С. 12–14.
38. Грушевський М. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. К. : Наукова думка, 1996. Т. 9. Кн. 1. 880 с.
39. Грушевський М. Пам'яті Володимира Антоновича. УІ. 1984. № 1–4. С. 191–192.
40. Грушевський М. Розвиток українських досліджень у ХІХ столітті і вияви у них основних питань українознавства. Український історик. 1990. № 1–4. С. 28–44.
41. Грушевський М. Соціально-традиційні підоснови Кулішевої творчості. Україна. 1927. № 1. С. 9–39.
42. Грушевський О. Історичні погляди П.О.Куліша. ЛНВ. 1919. Кн. 7–9. С. 77–93.
43. Данилевский И., Кабанов В., Медушевская О., Румянцева М. Источниковедение: Теория. История. Метод. Источники российской истории. М. : Российский гос. гуманитарный ун-т. 2004. 701 с.
44. Даниленко В. Кордуба Мирон Михайлович. Вчені Інституту історії України. Бібліографічний довідник. Серія. Українські історики. К : Інститут історії України НАН України, 1998. Вип. 1. С. 152–153.

45. Дашкевич Я. Боротьба з Грушевським та його львівською школою за радянських часів. Воля і Батьківщина. 1996. № 3. С. 54–59.
46. Дашкевич Я. Мирон Кордуба зблизька. Пам'ять століть. 2001. № 6. С. 114–119.
47. Дашкевич Я. Мирон Кордуба та його «Бібліографія історії України». Український археографічний щорічник. Київ, 2001. Вип. 5/6. С. 16–24.
48. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). Ф. 26. Львівський королівський університет імені Франца І, Оп. 1, Спр. 589 (Головний каталог студентів). – Арк. 9.
49. ДАЛО. Ф. Р. 2923. Особистий фонд Мирона Кордуби, Оп. 1, Спр. 1. Документи біографічного характеру (паспорт, свідоцтво, автобіографія, посвідчення і ін.), 73 арк.
50. ДАЛО. Ф. Р. 2923. Особистий фонд Мирона Кордуби, Оп. 1, Спр. 2. (Спогади), 152 арк.
51. ДАЛО. Ф. Р. 2923. Особистий фонд Мирона Кордуби, Оп. 1, Спр. 4. Матеріали службової діяльності (правила навчального розпорядку для вищих учбових закладів, робочі плани кафедри, замовлення кафедри і ін.), 14 арк.
52. ДАЛО. Ф. Р. 2923. Особистий фонд Мирона Кордуби, Оп. 1, Спр. 8. Стаття «Михайло Грушевський як дослідник князівської доби історії України» (Рукопис), 9 арк.
53. ДАЛО. Ф. Р. 2923. Особистий фонд Мирона Кордуби, Оп. 1, Спр. 9. Кордуба М. Розмежування і поділ історичного предмету, 16 арк.
54. ДАЛО. Ф. Р. 2923. Особистий фонд Мирона Кордуби, Оп. 1, Спр. 10. Стаття про перекручування деяких географічних назв у підручниках географії та історії (Рукопис), 5 арк.
55. ДАЛО. Ф. Р. 2923. Особистий фонд Мирона Кордуби, Оп. 1, Спр. 17. Рецензія на «Підручник України», виданий у Берліні проф. Мірчуковм Й. (Рукопис), 4 арк.

56. ДАЛО. Ф. Р. 2923. Особистий фонд Мирона Кордуби, Оп. 1, Спр. 18, Конспект лекцій з історії України. Том I, 149 арк.
57. ДАЛО. Ф. Р. 2923. Особистий фонд Мирона Кордуби, Оп. 1, Спр. 19. Конспект лекцій з історії України. Том II, 118 арк.
58. ДАЛО. Ф. Р. 2923. Особистий фонд Мирона Кордуби, Оп. 1, Спр. 20. Конспект лекцій з історії України. Том III, 106 арк.
59. ДАЛО. Ф. Р. 2923. Особистий фонд Мирона Кордуби, Оп. 1, Спр. 21. Конспект лекцій з історії України, прочитаних у Варшавському університеті. Частина I. Том I, 169 арк.
60. ДАЛО. Ф. Р. 2923. Особистий фонд Мирона Кордуби, Оп. 1, Спр. 22. Конспект лекцій з історії України, прочитаних у Варшавському університеті. Частина I. Том II, 100 арк.
61. ДАЛО. Ф. Р. 2923. Особистий фонд Мирона Кордуби, Оп. 1, Спр. 23. Конспект лекцій з історії України, прочитаних у Варшавському університеті. Частина I. Том III, 197 арк.
62. ДАЛО. Ф. Р. 2923. Особистий фонд Мирона Кордуби, Оп. 1, Спр. 24. Конспект лекцій з історії України, прочитаних у Варшавському університеті. Частина I. Том IV, 92 арк.
63. ДАЛО. Ф. Р. 2923. Особистий фонд Мирона Кордуби, Оп. 1, Спр. 25. Конспект лекцій з історії України, прочитаних у Варшавському університеті. Частина I. Том V, 63 арк.
64. ДАЛО. Ф. Р. 2923. Особистий фонд Мирона Кордуби, Оп. 1, Спр. 26. Конспект лекцій з історії України, прочитаних у Варшавському університеті. Частина I. Том VI, 76 арк.
65. ДАЛО. Ф. Р. 2923. Особистий фонд Мирона Кордуби, Оп. 1, Спр. 27. Конспект лекцій з історії України, прочитаних у Варшавському університеті. Частина I. Том VII, 82 арк.
66. ДАЛО. Ф. Р. 2923. Особистий фонд Мирона Кордуби, Оп. 1, Спр. 28. Конспект лекцій з історії України, прочитаних у Варшавському університеті. Частина II. Том I, 140 арк.

67. ДАЛО. Ф. Р. 2923. Особистий фонд Мирона Кордуби, Оп. 1, Спр. 29. Конспект лекцій з історії України, прочитаних у Варшавському університеті. Частина II. Том II, 78 арк.
68. ДАЛО. Ф. Р. 2923. Особистий фонд Мирона Кордуби, Оп. 1, Спр. 30. Конспект лекцій з історії України, прочитаних у Варшавському університеті. Частина II. Том III, 68 арк.
69. ДАЛО. Ф. Р. 2923. Особистий фонд Мирона Кордуби, Оп. 1, Спр. 31. Конспект лекцій з історії України, прочитаних у Варшавському університеті. Частина II. Том IV, 57 арк.
70. ДАЛО. Ф. Р. 2923. Особистий фонд Мирона Кордуби, Оп. 1, Спр. 32. Конспект лекцій з історії України, прочитаних у Варшавському університеті. Частина II. Том V, 50 арк.
71. ДАЛО. Ф. Р. 2923. Особистий фонд Мирона Кордуби, Оп. 1, Спр. 33. Конспект лекцій з історії західних слов'ян доби Перемислидів і П'ястів (Рукопис, 1946), 74 арк.
72. ДАЛО. Ф. Р. 2923. Особистий фонд Мирона Кордуби, Оп. 1, Спр. 34. Конспект лекцій з історії Західної Європи від Кромвеля до Великої французької революції (1946), 45 арк.
73. ДАЛО. Ф. Р. 2923. Особистий фонд Мирона Кордуби, Оп. 1, Спр. 41. Кордуба М. Конспект лекцій з джерелознавства, 134 арк.
74. ДАЛО. Ф. Р. 2923. Особистий фонд Мирона Кордуби, Оп. 1, Спр. 46. Конспект праці Иконникова В. С. «Опыт русской историографии», 54 арк.
75. ДАЛО. Ф. Р. 2923. Особистий фонд Мирона Кордуби, Оп. 1, Спр. 48. Виписки з архівних документів до історії Молдавії XIII-XV ст., том I, 640 арк.
76. ДАЛО. Ф. Р. 2923. Особистий фонд Мирона Кордуби, Оп. 1, Спр. 49. Виписки з архівних документів до історії Молдавії XVI-XVIII ст., том II, 509 арк.

77. ДАЛО. Ф. Р. 2923. Особистий фонд Мирона Кордуби, Оп. 1, Спр. 50. Виписки з «Сборника императорского русского исторического общества» (Листи Марії Терези, Фрідріха II та ін. до Катерини II), 1873-1891 pp., 145 арк.
78. ДАЛО. Ф. Р. 2923. Особистий фонд Мирона Кордуби, Оп. 1, Спр. 57. Виписки з журналів про літературно-публіцистичну діяльність М. Драгоманова, 94 арк.
79. ДАЛО. Ф. Р. 2923. Особистий фонд Мирона Кордуби, Оп. 1, Спр. 74. Бібліографія праць М. Кордуби, 449 арк.
80. ДАЛО. Ф. Р. 2923. Особистий фонд Мирона Кордуби, Оп. 1, Спр. 75. Бібліографія праць до історії України і Росії, том I.
81. ДАЛО. Ф. Р. 2923. Особистий фонд Мирона Кордуби, Оп. 1, Спр. 76. Бібліографія праць до історії України і Росії, том II.
82. ДАЛО. Ф. Р. 2923. Особистий фонд Мирона Кордуби, Оп. 1, Спр. 77. Бібліографія праць до історії України і Росії, том III.
83. ДАЛО. Ф. Р. 2923. Особистий фонд Мирона Кордуби, Оп. 1, Спр. 78. Бібліографія праць до історії Буковини, Молдавії, Угорщини, 355 арк.
84. ДАЛО. Ф. Р. 2923. Особистий фонд Мирона Кордуби, Оп. 1, Спр. 79. Бібліографія праць про гуцульщину, 37 арк.
85. ДАЛО. Ф. Р. 2923. Особистий фонд Мирона Кордуби, Оп. 1, Спр. 80. Картотека географічних назв з бібліографічними посиланнями, 883 арк.
86. ДАЛО. Ф. Р. 2923. Особистий фонд Мирона Кордуби, Оп. 1, Спр. 81. Рецензії Вальнера Е. і ін. на підручник Кордуби М.М. «Історія Австро-Угорської монархії для вчительських семінарій, 4 арк.
87. ДАЛО. Ф. Р. 2923. Особистий фонд Мирона Кордуби, Оп. 1, Спр. 82. Рецензії невстановлених авторів на «Географічний атлас» М.Кордуби (рукопис), 17 арк.
88. ДАЛО. Ф. Р. 2923. Особистий фонд Мирона Кордуби, Оп. 1, Спр. 83. Листи Антоновича М., Бордун М., Горбатюка В., Луцького О., Огієнка І., Яковліва А. та ін. приватних осіб, 50 арк.

89. ДАЛО. Ф. Р. 2923. Особистий фонд Мирона Кордуби, Оп. 1, Спр. 85. Листи польського короля до Хмельницького і Виговського за 1648-1654 рр. (Копії), 15 арк.
90. Дискусія над питанням «Откоуду єсть пошыла роуская земля ... и откуду роуская земля стала єсть», переведена на засіданнях Українського історичнофілологічного товариства в Празі 11 і 18 листопада 1930 року. Прага, 1931. 30 с.
91. Дійсні члени Товариства з кінцем 1906 р. Хроніка НТШ. Львів, 1907. Ч. 29. С. 20.
92. Дорошенко Д. Володимир Антонович. Його життя й наукова та громадська діяльність. Прага, 1942. 168 с.
93. Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле 1901–1914. Вінніпег-Манітоба, 1949. 164 с.
94. Дорошенко Д. Огляд української історіографії. К. : Вид-во «Українознавство», 1996. 256 с.
95. Дорошенко Д. П. О. Куліш. Його життя та літературно-громадська діяльність. К. : Просвіта, 1918. 70 с.
96. З архіву проф. Івана Раковського: Листування. М. Кордуба, В. Сімович, І. Бучко, І. Раковський. Український історик. 1985. № 1–4. С. 212–221.
97. Заболотна І. Порівняльний аналіз методики дослідження історичних джерел у практиці І. Крип'якевича та М. Кордуби. Пам'ятки. 2015. Т. 15–16. С. 60–74.
98. Зайцева З. Спогади як джерело вивчення українського наукового руху кінця ХІХ – початку ХХ ст. (історіографія проблеми). Історіографічні дослідження в Україні. К. : НАН України, 2002. Вип. 11. С. 90–102.
99. Зайцева З. Мирон Кордуба й українські наукові товариства. Український історичний журнал. 2002. № 6. С. 108–122.
100. Засідання археографічної комісії. Засідання комісій. Хроніка НТШ. Львів, 1905. Ч. 22. С. 24.

101. Засідання археографічної комісії. Засідання комісій. Хроніка НТШ. Львів, 1905. Ч. 24. С. 18.
102. Засідання археографічної комісії. Засідання комісій. Хроніка НТШ. Львів, 1910. Ч. 42. С. 19.
103. Засідання археографічної комісії. Засідання комісій. Хроніка НТШ. Львів, 1908. Ч. 35. С. 18.
104. Засідання археографічної комісії. Засідання комісій. Хроніка НТШ. Львів, 1909. Ч. 40. С. 17.
105. Засідання археографічної комісії. Засідання комісій. Хроніка НТШ. Львів, 1910. Ч. 44. С. 13.
106. Засідання археографічної комісії. Засідання комісій. Хроніка НТШ. Львів, 1911. Ч. 47. С. 15.
107. Засідання археографічної комісії. Засідання комісій. Хроніка НТШ. Львів, 1912. Ч. 50. С. 13.
108. Засідання археографічної комісії. Засідання секцій і комісій. Хроніка НТШ. Львів, 1904. Ч. 20. С. 9.
109. Заяць А. Спеціальні історичні дисципліни. Зошит 1. Археографія : навчальний посібник. – Львів, 2010. С. 8.
110. Звідомлення за рр. 1921–1922. Хроніка НТШ. Львів, 1922. Ч. 65–66. С. 15.
111. Зелінська Н. Михайла Максимович як творець та видавець наукової літератури нового часу. «Я син свого народу». Наукова спадщина Михайла Максимовича (до 200-річчя з дня народження вченого). К., 2005. С. 61–71.
112. Інститут Рукопису НБУ імені В.І.Вернадського. Ф. Х. Архів ВУАН, № 10705-10807. Протоколи засідань Археографічної комісії ВУАН (4 квітня 1919 – 28 грудня 1931), 172 арк.
113. Інститут Рукопису НБУ імені В.І.Вернадського. Ф. Х. Архів ВУАН, № 7740-7778. Записки Археографічної комісії ВУАН в справі організації сітки архівосховищ на Україні і, зокрема, в Києві та про

майбутню долю Литовської метрики і заяви про надання відряджень, про оплату праці, протоколи засідань та ін. 7 січня – 23 грудня 1926 р., 52 арк.

114. К. [Кордуба М.]. Папський посол на Україні в рр. 1245–1247: (Із Записок І. Пляно Карпіні). Нова зоря. 1928. 1 берез. С. 4.

115. Калакура Я. Історичні засади українознавства. К. : НДІУ, 2007. 381 с.

116. Калакура Я. Структура історичної науки: теоретико-методологічний аспект. Спеціальні галузі історичної науки. К., 1999. С. 18–25.

117. Калакура Я. Теоретико-методологічні засади української історіографії (за працями проф. Любомира Винара). На службі Клію. К. ; Нью-Йорк ; Торонто ; Париж ; Львів, 2000. С. 42–52.

118. Калакура Я. Українська історіографія в структурі історичної науки. Спеціальні історичні дисципліни: Питання теорії та методики. 2000. Вип. 10. № 5: Історіографічні дослідження в Україні. Ч. 2: Історіографія. С. 402–415.

119. Калакура Я. Українська історіографія. К. : Генеза, 2004. 496 с.

120. Калакура Я., Войцехівська І., Павленко С. Історичне джерелознавство. К. : Либідь, 2002. 488 с.

121. Капраль М. Археографічна діяльність Михайла Грушевського у львівський період життя (1894–1914). Михайло Грушевський і Львівська історична школа. Нью-Йорк-Львів, 1995. С. 166–173.

122. Качмарський Василь. Географічні назви – свідком минулого. Наш лемко. 1936. Ч. 2. С. 6.

123. Кіян О. Володимир Антонович: історик й організатор «Київської історичної школи». К., 2005. 492 с.

124. Кожолянюк Г. Тарас Шевченко та українська етнографія середини ХІХ століття. Народна творчість та етнологія. 2013. № 5. С. 7–16.

125. Кокорудз І. Секретарське справоздання з діяльності виділу Наукового Товариства ім. Шевченка за рік 1897. Записки НТШ. Львів, 1898. Т. XXI. С. 4–5.
126. Колесник В. Наукова спадщина В. Б. Антоновича в оцінці М.С. Грушевського. Київська Старовина. 1995. № 3. С. 78–83.
127. Колесник І. Українська історіографія (XVIII – початок XX століття). К. : Генеза, 2000. 256 с.
128. Комариця М. Кордуба Мирон – український історик, публіцист, редактор. Українська журналістика в іменах. Львів, 1998. Вип. V. С. 368–369.
129. Кондратюк К. Красьназвча спадщина Мирона Кордуби. Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w. Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2005. Т. 3. S. 409–417.
130. Кондратюк К. Українська історіографія XIX – початку XX століть: Основні напрями і концепції. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2002. 242 с.
131. Копильчак Семен. Географічні назви. Наш лемко. 1936. Ч. 4. С. 5.
132. Кордуба М. И. Филевич – Очерк карпатской территории и населения (Журнал министерства народного просвещения 1895, IV-V). Записки НТШ. 1896. Т. 12. С. 7.
133. Кордуба М. [Рец.] : Видавництво «Лан». Ч. 4. Михайло Грушевський: Про батька козацького Богдана Хмельницького. Київ 1909. Каменярі. 1910. № 1. С. 14–15.
134. Кордуба М. Наукове єднання: з'їзд істориків східно-європейських держав і Славянщини. Діло. 1927. Ч. 148. С. 2.
135. Кордуба М. Топографічні назви. Історико-географічний словар Галичини : Квестіонар. Нова зоря. 1928. 12 лют. С. 10.
136. Кордуба М. В справі збірки топографічних назв. Вперед. 1920. 28 марта. С. 4.

137. Кордуба М. В справі збірки топографічних назв. Громадська думка. 1920. 25 марта. С. 4.
138. Кордуба М. Володимир Антонович. Руска рада. Чернівці, 1908. Ч. 11. С. 2.
139. Кордуба М. N. Jorga – Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen, Гота, 1905, т. I і II, XIV, 402-f-XV, 541 ст. (Geschichte der europäischen Staaten, hrg. von A. H. L. Heeren, F. A. Uckert, W. v. Giesebrecht u. K. Lamprecht. 34 Werk). Записки НТШ. 1907. Т. 76. С. 202–213.
140. Кордуба М. Академик Михайло Грушевський як історик (з нагоди ювілею). Грушевський М. Твори : у 50 т. Львів : Світ, 2002. Т. 47. Кн. I: Ювілейна грушевськіана. 2016. С. 188–197.
141. Кордуба М. Академик Михайло Грушевський як історик (з нагоди ювілею). Літературно-науковий вістник. 1926. Т. 91. С. 346–357.
142. Кордуба М. Акты шведскаго государственнаго архива, относящиеся к истории Малороссии, 1649–1660 (Архив юго-западной Росии, часть III, том VI). К., 1908. Записки НТШ. 1908. Т. 83. С. 219.
143. Кордуба М. В обороні історичної правди. ЛНВ. 1931. № 5. С. 424–438.
144. Кордуба М. В посольстві до гетьмана (Уривок із споминів). Літопис Червоної Калини. 1930. Кн. X. С. 12–14.
145. Кордуба М. Василь Сімович на Буковині (Жмут споминів). Краківські вісті. Краків, 1944. Ч. 62. С. 3–4.
146. Кордуба М. Венецьке посольство до Хмельницького (1650 р.). Записки НТШ. 1907. Т. 78. С. 51–84.
147. Кордуба М. Володимир Антонович. Літературно-науковий вістник. 1928. Т. XCVI. Кн. VI. С. 156.
148. Кордуба М. Володимир Антонович. Львівські вісті. Львів, 1942. Ч. 77. С. 2.

149. Кордуба М. Володимир Антонович. Син України: Володимир Боніфатійович. Антонович : у 3 т. К. : Заповіт, 1997. Т. 1. С. 129–134.
150. Кордуба М. Вражіння з поїздки до Києва. Кордуба М. Вибрані статті. Тернопіль, 2011. С. 156–161.
151. Кордуба М. Грушевський Михайло. Історія України-Руси. Грушевський М. Твори : у 50 т. Львів : Світ, 2002. –Т. 46. Кн. I : Рецензії на праці Михайла Грушевського (1890–1914). 2015. С. 66–70.
152. Кордуба М. Де лежав старовинний город Хмелів? Київ, 1928. Т. 1. С. 153–155.
153. Кордуба М. Де перебував Шевченко під кінець 1843 і 1844 р.? Кордуба М. Вибрані статті. Тернопіль, 2011. С. 152–155.
154. Кордуба М. Діяльність Теофана Лебединцева в Холмщині (До історії шкільництва на українських землях). Краківські вісті. Краків, 1943. Ч. 188. С. 3–5.
155. Кордуба М. З життя українських студентів у Москві. Чернівці, 1911. 14 с.
156. Кордуба М. З життя українських студентів у Москві. Січ: 1868–1908. Альманах в пам'ять 40-их роковин основання товариства «Січ» у Відні. Львів : з друкарні наукового товариства ім. Шевченка, 1908. С. 494–499.
157. Кордуба М. З нашої наукової літератури. Іван Джиджора. Економічна політика російського правительства супроти України в 1710 до 1730 рр. Львів 1912. (Відбитка із Записок наук. тов. ім. Шевченка Т. ХCVIII, CI, CII, CV). Діло. Ч. 230. С. 1–3.
158. Кордуба М. Зв'язки В. Антоновича з Галичиною. Україна. 1928. Кн. 5 (30). С. 33–78.
159. Кордуба М. Зв'язки В. Антоновича з Галичиною. Син України: Володимир Боніфатійович. Антонович : у 3 т. К. : Заповіт, 1997. Т. 2. С. 165–199.
160. Кордуба М. Земля свідком минулого. Географічні назви як історичне джерело. Львів : Наукове товариство ім. Шевченка, 1924. 14 с.

161. Кордуба М. Земля свідком минулого. Географічні назви як історичне жерело. Стара Україна. 1924. Чис. 7/8. С. 93–97.
162. Кордуба М. Земля свідком минулого. Кордуба М. Вибрані статті. Тернопіль, 2011. С. 108–117.
163. Кордуба М. И. Филевич – Очерк карпатской территории и населения (Журнал министерства народного просвещения 1895, IV-V). Записки НТШ. 1896. Т. 12. С. 7.
164. Кордуба М. Історія «Січі». «Січ» : 1868-1898. Альманах в пам'ять 30-их роковин основання товариства «Січ» у Відни. Львів : з друкарні наукового товариства ім. Шевченка, 1898. С. 5–24.
165. Кордуба М. Кілька зауважень щодо походження білоруської народності (на полях статті д-ра Яна Станкевича). Кордуба М. Вибрані статті. Тернопіль, 2011. С. 14–29.
166. Кордуба М. Кілька слів про руску географічну номенклатуру. Промінь. 1905. 1 квіт. С. 103–104.
167. Кордуба М. Кілька слів про руску географічну номенклатуру. Промінь. Вашківці над Черемошем, 1905. Число 7. С. 88–89.
168. Кордуба М. Конференція істориків у Варшаві. Україна. 1927. Кн. 5. С. 196–199.
169. Кордуба М. Конференція істориків у Варшаві. Україна. 1927. Кн. 5. С. 196–199.
170. Кордуба М. Маркиян Шашкевич (Вступне слово виголошене на концерті філії тов-а «Просвіти» в Камінці струм.). Руслан. 1904. Ч. 168. С. 2–3.
171. Кордуба М. Методологія історії. Виклади на українському університеті. Львів, 1922. 47 с.
172. Кордуба М. Михайло Грушевский (З нагоди 25-літнього ювілею літературної діяльності). Каменярі. 1910. Число 13–14. С. 2–3.

173. Кордуба М. Михайло Грушевський (З нагоди 25-літнього ювілею літературної діяльності). Грушевський М. Твори : у 50 т. Львів : Світ, 2002. – Т. 47. Кн. І: Ювілейна грушевськіана. 2016. С. 38–40.
174. Кордуба М. Михайло Грушевський як дослідник й організатор наукової роботи. Грушевський М. Твори : у 50 т. Львів : Світ, 2002. – Т. 47. Кн. II: Меморіальна грушевськіана. 2016. С. 217–223.
175. Кордуба М. Михайло Грушевський як історик (на Його смерть). Грушевський М. Твори : у 50 т. Львів : Світ, 2002. – Т. 47. Кн. II: Меморіальна грушевськіана. 2016. С. 66–73.
176. Кордуба М. Михайло Грушевський як учений. Грушевський М. Твори : у 50 т. Львів : Світ, 2002. Т. 47. Кн. II: Меморіальна грушевськіана. 2016. С. 202–216.
177. Кордуба М. Михайло Грушевський як учений. Український історик. 1984. Т. 21. С. 33–47.
178. Кордуба М. Михайло Максимович і перші досліді над українськими географічними назвами. Записки НТШ. 1928. Т. 149. С. 1–4.
179. Кордуба М. Найважніший момент в історії України. Літературно-науковий вісник. 1930. № 6. С. 539–546.
180. Кордуба М. Найдавніші оселі на Буковині. Буковина. 1905. № 45/46. С. 3–4.
181. Кордуба М. Наші дезідерати на поли буковинської історіографії (Відчит на зборах «Історичного Товариства»). Буковина. 1904. № 16. С. 1.
182. Кордуба М. Нові причинки до початків Хмельниччини. Записки НТШ. 1926. Т. 144–145. С. 209.
183. Кордуба М. Переворот на Буковині; з особистих споминів. Літературно-науковий вісник. Львів, 1923. Т. 81. С. 135–141, 229–239, 321–333.
184. Кордуба М. Передне слово. Матеріали до історії української козаччини. Львів, 1911. Т. 5: Акти до Хмельниччини (1648–1657). Львів : [Б. в.], 1911.

185. Кордуба М. Потреба організації збирання географічних назв. Conference des historiens des E'tats de l'Europe Orientale et du Monde Slave. Varsovie, le 26–29 juin 1927 Comptendu et Communications. Varsovie: Société Polonaise d'Histoire. 1928. Part 2. P. 101–108.
186. Кордуба М. Потреба організації збирання географічних назв. Кордуба М. Вибрані статті. Тернопіль, 2011. С. 118–124.
187. Кордуба М. Початки української нації (У відповідь Українському Історико-Фільологічному Товариству в Празі). Діло. 1930. Ч. 286. С. 2–3.
188. Кордуба М. Приїзд проф. Грушевського до Львова (особисті спомини). Вістник СВУ. 1916. Ч. 127. С. 795–796.
189. Кордуба М. Приїзд проф. Грушевського до Львова (особисті спомини). Грушевський М. Твори : у 50 т. Львів : Світ, 2002. Т. 47. Кн. І: Ювілейна грушевськіана. 2016. С. 86–88.
190. Кордуба М. Причинки до життєпису призабутого ученого і редактора. Кордуба М. Вибрані статті. Тернопіль, 2011. С. 161–166.
191. Кордуба М. Причинки до життєпису призабутого ученого і редактора. Діло. 1930. Ч. 9. С. 3.
192. Кордуба М. Причинки до урядничої служби Куліша (від губернського секретаря до надвального радника). Записки НТШ. 1930. Т. 100: Ювілейний збірник на пошану акад. Кирила Студинського. Ч. 2: Праці історичні. С. 356–377.
193. Кордуба М. Січові гості. Сторінка особистих споминів. Над синім Дунаєм. Ювілейний збірник українського академічного товариства «Січ» у Відні. Відень : Заходом і коштом ювілейного комітету, 1932. С. 28–35.
194. Кордуба М. Суспільні верстви та політичні партії в Галицькім князівстві до половини XIII століття. Записки НТШ. 1899. Т. 31–32. С. 1.

195. Кордуба М. Т. Шевченко, як краєзнавець і археолог. Повне видання творів : у 14 т. Чікаго : Вид-во М. Денисюка, 1962. Т. 5 : «Назар Стодоля» та різні твори. С. 256.
196. Кордуба М. У справі збирання географічних назв. Діло. 1930. 14 січ. С. 22.
197. Кордуба М. Ще кілька слів у справі «Найважливішого моменту в історії України». (Акад. Степанові Смаль-Стоцькому у відповідь). ЛНВ. 1931. № 9. С. 902–903.
198. Кордуба М. Ще про найважливіший момент в історії України. (До заміток д-ра Миколи Чубатого). Діло. 1931. Ч. 36. С. 2–3.
199. Кордуба М. Що кажуть назви осель. Кордуба М. Вибрані статті. Тернопіль, 2011. С. 125–144.
200. Кордуба М. Що кажуть нам назви осель? Львів : Наша Батьківщина, 1938. 22 с.
201. Кордуба М. Як записувати топографічні назви? Літопис Бойківщини. Самбір, 1931. Чис. 1. С. 159–162.
202. Кордуба М.: Kraushar Aleksander, Kartki historyczne i literackie, Краків, 1894. Записки НТШ. 1895. Т. 7. С. 38–39.
203. Кордуба Мирон Михайлович. Українська радянська енциклопедія. К., 1980. Т. 5. С. 398.
204. Кравець Я. Історик Мирон Кордуба у своїх літературознавчих та перекладацьких інтересах. Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. 2003. №. 5–6. С. 386–390.
205. Кравченко І. Фашистські концепції Грушевського і його школи в українській історіографії (академік Грушевський і його школа після повернення з білоеміграції). Записки Історично-археографічного інституту. К. : Видавництво ВУАН, 1934. № 1. С. 9–54.

206. Крип'якевич І. Історично-філософська секція НТШ під керівництвом Михайла Грушевського у 1894-1913 роках. Записки НТШ. Праці історико-філософської секції. – Т. ССХХІІ. – Львів, 1991. С. 392–411.
207. Крип'якевич І. Матеріали до історії української козащини. Львів : [Б. в.], 1911. 545 с.
208. Крип'якевич І. Спогади (Автобіографія). Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. – Львів, 2001. С. 75–140.
209. Кулаковський П. Михайло Грушевський як дослідник Руської (Волинської) метрики. Український історик. 1998. Т. XXXV. С. 166–171.
210. Кульчицька Т. Лекції Мирона Кордуби в Українському таємному університеті у Львові (1921–1925) в контексті тогочасних циклографічних видань вищої школи. Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. Львів, 2008. Вип. 1 (16). С. 167–177.
211. Кульчицька Т. Мирон Кордуба (1876–1947): історико-біобібліографічне дослідження. Львів, 2012. 248 с.
212. Кульчицька Т. Мирон Кордуба у польських історичних та суспільно-політичних періодичних виданнях (1895–1939). Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. Львів. 2007. Вип. 15. С. 112–136.
213. Кульчицька Т. Топономастика як історичне джерело в науковій концепції Мирона Кордуби. Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника. Львів 2011. Вип. 3 (19). С. 524.
214. Купчинський О. Листи М. Кордуби до М. Грушевського: питання творчих взаємин і співпраці учня і вчителя. М. Грушевський і Львівська історична школа. Львів, 1995. С. 178–186.
215. Лазечко П. З історії створення та діяльності Українського таємного університету у Львові (1921–1925 рр.). Український історичний журнал. 1994. № 6. С. 64–71.

216. Ланглуа Ш.-В., Сеньобос Ш. Введение в изучение истории. М., 2004. 305 с.
217. Лаппо-Данилевский А. С. Методология истории. М. : Издательский дом «Территория будущего», 2006. 472 с.
218. Листи Мирона Кордуби до Михайла Грушевського і Федора Вовка. Старожитності Південної України. Запоріжжя : РА «Тандем У», 2005. Вип. 14. 100 с.
219. Листування Степана Томашівського з Іваном Крип'якевичем (лютий 1906 – червень 1930 рр.). Львів, 2015. 156 с.
220. Луців Л. «Причинки до урядничої служби Куліша». Подав Мирон Кордуба. Літературно-науковий вістник. 1931. Річник 30. Т. 106. Кн. 7/8. С. 741–742.
221. Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника НАН України. Ф. 61. М.Кордуба, Оп. I, Спр. 7. Кордуба М. Доба Людовіка XIV. Виклади на українському університеті у Львові, 548 арк.
222. Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника НАН України. Ф. 61. М.Кордуба, Оп. II, Спр. 51. Кордуба М. Доба Людовіка XIV. Виклади на українському університеті у Львові (гектографічний відбиток), 120 арк.
223. Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника НАН України. Ф. 61. М.Кордуба, Оп. II, Спр. 3. Університет Львівський. Свідoctва про участь у семінарах, колоквиумах, 27 арк.
224. Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника НАН України. Ф. 61. М.Кордуба, Оп. II, Спр. 4. Університет Віденський, філософ. ф-т; Свідoctва про участь у семінарах, колоквиумах, матрикули, 15 арк.
225. Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника НАН України. Ф. 61. М.Кордуба, Оп. II, Спр. 6. Посвідчення про присвоєння М. Кордубі звання доктора філософії у 1898 р. (копія), 1 арк.
226. Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника НАН України. Ф. 61. М.Кордуба, Оп. II, Спр. 21. Університет Варшавський матеріали щодо викладацької та наукової діяльності М. Кордуби, 38 арк.

227. Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника НАН України.
Ф. 61. М.Кордуба, Оп. II, Спр. 40. Листи Бідло Ярослава, 3 арк.
228. Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника НАН України.
Ф. 61. М.Кордуба, Оп. II, Спр. 49. Лист Борщака Ілька, 1 арк.
229. Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника НАН України.
Ф. 61. М.Кордуба, Оп. II, Спр. 71. Листи Герасимчука В., 14 арк.
230. Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника НАН України.
Ф. 61. М.Кордуба, Оп. II, Спр. 72. Листи Гнатюка Володимира, 16 арк.
231. Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника НАН України.
Ф. 61. М.Кордуба, Оп. II, Спр. 92. Листи Дорошенка Володимира, 14 арк.
232. Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника НАН України.
Ф. 61. М.Кордуба, Оп. II, Спр. 93. Листи Дорошенка Дмитра, 7 арк.
233. Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника НАН України.
Ф. 61. М.Кордуба, Оп. II, Спр. 132. Листи Коренця Дениса, 2 арк.
234. Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника НАН України.
Ф. 61. М.Кордуба, Оп. II, Спр. 139. Листи Креввецького Івана, 36 арк.
235. Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника НАН України.
Ф. 61. М.Кордуба, Оп. II, Спр. 142. Листи Крип'якевича Івана, 25 арк.
236. Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника НАН України.
Ф. 61. М.Кордуба, Оп. II, Спр. 145. Листи Кузелі Зенона, 34 арк.
237. Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника НАН України.
Ф. 61. М.Кордуба, Оп. II, Спр. 170. Листи Мильковича Володимира, 2 арк.
238. Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника НАН України.
Ф. 61. М.Кордуба, Оп. II, Спр. 210. Листи Рудницького Степана, 5 арк.
239. Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника НАН України.
Ф. 61. М.Кордуба, Оп. II, Спр. 227. Листи Студинського Кирила, 19 арк.
240. Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника НАН України.
Ф. 61. М.Кордуба, Оп. II, Спр. 234. Листи Томашівського Степана, 48 арк.
241. Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника НАН України.
Ф. 61. М.Кордуба, Оп. II, Спр. 238. Лист Фінкля Людвіка, 1 арк.

242. Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника НАН України. Ф. 61. М.Кордуба, Оп. II, Спр. 307. Листи редакції журналу «Kwartalnik historyczny», 3 арк.

243. Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника НАН України. Ф. 61. М.Кордуба, Оп. II, Спр. 315. Листи редакції журналу «Zeitschrift für Osteuropäische Geschichte». 56 арк.

244. Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника НАН України. Ф. 1455. О. Барвінський, Оп. II, Спр. 99. Лист М. Кордуби до Барвінського Олександра Григоровича, Чернівці, 18.11.1901, 2 арк.

245. М. К. [Кордуба М.]. Нові жерела до всесвітної та рідної історії. Історичний вісник. Орган студентів істориків Українського Університету у Львові. – 1923. – Ч. 2 –3 (червень–липень). С. 1–7.

246. Макарчук С. Джерелознавство історії України. Львів : Світ, 2008. 512 с.

247. Маковей Є. Варшавський період життя Пантелеймона Куліша в оцінках сучасних істориків. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. К., 2014. Вип. 11. С. 210–221.

248. Масненко В. Дискусії щодо етногенезу (націогенезу) українців в українській історичній та етнологічній науці 1920-х років. Народознавчі Зошити. Львів, 2001. №3 (39) травень-червень. С. 408–412.

249. Масненко В. Історична думка та націотворення в Україні (кінець XIX – перша третина XX ст.). К. ; Черкаси : Відлуння-Плюс, 2001. 440 с.

250. Масненко В. Історична думка у процесі розвитку національної свідомості українців (кінець XIX – перша третина XX ст.) : дис. ... д-ра іст. наук. К., 2002. 487 с.

251. Матеріали до історії української козащини. Т. 5: Акти до Хмельниччини (1648–1657). Львів : [Б. в.], 1911. 545 с.

252. Мельник Л. Історіософські та методологічні засади наукової творчості Володимира Антоновича. Історична наука на порозі XXI століття. Х., 1995. С. 325–331.

253. Мирон Кордуба. Український календар. 1996. Українське суспільно-культурне товариство в Польщі. Варшава, 1996. С. 155–156.
254. Михайлович М. [Кордуба М.]. Лист з Москви. Діло. 1907. Ч. 249. С. 2–3.
255. М-н, Ю-к. Земля свідком минулого. Наш лемко. 1936. Ч. 10. С. 7.
256. Назарко І., Кравченко О. Мирон Кордуба. Шляхами Золотого Поділля: Тернопільщина і Скалатщина. Нью-Йорк ; Торонто, 1983. Т. 3. С. 572.
257. Нахлік Є. Варшавська служба П. Куліша. Проблеми слов'янознавства. Львів, 1995. Вип. 47. С. 3–24.
258. Нахлік Є. Пантелеймон Куліш: особистість, письменник, мислитель : у 2 т. К. : [Б. и.], 2007. - Т. 1: Життя Пантелеймона Куліша. 463 с.
259. Оглоблин О. Володимир Антонович та його історична школа. Син України: Володимир Боніфатійович Антонович : у 3 т. К. : Заповіт, 1997. Т. 2. С. 281–289.
260. Оглоблин О. Кордуба Мирон. Енциклопедія українознавства. Париж ; Нью-Йорк, 1959. Т.3. С. 1131–1132.
261. Огорчак А. Родовід історика Мирона Кордуби (до 125 ліття від дня народження ученого). Матеріали третьої міжобласної генеалогічної конференції «Український родовід» 24–25 листопада 2001 р. Львів : НВФ «Українські технології», 2003. С. 104–115.
262. Олег Антонович [Купчинський О.]. Із плеяди видатних у національній науці: Мирон Кордуба. Вісник НТШ. Львів, 2012. Ч. 48. С. 18–24.
263. Ольшанська С. Мій батько. Подільське слово. 1996. 24 лютого.
264. Пасеченко Г. Історичні погляди В.Б.Антоновича в інтерпретаціях істориків ХХ ст. Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики (Число 5) / Історіографічні дослідження в Україні (Вип. 10). Об'єднаний випуск : у 2 ч. – К., 2000. Ч. 2. С. 91–104.

265. Пиріг Р., Тельвак В. Михайло Грушевський: біографічний нарис. К. : Либідь, 2016. С. 485–525.
266. Пісковий С. [Дашкевич Я.]. М. М. Кордуба та його «Бібліографія історії України». Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. 1963. № 6. С. 62–64.
267. Піх О. Картотека Мирона Кордуби «Бібліографія історії України»: структура та принципи складання. Український історичний журнал. 2007. № 4. С. 175–183.
268. Піх О. Мирон Кордуба (1876–1947). Львів, 2012. – 72 с.
269. Піх О. Мирон Кордуба та його праця «Українська історична література в Польщі та в еміграції : огляд за 1927–1928 рр.». Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету Волинського державного університету ім. Л. Українки. Луцьк, 2005. Вип. 10. С. 41–48.
270. Піх О. Мирон Кордуба та розвиток української історичної географії, краєзнавства і топоніміки в Галичині в другій половині XIX – першій половині XX століття. Історичне краєзнавство (за матеріалами картотеки Мирона Кордуби). Канадський інститут українських студій Альбертського університету, 2015. Ч. 1: Історичне краєзнавство, історична географія та картографія українських земель С. 17.
271. Піх О. Науково-освітня діяльність Мирона Кордуби у Варшаві (1928–1940). Україна-Польща : історична спадщина і суспільна свідомість. Львів, 2012. Вип. 5: Ювілейний збірник на пошану Олександра Колянчука. С. 184–191.
272. Піх О. Українська радянська історична література в оцінці Мирона Кордуби. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Сер. Історія. Т., 2006. Вип. 3. С. 113–118.
273. Піх О., Чебан М. Мирон Кордуба і Микола Андрусак: до історії взаємин. Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Львів,

2012. Вип. 5: Ювілейний збірник на пошану Олександра Колянчука. С. 158–178.

274. Портнов А. Наука у вигнанні: Наукова і освітня діяльність української еміграції в міжвоєнній Польщі (1919–1939). Х. : ХІФТ, 2008. 256 с.

275. Поршнева О. Возможности междисциплинарного подхода в реализации задач интеллектуальной истории. Диалоги со временем. М. : КомКнига, 2005. С. 210–222.

276. Преца М. Земля свідком минулого. – Відповідь на квестіонар. Наш лемко. 1936. Ч. 1. С. 9.

277. Пришляк В. Мирон Кордуба та Іван Джиджора: рецензент і автор. До джерел. К. ; Львів, 2004. С. 542.

278. Прицак О. Мирон Кордуба і його життя. Дзвін. 1990. № 7. С. 144–146.

279. Прицак О. Мій шлях історика. Вісник АН України. 1992. № 3. С. 52–65.

280. Репина Л. Междисциплинарность и история. Диалоги со временем. М. : Едиториал УРСС, 2004. С. 5–17.

281. Репина Л. От истории идей к интеллектуальной истории. (Аналитический обзор). XX век: Методологические проблемы исторического познания : в 2 ч. М., 2001. Ч. 2. С. 88, 98.

282. Репина Л. Персональные тексты и «новая биографическая история»: от индивидуального опыта к социальной памяти. Сотворение истории. Человек – память – текст. Казань : Мастер Лайн, 2001. С. 344–360.

283. Репина Л. Текст и контекст в интеллектуальной истории. Сотворение истории. Человек – память – текст. Казань : Мастер Лайн, 2001. С. 309.

284. Рец. на: Земля свідком минулого. Географічні назви як історичне жерело. Стара Україна. – 1924. – Чис. 7/8. – С. 93–97.

285. Руда О. Українське козацтво в інтерпретації польських істориків кінця XIX – першої третини XX століття. Львів, 2010. 418 с.
286. Руда О., Піх О. Рецензійна діяльність Мирона Кордуби на сторінках «Kwartalnika Historycznego» («Історичного кварталника»). Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Львів, 2012. Вип. 5: Ювілейний збірник на пошану Олександра Колянчука. С. 141–152.
287. Русина Ю. Научное наследие А. С. Лаппо-Данилевского. (К вопросу о теории и методике источниковедения). Документы Архивы История. Современность. Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2002. Вып. 2. С. 246–263.
288. Середяк А. Кордуба Мирон (1876–1947). Нарис історії «Просвіти». Львів ; Краків ; Париж, 1993. Ч. 1. С. 142.
289. Середяк А. Мирон Кордуба і українська громада в Москві (штрих до історії візиту 1907 року). Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Львів, 2012. Вип. 5: Ювілейний збірник на пошану Олександра Колянчука. С. 153–157.
290. Серкіз Я. Мирон Кордуба в оцінці сучасників. Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Львів, 2012. Вип. 5: Ювілейний збірник на пошану Олександра Колянчука. С. 179–183.
291. Серкіз Я. Науково-педагогічні засади Михайла Грушевського (за листами до Мирона Кордуби). Михайло Грушевський і Західна Україна. Львів, 1995. С. 73–74.
292. Серкіз Я. Професор Мирон Кордуба. Просвіта. 1996. 3 березня. С. 3.
293. Серкіз Я. Учений з європейським іменем. Молода Галичина. 1996. 5 березня. С. 3.
294. Тельвак В. «Історичні справи» Михайла Грушевського у Львівському університеті: спроба реконструкції. Український археографічний щорічник. К., 2016. Вип. 19/20. С. 313–322.

295. Тельвак В. Методологічні проблеми сучасного грушевськознавства. Південний архів. Історичні науки. Херсон : Видавництво ХДУ, 2010. Вип. 31–32. С. 8–16.

296. Тельвак В. Михайло Грушевський в оцінках своїх учнів (перша третина XX ст.). Історіографічні дослідження в Україні. К. : Інститут історії України, 2013. Вип. 23. С. 160–197.

297. Тельвак В. Наукова спадщина Михайла Грушевського в польській історіографії першої половини XX ст. Polska – Europa – świat XX wieku. Studia i szkice ofiarowane Profesorowi Włodzimierzowi Bonusiakowi w czterdziestolecie Jego pracy twórczej. Pod redakcją Wacława Wierzbieńca. Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2005. S. 821–836.

298. Тельвак В. П'ять ювілеїв Михайла Грушевського. Український історичний журнал. 2016. Вип. 2 (№ 527). С. 4–50.

299. Тельвак В. Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX – 30-ті роки XX століття). К. ; Дрогобич : Вимір, 2008. 494 с.

300. Тельвак В., Педич В. Львівська історична школа Михайла Грушевського. Львів : Світ, 2016. 440 с.

301. Тельвак В., Тельвак В. Грушевськіана Францішка Равіти-Гавронського. Spheres of culture. Journal of Philological, Historical, Social and Media Communication, Political Science and Cultural Studies. Lublin, 2013. Vol. IV. S. 244–251.

302. Тельвак В., Тельвак В. Михайло Грушевський як дослідник української історіографії. К. ; Дрогобич, 2005. С. 223–239.

303. Ткаченко М. Михайло Максимович і перші досліді над українськими географічними назвами. Записки НТШ. 1928. Т. 149. С. 1–8.

304. Томашівський С. Володимир Антонович. Його діяльність на полі історичної науки. Син України: Володимир Боніфатійович Антонович : у 3 т. К. : Заповіт, 1997. Т. 1. С. 29–62.

305. Трубчанінов С. Історична географія в творчості Мирона Кордуби. Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Історичні науки. 2016. Вип. 9. С. 86–101.
306. Україніка в збірках Австрії. Бібліотеки, архіви, музеї: попередній довідник. К. : [Б. и.], 1993. 47 с.
307. Українська ономастика: бібліографічний покажчик. К., 2013. 364 с.
308. Ульяновський В., Короткий В. Володимир Антонович: образ на тлі епохи. К. : ТОВ «Міжнародна фінансова агенція», 1997. 218 с.
309. Федорищак Р. Культурно-просвітницька діяльність Мирона Кордуби наприкінці XIX – на початку XX століття. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка. Тернопіль, 2012. № 4. С. 57–63.
310. Федорищак Р. Науково-педагогічна діяльність Мирона Кордуби в Українському таємному університеті. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Теорія та методика навчання та виховання». Х. : ХНПУ, 2013.
311. Федорищак Р. Педагогічна діяльність Мирона Кордуби у Варшавському університеті. *Spheres of culture. Journal of Philological, Historical, Social and Media Communication, Political Science and Cultural Studies*. Lublin, 2012. Vol. I. S. 230–238.
312. Федорів І. Володимир Антонович у перцепції Мирона Кордуби. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль: Видавництво ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2011. Вип. 1. С. 247–252.
313. Федорів І. Громадсько-політична і наукова діяльність Мирона Кордуби: історіографія проблеми та джерельна база. Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль, 2003. Вип. 1. С. 247–259.

314. Федорів І. Діяльність Мирона Кордуби у варшавський період життя в контексті українсько-польських взаємин (1929–1940 рр.). Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль, 2002. Вип. 5. С. 125–130.

315. Федорів І. Дослідження Мирона Кордуби в галузі історичної та етнічної географії України. Регіональне географічне краєзнавство: теорія і практика. Тернопіль, 2002. Ч. 1. С. 66–72.

316. Федорів І. Мирон Кордуба в історії України (кінець XIX – перша половина XX ст.). Тернопіль : Тернопіль Онлайн, 2001. 127 с.

317. Федорів І. Місце Мирона Кордуби у національному відродженні Буковини на початку XX ст. Крок у майбутнє. К. : ІВЦ «Видавництво Політехніка», 2002. С. 112–113.

318. Федорів І. Роль Мирона Кордуби у національно-політичному житті Буковини на початку XX ст. Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль, 2002. Вип. 2. С. 27–32.

319. Федорів І. Феномен інтелігенції у науковій концепції Мирона Кордуби в контексті української історіографії початку XX ст. Історико-політичні проблеми сучасного світу. Чернівці : Рута, 2002. Т. 9. С. 325–335.

320. Федорук Я. Віленський договір 1656 року: Східноєвропейська криза і Україна у середині XVII століття. К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. С. 54, 62, 313.

321. Фелонюк А. Археографічна комісія Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. Львів, 2012. Т. 1. С. 272–273.

322. Хобзей П. Таємний університет у Львові. Наука і культура. Україна. К., 1991. Вип. 27. С. 56–62.

323. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. (далі – ЦДІАК у м. Львові). Ф. 309. Наукове товариство ім. Шевченка, Оп. 1,

Спр. 112. Листи викладачам університету і запрошення взяти участь в роботі міжнародної конференції, 8 арк.

324. ЦДІАК у м. Львові. Ф. 309. Наукове товариство ім. Шевченка, Оп. 1, Спр. 994. Листи директору бібліотеки НТШ від Коваліва, Кордуби та Клименко, 35 арк.

325. ЦДІАК у м. Львові. Ф. 309. Наукове товариство ім. Шевченка, Оп. 1, Спр. 2274. Листи до Гнатюка Володимира від кореспондентів з прізвищами на літеру «К», 133 арк.

326. ЦДІАК у м. Львові. Ф. 357. Крип'якевич Іван Петрович – професор, історик, Оп. 1, Спр. 24. Листи Кордуби Мирона, 11 арк.

327. ЦДІАК у м. Львові. Ф. 362. Особовий фонд Кирила Студинського, Оп. 1, Спр. 317. Листи Кордуби Мирона, 65 арк.

328. ЦДІАК у м. Львові. Ф. 368. Томашівський Степан – історик, Оп. 1, Спр. 170. Листи Ключенка А., Кміта Ю., Кміцикевича В., Колеси Ф., Кордуби М. до Томашівського С., 17 арк.

329. ЦДІАК у м. Львові. Ф. 388. Андрусак Микола – бібліотекар НТШ, Оп. 1, Спр. 35. Листи Кокорудза І., Копержинського К., Кордуби М. і Кревецького І., 12 арк.

330. ЦДІАК у м. Львові. Ф. 663. Павлик Михайло, український письменник і громадський діяч, Оп. 2, Спр. 104. Тексти промов Бирецького, М. Кордуби. Великановича, Букевича і Гумпльовича в роковини смерті М. Драгоманова, 22 арк.

331. ЦДІАК у м. Львові. Ф. 771. Левицький Володимир – професор, голова НТШ (1932-1935 рр.), Оп. 1, Спр. 38. Листи Кордуби Мирона, 18 арк.

332. Чернівецька ономастична школа. Ономастичні науки. 2009. № 1(3). С. 106–112.

333. Чеховський І. Мирон Кордуба і витоки історичної топонімії Буковини. Буковина – мій рідний край. Чернівці, 1996. С. 54–56.

334. Чеховський І. Мирон Кордуба і українська ономастика. Михайло Грушевський і Західна Україна. Львів, 1995. С. 51–54.

335. Чорній В. Заснування та перший період діяльності кафедри історії слов'ян Львівського університету ім. І.Франка (1945-1947). Вісник Львівського університету. Серія історична. Львів, 1998. Вип. 33. С. 265–272.

336. Юсова Н. Міркування Мирона Кордуби стосовно часу і обставин утворення української народності. *Ukraina Lithuanica: студії з історії Великого князівства Литовського*. К., 2009. Т. I. С. 197–215.

337. Ярема С. Мирон Кордуба. Ювілейна книга Української гімназії в Тернополі. До 100-річчя заснування. 1898–1998. Тернопіль ; Львів : Видавництво НТШ, 1998. С. 662–663.

338. Ясь О. Між достовірним і уявним. Микола Костомаров як історик-художник. Український археографічний щорічник. К. : Український письменник, 2010. Вип. 15. С. 244.

339. Adamska I. Wpływ polskiej myśli na poglądy historyczne Pantelejmona Kulisza. *Myślą i słowem. Polsko-rosyjski dyskurs ideowy XIX wieku*. Łukasz Adamski, Sławomir Dębski. Warszawa, 2014. S. 334–356.

340. Archiwum Główny Akt Nowych w Warszawie. Zespół Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Akta osobowe, Sygn. 3488. Miron Korduba, 144 k.

341. Bibliografia. *Kwartalnik Historyczny*. 1929. Rocz. 33. S. 18, 57.

342. Gawlik M. Korduba Miron dr.: Weneckie posolstwo do Chmielnickoho (1650 r.) (Zap. Tow. im. T. Szewczenka t. 78. str. 50-89). *Kwartalnik Historyczny*. 1909. Rocz. 23. S. 224.

343. Koko E. Franciszek Rawita-Gawroński (1846-1930) wobec Ukrainy i jej przeszłości. Gdańsk : Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2006. 274 s.

344. Koko E. Franciszek Rawita-Gawroński wobec historiografii ukraińskiej na przełomie XIX-XX wieku. *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.* Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2005. Tom III. Pod redakcją Jerzego Maternickiego, Leonida Zaszkilniaka. S. 270–278.

345. Korduba M. [Рец.]: Hruševskýj M. 1851–1911. Dem Andenken Jakiv Šulhyns. Zeitschrift für osteuropäische Geschichte. 1913. Bd. 3. S. 119.
346. Korduba M. [Рец.]: Hruševskýj M. Anfänge des slawischen Lebens. ZFOG. 1911. Bd. 2. S. 120–121.
347. Korduba M. [Рец.]: Hruševskýj M. Zaporoger Kosaken in Banat. ZFOG. 1911. Bd. 2. S. 127.
348. Korduba M. [Рец.]: Hruševskýj M. Zeitgenossische Schuldichtung über die Gefangenschaft Vyšnevečkyjs. ZFOG. 1913–1914. Bd. 4. S. 118.
349. Korduba M. [Рец.]: Hruševskýj M. Zur Frage der Vjatiči. ZFOG. 1911. Bd. 2. S. 121.
350. Korduba M. Die Anfänge des ukrainischen Kosakentums (Mychajlo Hruševskýj. Istorija Ukrajiny-Rusy [Geschichte der Ukraine] Bd. VII. Kozački časy do r. 1625 [Zeitalter der Kozaken bis z. J. 1625]. Kiev–Lemberg 1909. Zeitschrift für Osteuropäische Geschichte. Berlin, 1912. Band II. S. 367–379.
351. Korduba M. Dreifache Schwedische Gesandtschaftsreise nach Siebenbürgen der Ukraine und Constantinopel (1656–1658). Mit Unterstützung des Kungl. Samfund för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia zu Stockholm nach der Stettiner Handschrift herausgegeben und erläutert von Franz Babinger. Leiden, 1937. S. 458–460.
352. Korduba M. Hruszewski Michał. Encyklopedia Nauk Politycznych (Zagadnienia społeczne, polityczne i gospodarcze). Tom drugi (E – J). – Warszawa: Wydawnictwo Instytutu społecznego i Instytutu wydawniczego «Biblioteka Polska» w Warszawie, 1937. S. 642–643.
353. Korduba M. La littérature historique soviétique-ukrainienne. Comptendu 1917–1931. Varsovie, 1938. 277 p.
354. Korduba M. La littérature historique soviétique-ukrainienne: Comptendu, 1917–1931. München : Wilhelm Fink Verlag, 1972.
355. Korduba M. La littérature historique ukrainienne en Pologne et dans l’émigration ukrainienne (1927–1928). Bulletin d’information des sciences historiques eu Europe Orientale. 1929. Vol. 2. № 1–2. P. 73–119.

356. Korduba M. Michael Hruševkyj's als Forscher und als Organizator der wissenschaftlichen Arbeit. Zeitschrift für Osteuropäische Geschichte. Berlin, 1935. Band IX. S. 164–173.

357. Korduba M. Michał Hruszewśkyj jako historyk (Z powodu Jego śmierci). Biuletyn Polsko-Ukraiński. Tygodnik Ilustrowany. Warszawa, 1934. № 50 (85). S. 1–4.

358. Korduba M. Michał Hruszewśkyj jako uczony. Przegląd Historyczny. Warszawa, 1935. Serji drugiej tom dwunasty. S. 389–406.

359. Ławrecki R. Isydor Szaraniewicz (1829–1901). Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku. Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2007. S. 131–138.

360. M. K. [Korduba M.]. Z Pamiętnika OO. Dominikanów w Uszaczu. Kwartalnik Historyczny. 1903. Rocz. 17. S. 29–39.

361. Ohloblyn O. Ukrainian Historiography (1917–1956). The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S. 1957. Vol. V–VI. P. 307–435.

362. Pedycz W. Myron Korduba (1876–1947). Tradycje i współczesność. Księga pamiątkowa Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego 1930–2005. Warszawa : DIG, 2005. S. 61–63.

363. Pedycz W. Myron Korduba (1876–1947). Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku. Pod redakcją Jerzego Maternickiego przy współpracy Leonida Zaszkilniaka. Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2007. S. 453–466.

364. Pritsak O. Editor's preface: Myron Korduba and his work. Korduba Myron. La littérature historique soviétique-ukrainienne: Compte-rendu, 1917–1931. München : Wilhelm Fink Verlag, 1972. P. VII–XVIII.

365. Rawita-Gawroński Fr. Żereła do istorii Ukrainy-Rusi. T. VI. Lwów 1913. Materjały do istorii Hałyczyny, zibraw i uporiadkowaw Stefan Tomasziwskij. T. III. Litopisni pamiatki z r. 1647–1648. Lwiw 1913. Predmowa I-

XX. Meży Pilawciamy i Zamostiem 1-114. Źródła i literatura 117-151. Tekst 1 do 226. Spis nazw. Kwartalnik Historyczny. Lwów, 1915. S. 358–365.

366. Rawita-Gawroński Fr. Żereła do istorii Ukrainy-Rusi. T. XII-V. Lwów 1911. Materiały do istorii ukraińskoi Kozaczyny, wydany pid zahalnoju redakcijeju Michajła Hruszewskoho. Tom V. Akty do Chmelniczyny (1648-1657), zibraw i wydaw Miron Korduba. U Lwowi 1911. Peredne słowo V-VI. Borot'ba za polskij prestiż po smerty Wołodysława IV, 1-60, Dr. Miron Korduba. Akty od 65-513. Pokażczyk imen osib 515 do 532; pokazczyk geograficznych i etnograficznych imen 533 do 545 // Kwartalnik Historyczny. Lwów, 1915. S. 366.

367. Stankiewicz J. Czas powstania narodów białoruskiego i ukraińskiego : (W odpowiedzi prof. dr M. Kordubie). Sprawy Narodowościowe. 1931. № 4–5. S. 444–453.

368. Telvak V., Telvak V. Ukrainian historiography in the mirror of polish journalism (Mykhailo Hrushevsky contra Francishek Ravita-Gavronsky). Східноєвропейський історичний вісник. Дрогобич : Посвіт, 2018. – Вип. 7. – С. 46–53.

369. A. Ch. [Шульгин О.]. La littérature historique soviétique-ukrainienne, Compte-rendu, 1917–1931. Miron Korduba. Varsovie: Bulletin d'information des sciences historiques eu Europe Orientale. 1938. Vol. 7/8. 277 p. La Revue de Prométhée. 1938. T. 1. № 2. 1 dec. P. 264–266.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Поліщук Ю.А. Творча спадщина Мирона Кордуби в дзеркалі історіографічної традиції. Вісник Черкаського університету. Серія «Історичні науки». Черкаси, 2016. №1. С. 105–117.
2. Поліщук Ю.А. Постать Володимира Антоновича в історіографічній рефлексії Мирона Кордуби. Електронний історичний журнал «Scriptorium nostrum». 2017. № 2 (8). С. 91–105.
3. Поліщук Ю.А. Українська романтична історіографія в дослідженнях Мирона Кордуби. Емінак. 2017. № 2 (18) (квітень-червень). Т. 3. С. 84–91.
4. Поліщук Ю.А. Джерелознавча спадщина Мирона Кордуби. Переяславський літопис. – Переяслав-Хмельницький, 2017. Вип. 12. С. 95–102.
5. Поліщук Ю.А. Історик та революція: Мирон Кордуба в добу визвольних змагань : зб. наук. статей за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції «Трансформації українського суспільства: до 100-річчя Української національної революції». Умань, 2017. С. 85–90.
6. Поліщук Ю.А. Тарас Шевченко в історіографічній спадщині Мирона Кордуби. Двадцять восьма наукова сесія Осередку Наукового товариства ім. Шевченка у Черкасах: Матеріали доповідей на засіданнях секцій і комісій 10 – 27 березня 2017 р. / ред. В.В. Масненка. Черкаси : Осередок НТШ у Черкасах, 2017. С. 88–91.
7. Поліщук Ю.А. Мирон Кордуба та Археологічна комісія НТШ: співпраця на початку ХХ ст. Наукові записки Вінницького державного

педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2018. Вип. 26. С. 27–34.

8. Поліщук Ю.А. Творча спадщина Мирона Кордуби в дзеркалі історіографічної традиції. Вісник Черкаського університету. Серія «Історичні науки». Черкаси, 2018. №2. С. 70–76.

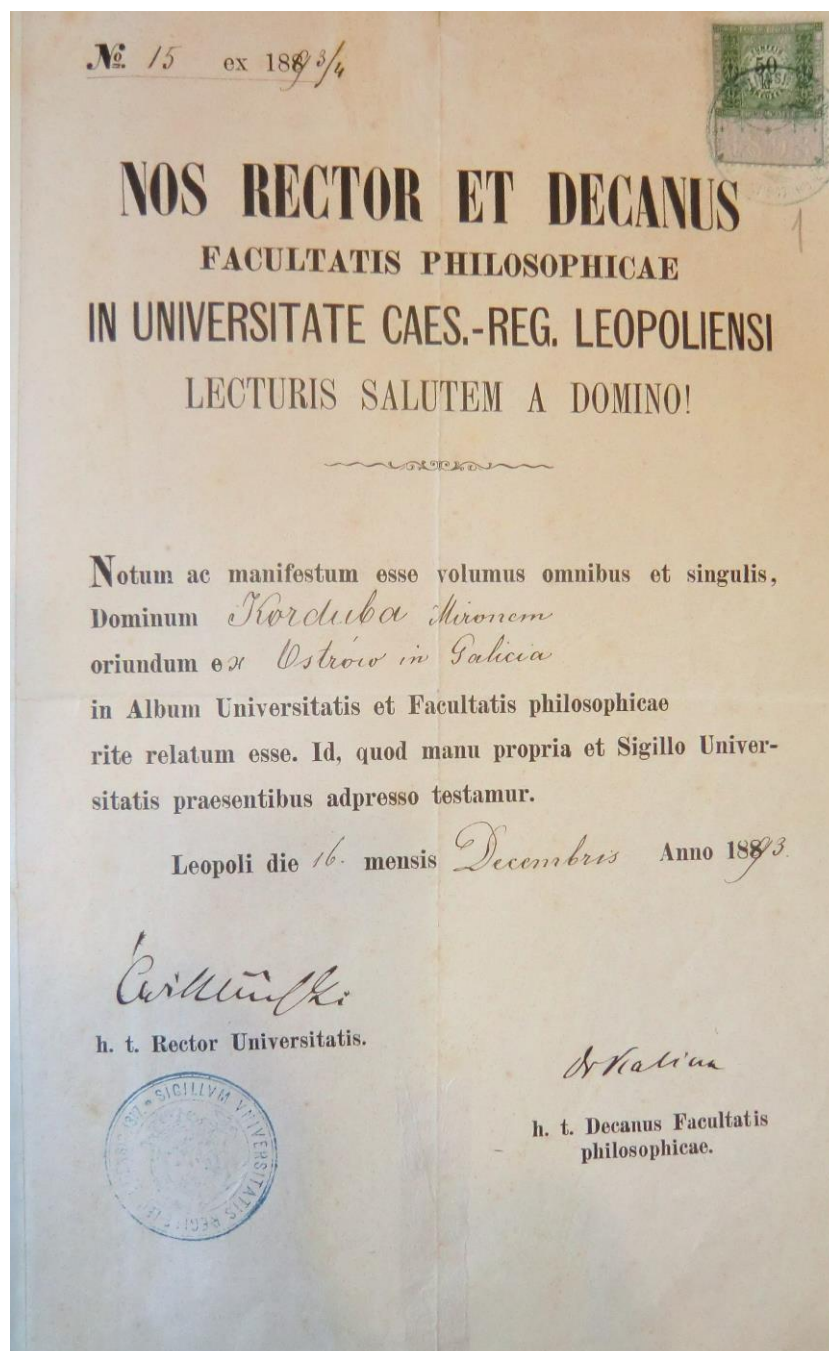

Рис. 1.1. Посвідчення, видане Миронові Кордубі про зарахування
 Студентом Львівського університету
 [Джерело: 49, арк. 1]

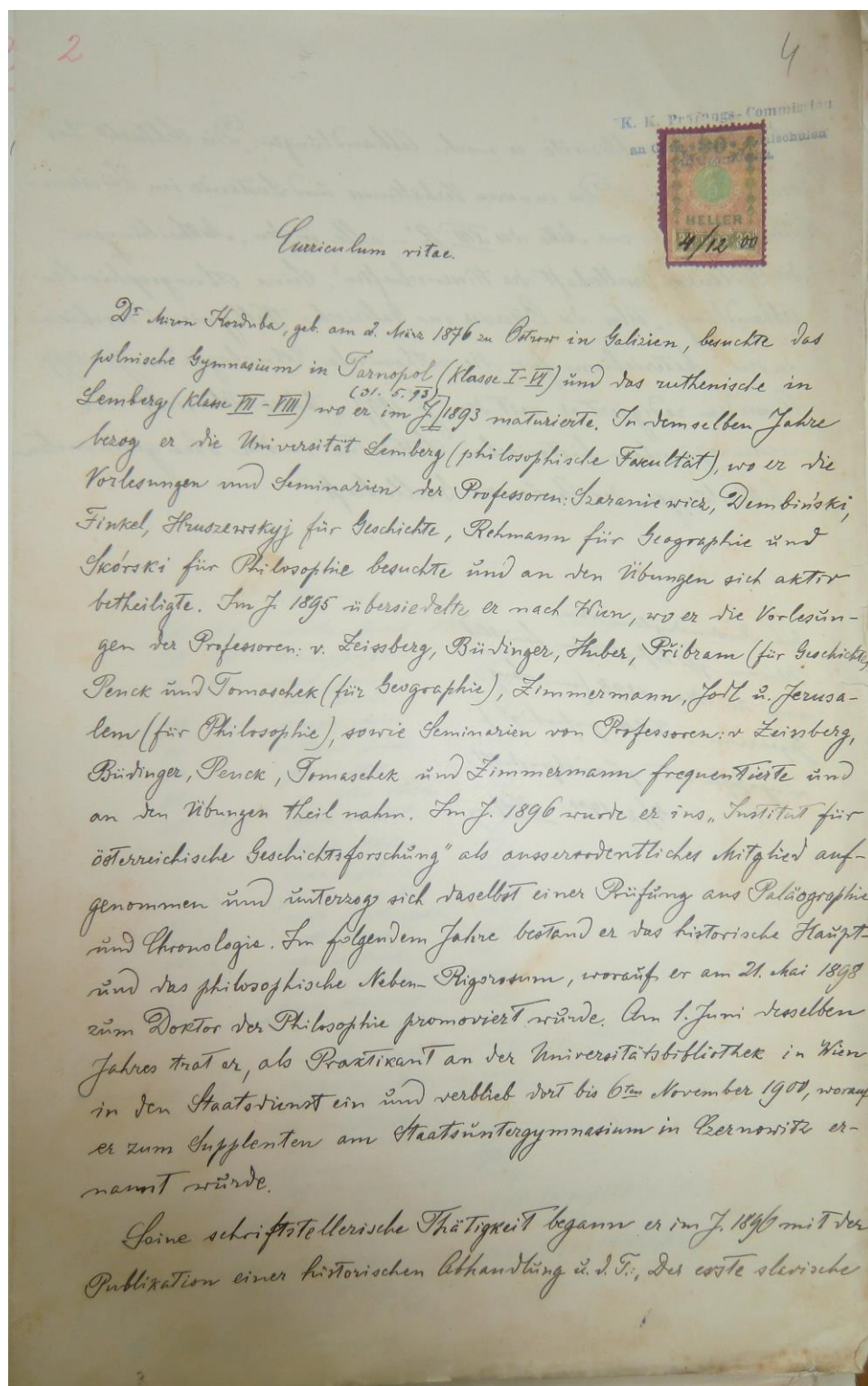

Рис. 1.2. Автобіографія Мирона Кордуби для Чернівецького університету

[Джерело: 49, арк. 4]

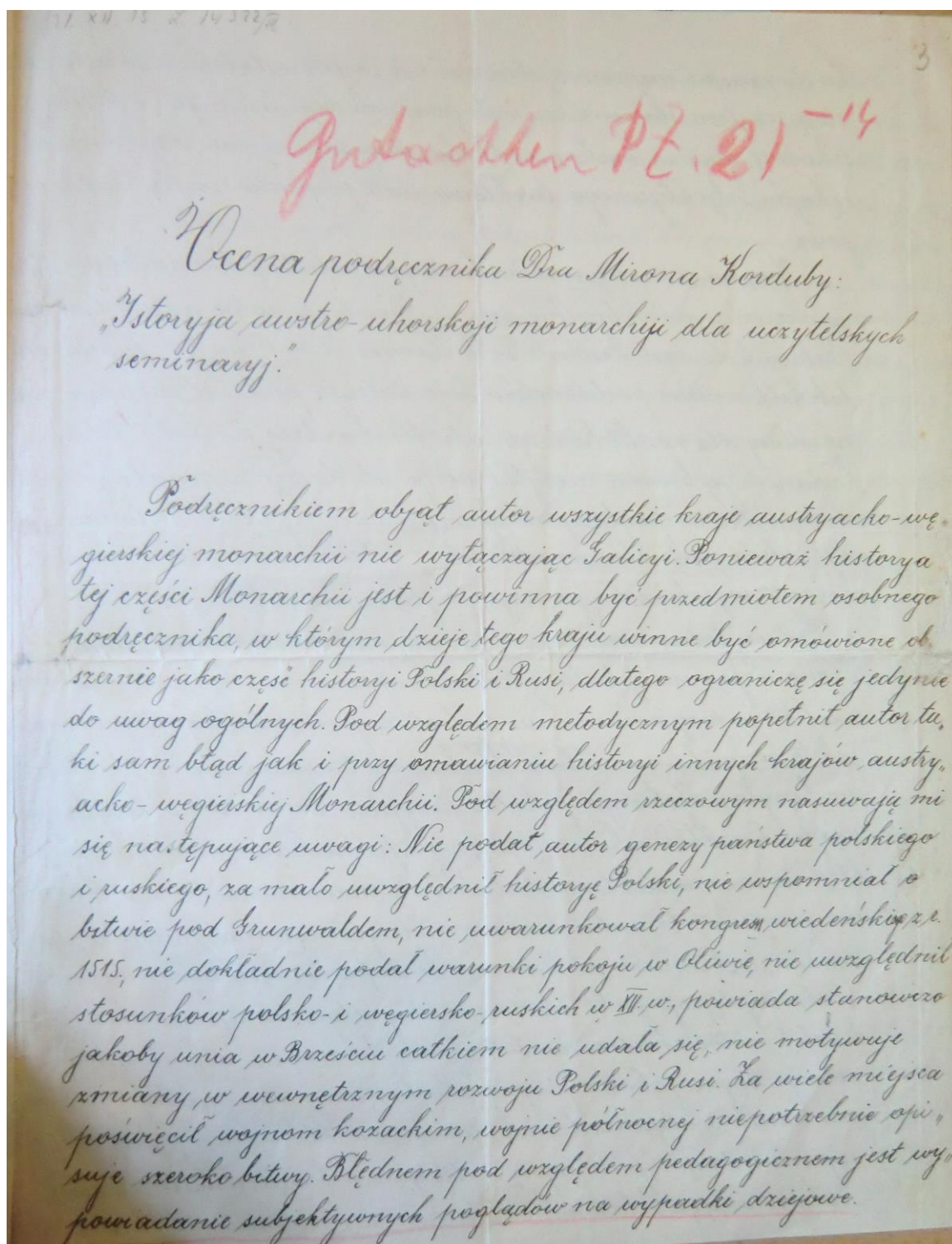

Рис. 1.3. Рецензія на «Історію Австро-Угорської монархії для вчительських
семінарій» Мирона Кордуби

[Джерело: 86, арк. 3]

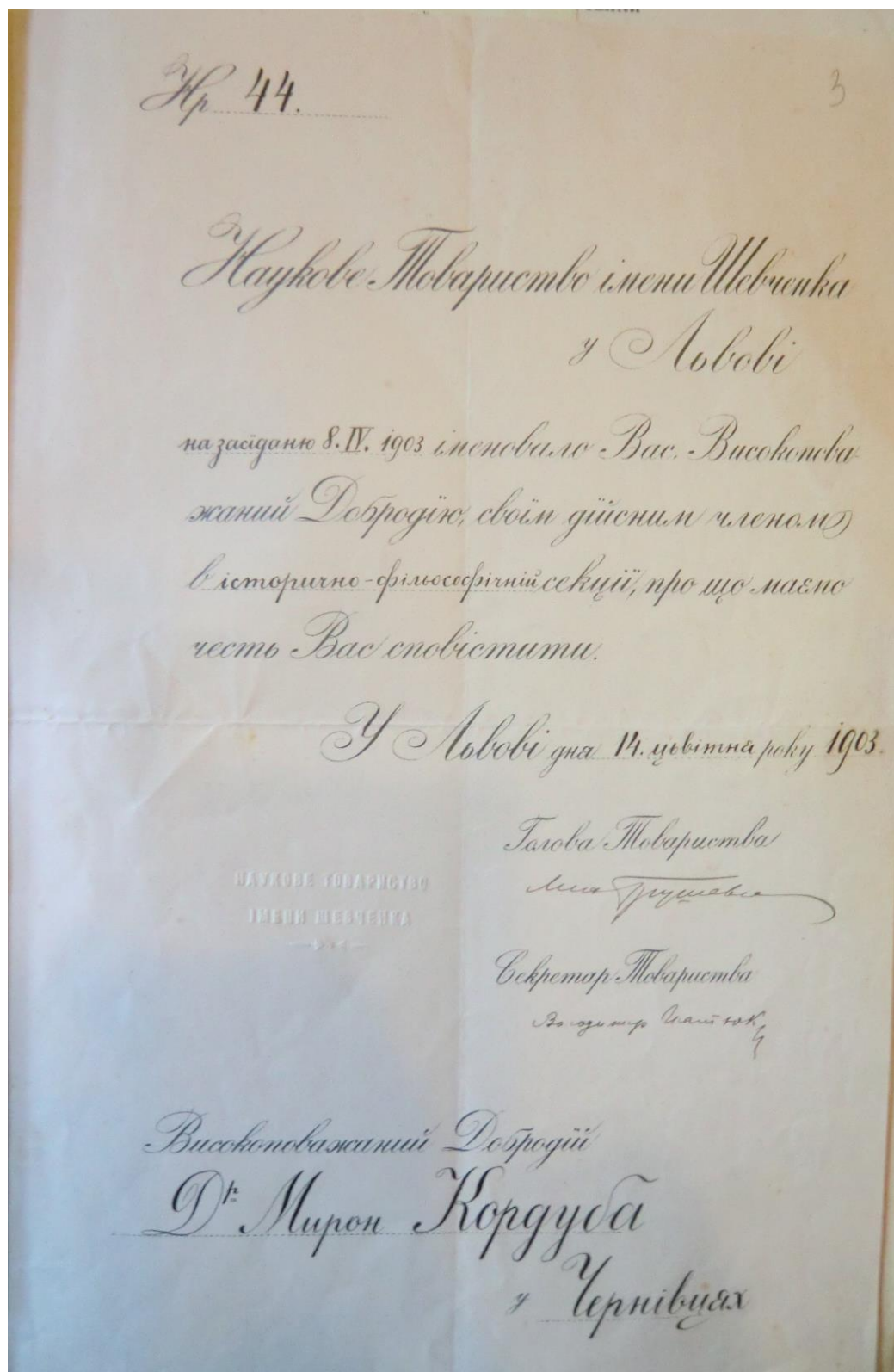

Рис. 1.4. Лист про іменування Мирона Кордуби
Дійсним членом Наукового товариства імені Шевченка

[Джерело: 49, арк. 3]

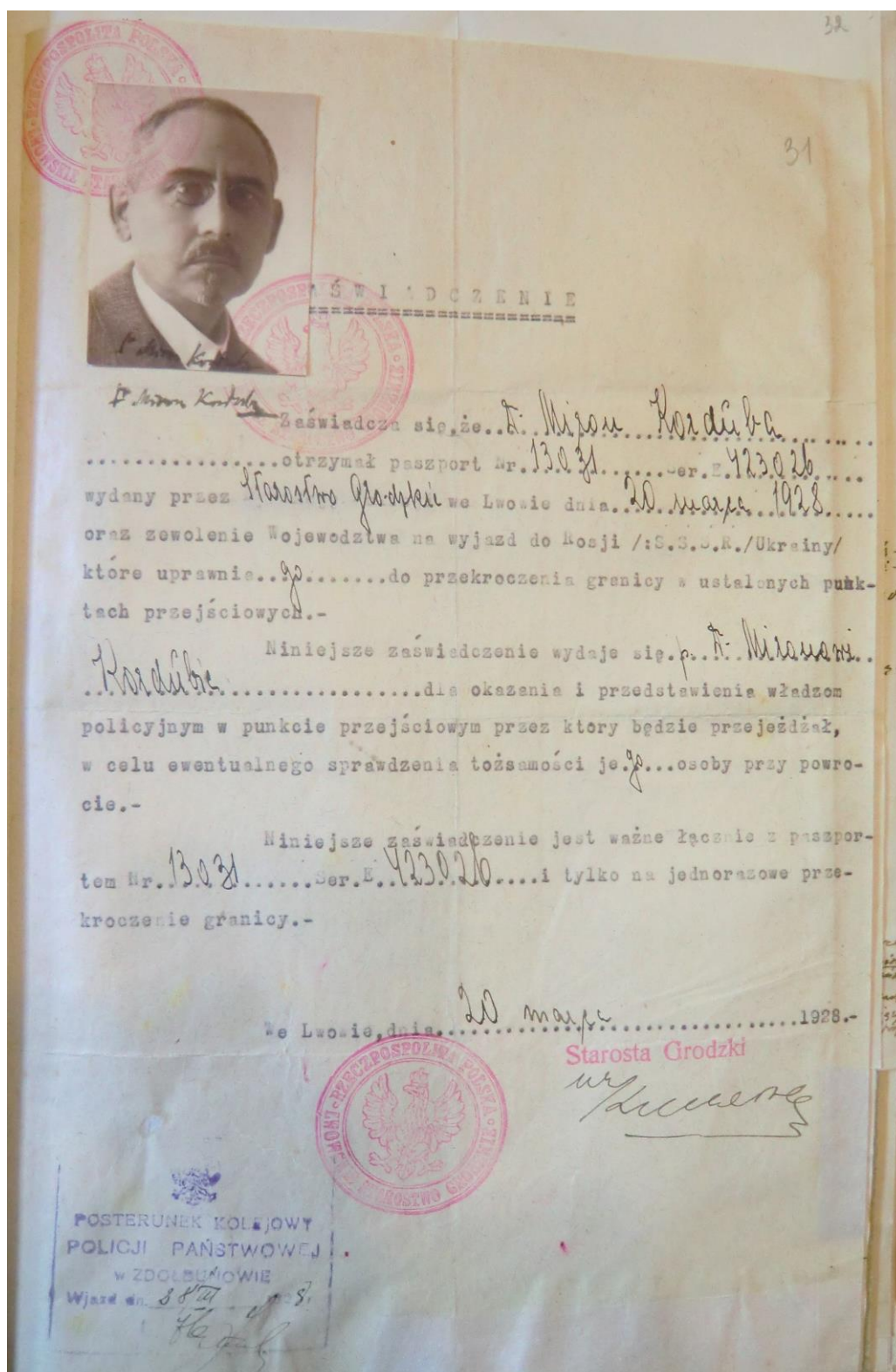

Рис. 1.5. Посвідчення, виткане М.Кордубі польською владою
 для подорожі до Києва в 1928 р.

[Джерело: 49, арк. 3]

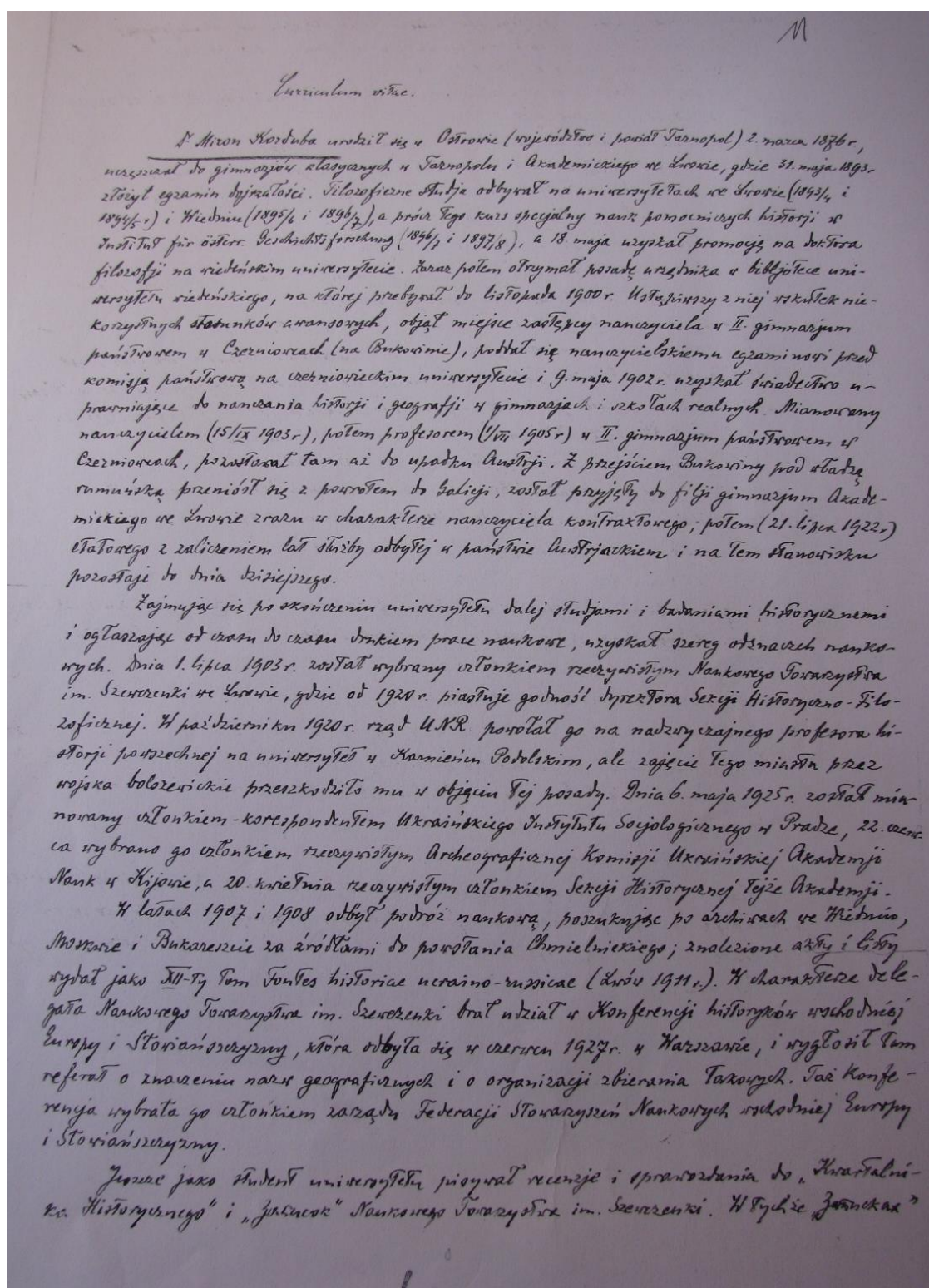

Рис. 1.6. Автобіографія Мирона Кордуби для Варшавського університету

[Джерело: 340]

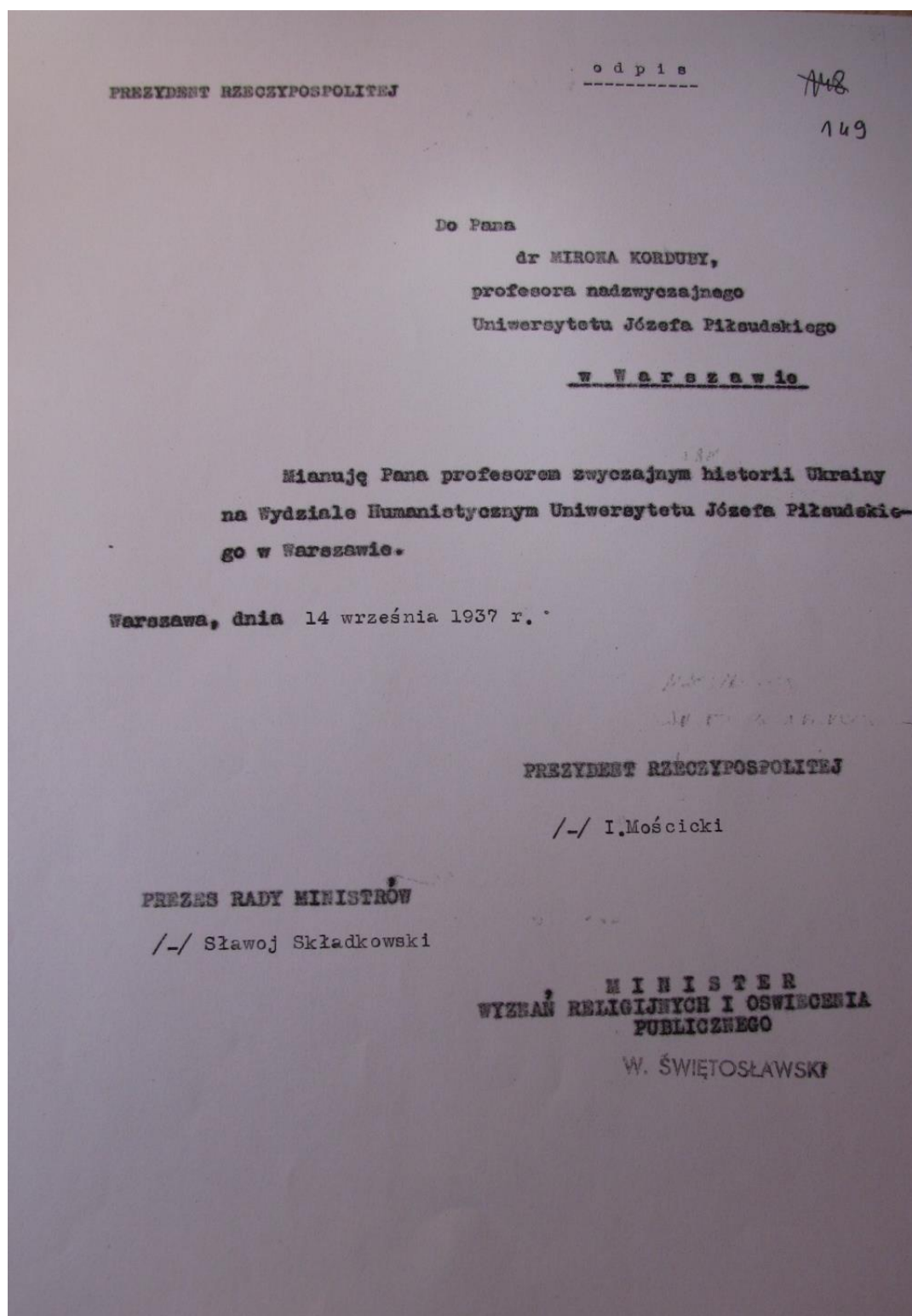

Рис. 1.7. Акт номінування Мирона Кордуби звичайним професором
Варшавського університету, підписаний президентом Польщі
[Джерело: 340]

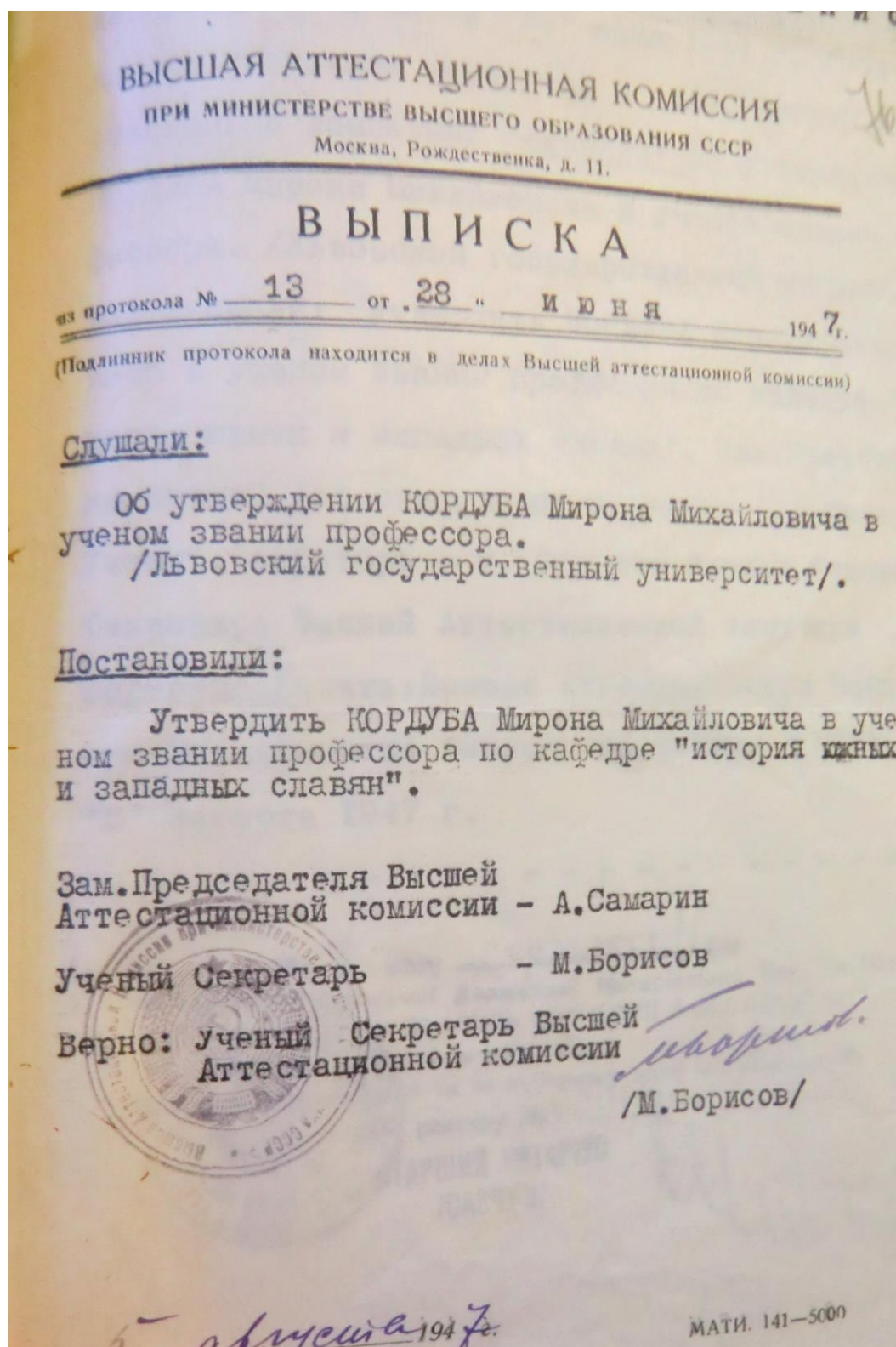

Рис. 1.8. Виписка з рішення ВАК СРСР
про присвоєння М.Кордубі звання професора
[Джерело: 49, арк. 76]